

2096

SON

HERMAN

CHIEF

MAN











Könyvbarátok  
KIS  
könyve

OEE Könyvtár  
Áll. Ell. 2018



· AZOKNAK ·  
· AKIK · FIATALOK ·  
· S · AKIK · SZÍVÜKBEN ·  
· FIATALOK · TUDTAK ·  
· MARADNI ·

ORSZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET  
KÖNYVTÁRA.

ÁK. 5070 tételsz.

Csop. 130 2096 szám.

1/4. J





HERMAN OTTÓ

(1835–1914)

LEGYUNK BÜSZKÉK ARRA, AMIK VOLTUNK  
S IGYEKEZZUNK KÜLÖNBÉK LENNI ANNÁL,  
AMIK VAGYUNK!

# HERMAN OTTÓ ÉLETE

ÍRTA:

LAMBRECHT KÁLMÁN



---

KÖNYVBARÁTOK KIS KÖNYVE

---

Kiadja: A «MAGYAR KÖNYVBARÁTOK»

BUDAPEST, EGYETEMI NYOMDA, MÚZEUM-KÖRÚT 6

---

HERMANN OTTO  
LEITNER  
KIRÁLYI MAGYAR ERDÉSZETI EGYESÜLET  
ORSZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET  
1851  
1886  
Károlyi Magyar Erdészeti Digitális Szakkönyvtár

**FELESÉGEMNEK**

20.078 — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Czakó E.)



Kis gimnazista korom óta mesteremül vallottam Herman Ottót, akinél magyarabb, egyetemesebb érdeklődésű és hatásában maradandóbb lángelmét nem ismerek. A középiskola negyedik osztályától egyetemi éveim küszöbéig az Ő írásain, tanításain, utóbb útmutatásain nevelkedtem. Merem állítani, hogy nincs nyomtatásban megjelent sora, amelyet ismételten el ne olvastam, végig ne gondoltam, át nem éltem volna. Pedig ez nagy szó, mert hiszen az én öreg mesterem egész kis könyvtárat írt össze: könyvet, cikket, tanulmányt, levelet, mondott jó egynéhány hatalmas képviselőházi beszédet. Mindezeknek ismeretében, valamint mert éveken át legszorosabb környezetéhez tartozhattam és mert sok kortársát, szaktársát és barátját kivallattam, mertem 1920-ban arra vállalkozni, hogy megírjam életrajzát.

Abban az életrajzban iparkodtam összehordani minden apró részletet, hogy bű és teljes képet rajzolhassak romantikus életéről. Könyvem végén összeállítottam Herman Ottó akkoriban teljes bibliografiáját: kerekén 1140 tételre rugó munkáinak jegyzékét. Ezek közül 16 könyv és cikk foglalkozik a pókok világával, 42 a rovarok népes seregével, 184 a madarak hadával, 26 egyéb állatokkal, 8 növényekkel, 18 gazdasági és ipari kérdésekkel, 47 útirajzokat, 29 természeti képeket tartalmaz, 34 az állatvédelem nemes eszméjét szolgálja, 102 cikke, könyve és tanulmánya a néprajz tág mezejéről: az ősfoglalkozások: vadászat, halá-



szat és pásztorélet színes, tarka mozzanatairól szól; 78 vegyes tárgyú cikke és levele, 30 humoros tartalmú írása, 387 politikai cikke és képviselőházi beszéde, 60 kultúrpolitikai írása és 78 kortársáról írott életrajza, arcképe egészítették ki a ritka gazdag jegyzéket. Ebhez a valóban hatalmas bibliográfiához járult 587 olyan cikknek és könyvnek a címe, amelyeket Herman Ottóról írtak idehaza és a külföldön.

Már magábanvéve ez a számtenger is arra enged következtetni, hogy nagy egyéniségnek, lángelmének kellett lennie annak az embernek, aki ilyen tartalmas hagyatékot örökölt át nemzetére s aki ennyire hatott nemzetének kultúrájára. Még beszédesebbé válik azonban e néhány számadat, ha figyelembe vesszük, hogy az, aki mindezt a betűtengert papírra vetette, a szó betű szerinti értelmében a névtelenség homályából küzdötte föl magát országos nevű, világszerte is ismert és elismert tudóssá. Hétéves korában meg sem mukkant még magyarul — és élete delén mint a magyar tudományos stílus mesterét ünnepelték. Tizenkilencéves korában géplakatos Bécsben — és negyvenéves korában tagja a magyar törvényhozásnak. 1860-ban közlegényként szolgál Dalmáciában — 1891-ben elnöke egy nemzetközi kongresszusnak.

Eredményeiben hatalmas, küzdelmeiben példaadó élet ez. Méltó arra, hogy azokban a napokban, amikor közelünk születésének százszentéves fordulójához, tanulságul, okulásul, de gyönyörűségül is odaállítsuk a ma küzdve küzdő új nemzedékhez.

Olvasóimat arra kérem, fogadják könyvemet szeretettel és melegen, amilyen szeretettel és melegséggel én megírtam.

A Balaton mellett, 1933 nyarán.

A szerző.

I g é r e t e s, s z é p t a v a s z i n a p v o l t. F i a t a l f ő v e l, m i n t t a l á n e l s ő é v e s b ő l c s é s z, o t t ü l t e m ö r e g m e s t e r e m d o l g o z ó s z o b á j á b a n, a J ó z s e f - k ö r ú t o n, a h a j d a n i K i s s - c u k r á s z d a f ő l ö t t, s z e m b e n a m a i B o d o g r á f - m o z i v a l. A z ö r e g ú r a s a r o k a b l a k n á l á l l ó í r ó a s z t a l á n á l g ö r n y e d t í r á s a f ő l é. É p p e n a R é v a i - l e x i k o n k é r d ő í v é t t ö l t ö t t e k i. A z u t á n o d a n y o m t a a k e z e m b e: A d j a f ő l, f i a m!

A t f u t o t t a m. F o r m á s, k e r e k g y ö n g y b e t ű k; o l v a s t a m: „H e r m a n O t t ó, t e r m é s z e t v i z s g á l ó, s z ű l e t t 1 8 3 5 j ű n i u s 2 8 - á n A l s ó h á m o r o n, B o r s o d m e g y é b e n.“ É s í g y t o v á b b . . .

A z u t á n r á n k k ö s z ö n t ö t t é v e k m u l t á n e g y s z o m o r ú, g y á s z o s t é l i n a p. A K á r p á t o k b a n o r o s z c s i z m á k s ű l y a a l a t t c s i k o r g o t t a h ó, a z e g é s z m ű v e l t v i l á g l á n g t e n g e r b e n á l l t. M i n d e n k i s z o m o r ú v o l t a z o k b a n a n a p o k b a n. A n y a a f i á t, a r a a v ő l e g é n y é t f é l t e t t e v a g y s i r a t t a 1 9 1 4 t e l é n, a v i l á g h á b o r ú e l s ő z u z m a r á s k a r á c s o n y á n. M i, a k i k e t j ó s o r s u n k ö r e g m e s t e r ű n k i n t é z e t é b e: a M a d á r t a n i I n t é z e t b e v e t e t t, a z É d e s a p á n k a t: H e r m a n O t t ó t g y á s z o l t u k.

É p p e n h o z z á k e z d t e m é l e t r a j z a m e g í r á s á h o z, a m i k o r a T e r m é s z e t t u d o m á n y i K ö z l ö n y b e n m e g j e l e n t e z a n é h á n y s o r o s c i k k:



„Hol született Herman Ottó? Herman Ottó egy régi jó barátja, néhai Teszák Emil budapesti háztulajdonos velem Breznóbányán járván, Straehle adótáros házához vezetett, mely az ottani piacon áll s így szólt hozzám: Kevesen tudják, hogy ebben a házban született Herman Ottó, pedig én jól tudom. Apja különben a bányaüzemnél állami sebész (chirurgus cameralis) volt és Károly-nak hívták.

A dolog valószínű volt: Herman Ottó-t meg akartam lepni szülőházának képével, de közben érte a halálos baleset!

Kinyomoztam hitelesen a breznóbányai evang. plébánián az alábbiakat: Herman (recte Herrmann) Ottó (recte Károly Ottó), 1835. június hó 28-án Breznóbányán (Zólyom vármegyében) született; apja Herrmann Károly chirurgus, anyja Gantzstuck Franciska volt. A keresztség alá Göller Samu és Erzsébet tartották. Keresztelte pedig Chalupka János, az akkori idők igen tudós lutheránus papja Breznóbányán.

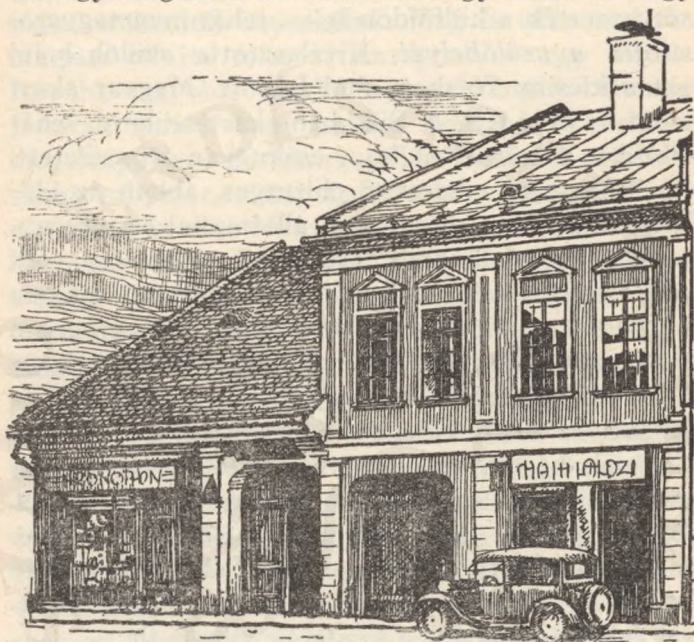
Dr. Terray Lajos.“

Megvallom: meglepett a közlemény. Hiszen Herman Ottó egy ízben, amikor meglátogattam Lillafüreden, Alsóhámor mellett, megmutatta azt az üres telket, amelyen — úgymond — „apám háza állt, amelyben születtem“.

Nem értettem. Azután elemezni kezdtem az ő mindig egyéni gondolkodását és rájöttem a rejtély megoldására:

Herman Ottó a maga lángelméjének tudatában és ismeretében tudatosan készült közéleti szereplésre: tudósnak, írónak, politikusnak, képviselőnek. Arról nem tehetett, hogy a neve németes hangzású, sőt kifejezetten német. Hogy azonban valahogyan magyarosabbá tegye, elhagyta a kettőzött mássalhangzókat: Herrmann helyett röviden

és egyszerűen Herman-t írt,<sup>1</sup> hogy pedig apjával össze ne tévesszék, aki maga is ornitológus volt, első keresztnévét elhagyta és a másodikat vette föl. Így még csak elviselte valahogy a nevét. Hogy



*Herman Ottó szülőháza Breznóbányán.*

azonban valami parlamenti vihar izgalmaiban, talán éppen, amikor izzó magyar lelkének nemzeti hitvallását dörghi az ülésterembe, hogy, mondom,

<sup>1</sup> Ugyanúgy tett, mint Török Aurél, a nagy magyar anthropológus, aki régi családi nevét, a Thewrewk-et természet tudományos logikával, már csak a világirodalomra való tekintettel is, leegyszerűsítette.



ekkor odavágják neki, hogy hiszen ő maga is tót vidéken született: erre már igazán nem volt hajlandó. Névmagyarosításra nem gondolt idejekorán — amikor pedig gondolt, már országos neve volt, sőt ismerték a külföldön is —, tehát *megmagyarosította a szülőhelyét*. Kiválasztotta szülőhelyéül azt a kicsiny fészket, ahol felnőtt. Magyar akart lenni — azzá lett. A Bükkben akart születni, tehát elhittette kortársaival, hogy csakugyan ott született.

Édesapja, a kamarai orvos, abban az időben élt, amikor az orvosok állattannal és növénytannal is foglalkoztak. Szervedélyes vadász volt, aki azonban nem a konyhának gyűjtött, hanem a tudománynak: csak akkor fogta puszkavégre a madarat, ha hiteles példányt kellett elejtenie, hogy bebizonyíthassa: egyik vagy másik madárfaj él és fészkel az illető vidéken. Szorgalmasan levelezett korának három számottevő ornitológusával: Németországban az öreg Brehm-mel, akinek fia, Brehm Alfréd írta „Az állatok életé”-t és Naumann-nal; idehaza Petényi János Salamonnal. Ottó az édesapja oldalán barátkozott meg a természettel és különösképen a madarak világával.

Ez a barátkozás a hámosi völgyben folyt. Apját ugyanis csakhamar első fiának, Ottónak születése után Breznóbányáról Alsóhámosra helyezték át. Itt, a borsodi Bükk szelíd lankái között bontakozott ki Herman Ottó szilaj, fékezhetetlen természete. Szó, ami szó — rokonságának elbeszéléséből tudom —, nem volt mintagyerek. Vadócának indult. Kerülte a társaságot, bújta a vadont. Amikor csak tehetett, megszökött hazulról. Erdő,

mező, patak, tó volt az eleme. Télen a jég vonzotta. Ez okozta élete nagy tragédiáját is. Édesanyja, féltve a meghüléstől, egy ízben eldugta a csizmáját. A kis Ottó tehát meztláb futott ki a jégre irongálni, csuszkálni. Meg is adta az árát minden effajta rakoncátlanságnak — egy életre. Apróbb-nagyobb meghülései télről-télre hozzájárultak ahhoz, hogy hallása már gyerekkorában megtompuljon. Férfikora delén csaknem teljesen süket volt már, a képviselőházban hallócsővel ült a szónok mellé. Nagyothallásának volt a következő kezménye éles, süvítő hangja is: a süket ember a maga hallásához méri rendszerint a világot. Vég-eredményben süketsége döntötte sírba is: nem hallotta a dübörgő teherkocsit, amely elgázolta.

Ne szépítsük a dolgot: bizony, Herman Ottó vásott gyerek volt. Az új ruhát csak szakadtan szerette, az ép csizmát hamarosan kilyukasztotta. Anyja, a jóságos szepesi néni, sokat korholta. Nem fogott rajta. Pedig megható szeretettel csüggött édesanyján. Aki nem ismerné „Az én édesanyám“ címen megjelent kedves írását („Úti rajzok és természeti képek“ című kötetében található meg), annak idézem egy másik tárcájának néhány könnyű fakasztó sorát:

„Nekünk, régibb embereknek még nem volt „mamánk“, csak édesanyánk; az ablak üvege sokszorosan ólmozva volt, az idő foga szívárványszínt vetett reá: ez az utca felé takarékossgot hirdetett. A hófehérre súrolt ablakdeszkán ott szerénykedett a muskátli, a rozmaring, gondosan nevelve s amint a leányok fölcseperedtek, hát odaköltözött a mirtus is. Azután volt ott — úgy a tavasz felé — sok apróbb virágcserep, üveg-táblával letakarva: ott költötte a gondos kéz azt a hasznos



zöltséget, amelyet korainak akart tenni a ház asztalára. És végre ott állott a szék, előtte a varróasztal, rajta a kötés, egy kosárka, amelyben ezerféle gomb, kapocs s a jó ég tudja, még mi minden volt; egy fél téglá gondosan kipárnázva s a nagyanya mult századbeli „Wiklerjének“ a bélésével bevonva, gombostűből készült horoggal, mely a varrást tartotta, betetőzte a felszerelést. Mindennek megvolt a maga hasznos célja, folyt a munka s uralkodott az okos takarékoság mellett a rend és tisztaság, mely illatossá tette a lakást, bensővé a családi életet.“

Az iskolával nem volt baj. Breznóbányán 1846/47-ben vallástanból „harmadik és első rendben, magyar nyelvből első jeles, egyéb tanulmányokból hat tanulótárs között első jeles, erkölcsiségből elsőrendű“. Miskolcon, ahol 1847/49-ben a szókötő, 1849/50-ben pedig az első szónok-költészeti osztályt végezte, magyarból, erkölcsstanból, egyháztörténetből és tértanból kitűnő, szónoklattanból, költészettanból, latin remekírókból, német nyelvből, római történetből és régiségekből „első osztály“, görögből „első osztály után következő“, erkölce „első osztály“.

Felejthetetlen tanítója Miskolcon Máday Károly, az ottani evangélikus esperesi középtanoda igazgatója. Az izzó magyarság első szikráit ő hintette el kis tanítványa fogékony lelkébe. A szabadságharc kitörésekor a dobogóról buzdította az első padsorokban ülő retoristákat fegyverfogásra, a szintaxistáknak pedig Czuczor „Riadó“-ját adta föl leckéül. A délutáni kántuson a „Talpra magyar!“-t tanulták. „Az ezt követő népgyűlésen — írja Herman Ottó egykori tanítóját elparentáló meleghangú tárcájában — a szabad ég alatt Dolezsár Gábor és tanárunk szónokoltak lelkesen —

s a gyűlés után az ifjúság mintegy vezényszóra a piacra rohant: az egyik kofa adta a meszet, a másik a veres agyagot, a harmadik a zöldséget s e primitív festő színekkel nyomban nemzetiszínűre festették a sárga-fekete karfákat és őrházakat.“

Csoda-e, hogy ez a nevelés a szepességi szász család sarjából, aki hétéves koráig egy szót sem tudott magyarul, kiformálta a függetlenségi párt egyik kimagasló egyéniségét? Máday Károly érdeme, hogy az ígéretes fiatal diákból *magyar* lángelme lett.

Nem hiába toborzott Máday szabadsághősöket a miskolci diákok között: amikor a tizenhároméves Herman Ottó meghallotta, hogy a tüzérségnél kisebb fiúkat is felfogadnak ágyútisztogatóknak, Miskolcra szökött, hogy katonának jelentkezzen. A vezna gyereket természetesen hazaküldték, részben, mert hiányzott apja írásbeli beleegyezése.

Ügysem szolgálhatott volna soká. Csakhamar bekövetkezett a világosi gyásznapi: a fegyverletétel. A lángoló hajlamú gyerekekre irtózatossá hatott a hír. Nővérei beszéltek, hogy keserű zokogással siratta a szabadságot. Hogyne siratta volna: hiszen ez volt egyetlen ideálja, lelkének éltető eleme. Tehetetlen vergődésében kiosont a kocsiszínbe, ahol az osztrák ármádia tréncocsijai voltak apja örözetére bízva. Fűrészszel akarta megrongálni, használhatatlanná tenni a küllőket, hogy így okozzon legalább kárt a gyűlölt ellenségnek. Mit tudhatta a meggondolatlan gyerek, milyen bajt hozhat apja nyakára!



De hát, ha már szabadsághős nem lehetett, diák sem akart tovább lenni. Hiába beszéltek rá, hiába fenyegették meg — nehéz a puskaporos levegőt szagolt gyerekembert visszakényszeríteni az iskolapadokba.

Apja végre is engedett és beadta inasnak egy miskolci lakatosmesterhez. Első goromba mesterétől csakhamar a korompai gépgyárba került.

Kezeim között volt naplója — akkor még németül vezette —, amelybe kalligrafikus betűkkel beírta:

„Életem első önálló útja 1851 húsvétján Diósgyőről Breznóbányára. Kirándultam Rhoniczra, Bisztrára, Benyusra, Bacznokra, Walaskára, a Prezdajnára, Tiszolczra stb.

Második utam Diósgyőrről Korompára 1853-ban.

Harmadik utam Korompáról Máriavölgybe, ezúttal csaknem az egész Szepességet és Sároost bejártam.“

Ezen az útján határozta el, hallgatva apja tanácsára, hogy beiratkozik a bécsi politechnikumra. El is ment a császárvárosba, be is iratkozott az előkészítő tanfolyamra. És ekkor csapott le az első villám gyerekélete egéből: apja váratlanul meghalt. Édesanyja hét leánygyermekkel maradt vissza — a nyolcadik gyerek, Ottó kis öccse alig kétéves korában meghalt —, tehát nem segíthette idegenbe szakadt fiát. A gyerekebernek kenyéres kereset után kellett látnia. Abból kereste meg szűkösen kenyerét, amihez értett: 1854 május 29-től

1856 december 17-ig öt bécsi cégnél szolgált — géplakatosként.

Megkezdődött az élet kemény iskolája.

Hétköznaponként kora reggeltől késő estig a műhelyben görnyedt. Keze olajos volt és érdes, de a lelke nem durvult el. Mert ünnepnapok is vannak a világon és ilyenkor a kis géplakatos nem a ligeti körhintához rohant, nem műhelypajtásai társaságában korhelykedett, hanem besietett a természettudományi múzeumba. Oda, ahol fogékony lelke előtt föltárult az ezerarcú Élet tömérdek szépsége: állatok, növények, ásványok, kövületek káprázatos világa: szervezetek, amelyeknek hírét sem hallotta, amelyek azonban színpompájukkal, alakgazdagságukkal lenyűgözték, rabul ejtették.

A bécsi természettudományi múzeumban akkoriban szorgalmasan dolgozott egy hivatala szerint postatiszt, hivatása szerint azonban született természetvizsgáló, Brunner von Wattenwyll, akinek feltűnt, hogy valahányszor ünnepnap bement a múzeumba — mert hétköznap a postahivatalhoz volt kötve —, ott talált egy szegényes, ütött-kopott öltözetű fiatalembert. Beszédbe elegyedett vele, kifaggatta, mit tud és mire készül. Mikor azután megtudta, hogy üres óráiban rajzolgat is, maga mellé vette, hogy vele illusztráltassa az egyenesszárnyúakról sűrűn megjelenő dolgozatait.

Brunnernek köszönhette Herman Ottó első tudományos olvasmányait is: esténként ezeket bújta. Így telt el másfél esztendő. Ideje a lakatosműhely, a múzeum és az esti mécsvilágnál mohón falt önképzés, meg rajzolás között oszlott meg.



Ha semmi közbe nem jön, egy-két év alatt alighanem fölszippantotta volna a múzeum és akkor talán örökre elvesztettük volna a magyar tudomány számára. Szerencsére azonban közbejött a katonai szolgálat. Az ő számára ugyan újabb súlyos megpróbáltatást jelentett — de legalább megmentette a *mi* számunkra.

Herman Ottó meg sem jelent a sorozáson. Nagyothallására hivatkozott, a valóságban azonban nem akart az osztrák ármádiában szolgálni. Természetes azonban, hogy a sorozó hatóság megtalálta s mint törvénytelenül meg nem jelent katonakötelest, szökevénynek minősítette és besorozta tizenkét esztendőre. A derék katonaeorvos nagyothallását szimulálásnak minősítette.

1857-ben, 22 éves korában vonult be Zólyomba. Onnan csapatát 1859 május 10-én útnak indították az olasz-osztrák háború színterére. Herman Ottó ekkor már mint őrmester vette a prófuntot. Bécsen át mentek, ahol elbúcsúzott régi ismerőseitől. Hiszen ki tudja, visszakerül-e a harcterről?

Már útban volt csapata a harctér felé, amikor Szent Péter állomáson táviratilag Trieszt helyett Zarába irányították csapatát. Mennyivel szege nyebbek volnánk, ha közbe nem jön ez a csapateltolás! Ha Herman Ottót leviszik a hadszínterre, lobogó temperamentuma aligha mentette volna meg a hősi haláltól.

Így azonban gyalogszerrel nekivágtak a dalmát tengerpartnak. Hogy ez mit jelentett Herman Ottó tudományos fejlődése szempontjából, azt csak az tudja értékelni, aki tudja, hogy a francia

Cuvier bárót, korának és minden időknek egyik legnagyobb természettudósát is a tenger, a normandiai tengerpart jegyezte el az élettudományokkal. A tenger, minden életnek ez az örök forrása, minden életcsodának ez a kimeríthetetlen renegete!

Húsz esztendővel később remekbe szabott tárcacikksorozatban számolt be Herman Ottó dalmáciai katonáskodása emlékeiről. Hadd idézzek ezekből néhány sort:

„Fiuméba érve, nem törődtem a házakkal, emberekkel, a hegyszámra felhalmozott narancsokkal, mert a tenger kellett nekem. Hiába verték a díszes „czapistrángot“ (a Zapfenstreich: esti takarodó magyarosított alakja), elfelejtettem tökéletesen azokat a remek törvényeket, melyeknek minden paragrafusa „wird mit dem Tode durch Pulver und Blei bestraft“ biztással végződött. Követtem az apályt, megláboltam a dagályt; néztem a sirály lenge röptét, amellyel a hullám színét követte. Gyermekéveim legszebb álma — sok szép tengeri csiga! — beteljesedett.“

Hat napot töltött ez alkalommal Fiumében, ahol házigazdája, egy öreg bárkatulajdonos nap mint nap megcsónakáztatta. Gyűjtötték a csigákat, fogták a rákot, tintahalat. Ezt az őrmestersorban nagy kedvezményt pedig: a csaknem korlátlan mozgásszabadságot annak köszönhettem Herman Ottó, hogy — saját szavai szerint — „mint tollforgató ember minden rest hadnagynak és tudatlan kapitánynak becses tehervivő eszköze voltam s ha szerit tehatték, könnyítettek is rajtam“.

Egy hét múlva azután tovább gyalogoltak Zára felé.



„Ez volt első ismeretségem a tengerrel. Megszerettem, híve maradtam, bármily messze dobott is a sors — a szárazra. Úgy is gondolok én vissza Fiuméra, mint a szerelmes arra a helyre, ahol legelőször látta szíve imádotját. Ez a hasonlat nem is rossz, mert szép a leány, szép a tenger, mind a kettő beláthatatlan és — szeszélyes is.“

Furcsa vidék volt abban az időben a dalmát tengerpart. Ugyanolyan határőrvidéknek tekintették és ugyanúgy rendezték is be, mint száz esztendővel azelőtt Temes és Torontál megyét: az aladunai határőrvidéket. Egyént, egyéniséget nem ismert ez a rendszer: az ember nem családtag, hanem a kompánia, zászlóalj, ezred, dandár tagja volt, az apa tekintélye nem természetadta méltóság, hanem káplári vagy őrmesteri rang. Nem csoda, hogy Herman Ottó, a függetlensége tudatában élő egyén lenézte ezt a parancsszóra mozgó, kémkedéssel, denunciálással dolgozó „társadalmat“. Meg is írta, hogy „életemben soha sem éreztem egyszerre annyi szánalmat és útálatot, mint az ogulini ezred szakaszházaiban“.

Tizenkét hosszú esztendőt kellett volna itt eltöltenie, ebben a légkörben, amelyet csak a titokzatos tenger közelléte tett a számára elviselhetővé. No meg az a körülmény, hogy feletteseinek felülnézéses esze, ügyes keze — amelyet már Brunner hasznosított a bécsi múzeumban — Gyöngyírásának jó hasznát vették az ezredirodában. Egy tábori főtitkár, később tábornok megértő jóindulata a kazamaták helyett a Stradone legszebb pontján, a Palazzo Conte Caboga első emeletén elhelyezett tábori irodában jelölte ki a lakását. Innen járok

gatott el hajnalpirkadáskor, alkonyatkor kedvenc kirándulóhelyére, San Giacomo fokára. Mint őrmester is ugyanazt tette, amit géplakatos korában: többet dolgozott a megszabott kötelességnél és ennek köszönhette, hogy I. alezredes, az imént említett jóakarója, egy szép szeptemberi napon azt kérdezte tőle, mit tehetne érte, mert megkedvelte, de neki mennie kell Bécsbe, magával pedig nem viheti. Herman Ottóból kitört a lelke mélyéből fakadó kérés:

— „Eresszenek engem haza!”

Hazaeresztették. Trieszten, Laibachon, Pragerhofon, Csáktornyán, Monoron, Budán és Debrecenen át 1861 szeptember 19-én érkezett Miskolcra és néhány nap múlva Losoncon kezébe nyomták az obsitot, amelynek tanúsága szerint K. K. Feldwebel Carl Otto Herrmann — mert a katonaság nem ismer névváltoztatást és keresztnévváltást — négy évig, 11 hónapig és két napig szolgált mint közlegény, tizedes, káplár és őrmester s mint derék katona bocsáttatott el. Így lett a tizenkét évből öt. Hogy azonban mit jelenthetett egy lángelme számára, öt esztendő szolgálati jegyek másolásával, élelmezési elszámolások rubrikázásával, haszontalan irkafirkával tölteni, azt csak egy hozzá hasonló sorsú és hasonló lelkületű, szabadságszerető lángelme tudná megmondani.

Herman Ottó ekkor 26 éves volt. Manapság egy 26 éves fiatalember mögött ott áll az érettségi és az egyetem, talán még az önkéntesi év is — Herman Ottó mögött ott állt az élet kemény iskolája: félbehagyott politechnikumi tanulmányok,



géplakatosság, kenyérkereset, félévtizedes katonai szolgálat. Az átlagember ebben a korban már befejezte főiskolai tanulmányait — ez a forrongásban levő lángelme jóformán még meg sem kezdte. És mégis vitte valamire. Éppen, mert lángelmének született.

Most azután következik három esztendő, amelyről a legszorgosabb kutatás és nyomozás mellett is alig sikerült összefüggő képet nyernem. Ő maga életének erről a válságos időszakáról sohasem beszélt s ha ráterelték a beszélgetést, elhallgatott. Mindössze ennyit írt önmaga egyik későbbi cikkében: „megjártam Bécset, Strassburgot, Milánót... lepillantottam a Monte Bericolóról az olasz földre, szivaroztam a 365 tornyos székesegyház árnyékában (ez a milánói dóm), a Como táján pedig a szabadság és humanizmus érdekében föbelevöldöztük egymást, máshol meg a kancsuka jelzé a korszellem óráját“. Ez az utóbbi megjegyzés arra vonatkozik, hogy 1862-ben résztvett a lengyel fölkelésben. Haláláig őrizte azt a carbonari-kalapját, amelyet olasz földről hozott magával s amelyet a lengyel harcokban lőttek át.

Közben Herman Ottó 29 éves lett — minden diploma, állás és kenyér, sőt minden kilátás és remény nélkül is.

Élni azonban kell — tehát 1863 szeptember 18-án Dax János kőszegi birtokossal és Wagner János besztercebányai fényképésszel „közkereseti társasági szövetséget“ alapított. A szerződés szerint az alapítók viszonylagosan kötelezték magukat egy „fényirdai műtelep“ felállítására. A fény



képezés abban az időben kezdte meg világhódító útját és Herman Ottó felismerte a benne rejlő, ha nem is mindig kereseti, de legalább megélhetési lehetőséget. Kőszeg piacán tehát fölállította fényképész-bódéját. Hagyatékában találtam is néhány, a fényképészet őskorának minden bélyegét magán viselő felvételt „Herman & Wagner“ szignatúrával.

Egy ideig megélt belőle, de csakhamar hajbaktak a társak és az egész vállalkozás pörbe fulladt, amely évekig gyűrűzött a kőszegi bíróság előtt. Ez volt az első eredménye Herman Ottó fényképészkedésének. Volt azonban egy másik eredménye is: a szó szoros értelmében megcsömrölt a fotográfiától. Annyira, hogy évtizedekig egyetlen könyvét, egyetlen cikkét sem engedte fényképpel illusztrálni. Ahol szükség lett volna rá, ott is átrajzoltatta. Mi magyarázza meg ezt a végleges elfordulást Daguerre és Niepce remek találmányától? Talán az, hogy restelte. De inkább az, hogy ehhez az időszakhoz fűződött életének legkeservesebb szakasza.

Érthető is. Ott zsonghatott már a lelkében nagy pókmunkájának halvány vázlata, talán már madaras könyveire is gondolt, ha néprajzi tanulmányairól nem is volt még sejtelme. De érezte a benne feszülő roppant alkotó energiát — és neki ezzel az alkotni vágyó lélekkel vásári látogatókat kellett fényképeznie. Olyan ez az ő tragikum, mint amikor Keplernek, a csillagos ég nagy meglátójának horoszkópokat kellett felállítania és ami-

kor Wagnernek, a zene-titánnak, a zenedráma megteremtőjének poutpourrikat kellett írnia.

Kőszeg jelentette számára a földi poklot — de az ebből a pokolból kivezető szabadulást is. Ott ismerkedett ugyanis meg chernelházi Chernel Kálmán földbirtokossal, aki mint rajongó madárbarát, s mint izzó és törhetetlen függetlenségi érzelmű magyar, közel engedte magához az ágrólszakadt fotográfust, akiben felismerte a nem mindennapi tehetséget. Herman Ottó bejáratos volt a Chernel-kúriára, ahol az öreg magyar úr jóakarátát különösen azzal nyerte meg, hogy egyik vadászkirándulásán elejtett egy azon a vidéken ritkaságszámba menő ugartyúkot, s azt kitömve, Chernel Kálmánnak ajándékozta.

Ezekben a napokban történt, hogy öreg tudós Brassai Sámuel, a Kolozsvárott székelő Erdélyi Múzeum igazgatója pályázatot hirdetett egy konzervátori állásra. Bizony szerény kis állás volt ez, alig jelentett évi 300 forintot, azt is csak úgy, hogy Brassai a maga ezerforintos igazgatói fizetése harmadáról lemondott.

Chernel Kálmán olvasta a pályázatot. És mivel Herman Ottó éppen abban az időben ejtett el és preparált bravúrosan egy fehértollú pacsirtát, vagyis pacsirta-albinót, megbiztatta, pályázza meg az állást és mellékelje hozzá a kitömött pacsirtát. Még ajánlólevelet is csatolt Herman Ottó pályázatához. A kérvény, a kitömött pacsirta és Chernel Kálmán ajánló sorai eredményesek voltak: Brassai 1864 április 6-án jelentette az Erdélyi Múzeum-Egylet igazgatóválasztmányának, hogy



Herman Ottótól beérkezett ajándékképen egy paszirta és egy hermelin, hogy továbbá „a maga költéségén egy kőszegi egyént fogadott“ fel konzervátorul.

Herman Ottó ekkor szerepelt első ízben tudományos kiadványban. Nyomban kettős szerepben lépett fel: ő, a szegény ördög, mint ajándékozó, és ő, az ígéretes tehetség, mint „kőszegi egyén“.

Dehát az volt a fontos, hogy hányt-vetett életének hajóját végre révbe kormányozhatta.





Messzi Erdélyország kínálta föl ezt a révet sok vihart látott hajósnak: Erdélyország, amely évszázadokon át külön magyar kultúrának volt a fészke, ugyanúgy, mint manapság is. Művelődés-történetileg nagyon érdekes, hogy a magyar kultúra megannyi zászlótartója egyrészt Erdélyből, másrészt a Felvidékről, különösen Sárosból került ki.

Erdélynek köszönjük — nem szólva a nagymúltú kultúrcentrumokról, a nagyenyedi Bethlen-kollégiumról és a Királyhágón túl két legnagyobb elméjéről, a két Bolyairól — a zeneszerző Erkel Ferencet, a szobrász Fadrusz Jánost, a népköltészet vadrózsáit gyűjtögető Kriza Jánost. Onnan indultak ki a mai magyar természetvizsgálókat fölnevelt tudós professzorok: idősebb Entz Géza, a budapesti tudományegyetem egyik legünnepeltebb előadója, Koch Antal, a hangyaszorgalmú geológus és paleontológus, Szabó József, a kitűnő mineralógus, Török Aurél, a koponyakutató antropológus, Ilosvay Lajos, a magyar kémikusok nesztora, Daday Jenő, a gerinctelen állatok fáradhatatlan kutatója, Apáthy István, a mikroszkópi kutatás mestere, azután az ő iskolájából kikerült

Péterfi Tibor, aki mikromanipulátorával és referáló folyóiratával (Berichte über die wissenschaftliche Biologie) Németországban szerzett becsülést a kolozsvári iskolának, és Erdélyből indult ki türeményes, tragikus pályájára Nopcsa Ferenc báró, az őselettudomány nagy reformátora is.

A hatvanas évek derekán, amikor Herman Ottó Kolozsvárra került, ennek a ragyogó névsornak természetesen csak kevés képviselője élt még ott. Egyeteme még nem volt Erdély fővárosának — az csak 1872-ben született meg. Addig az időpontig minden magyar kultúrtörekvés az Erdélyi Múzeum-Egylet szerény keretei között húzódott meg. Ennek elnöke gróf Eszterházy Kálmán, utóbb gróf Mikó Imre, igazgatóválasztmányának alelnöke Szabó József orvostanár, könyvtárának őre Szabó Károly, a régi magyar irodalom tudós ismerője, titkára Finály Henrik volt. A választmány sorában találjuk Kriza Jánost, a népköltészet remekait kutató unitárius püspököt, a múzeum élén pedig Brassai Sámuel állott. Ő szerződtette Herman Ottót konzervátornak, vele volt eleinte a legtöbb dolga.

Érdekes, külön természet volt Brassai bácsi — maradjunk ennél a névnel, hiszen két ország: Magyar- és Erdélyország ezen a néven tisztelte és becézte. Aki meg akarja ismerni az ő színes, furcsaságokban gazdag életét, az vegye elő Fitz Józsefnek, a pécsi egyetemi könyvtár kitűnő igazgatójának két kiadást is ért pompás könyvét: „Brassai Sámuel“ (Budapest, 1911, 1913). Aki nem férne hozzá, annak elmondom, részben Fitz nyo-



mán, mennyi közös és még több ellentétes vonás volt közte és segéde, Herman Ottó között.

Megjelenésükben és jellemükben sok a rokonvonás. Mindketten excentrikus külsejűek, míg azonban a hórihorgas Brassai bácsi inkább elhanyagolt, addig a zömök Herman Ottó vállát verő haja és lengő szakálla ellenére is mindig választékos megjelenésű. Gondolkodásuk módja utólérhetetlenül egyéni. Vidámságra hajló kedélyük és meleg szívük mellett mindketten szenvedélyes vitákozók, kíméletlen kritikusok.

Tudományos működésükben is sok a rokonvonás: mindketten úttörők. Nem szeretnek kitaposott ösvényen járni: inkább maguk vágják utat az őserdőben is. Brassai megírta az első modernebb magyar nyelvtant, fűvészeti könyvet, bankismertet, logikát és francia nyelvtant, — Herman Ottó — amint még látni fogjuk — az első magyar állattani, néprajzi, embertani monográfiákat, alapvető munkákat és megalapozta a magyar föld ősemberének kutatását.

Rokonvonásuk az is, hogy Herman Ottó a géplakatosműhelyből indult ki, Brassai a szabadságharc után juhászodott.

Még több azonban az ellentét: Brassai inkább ismétlő, tanító, oktató természet, Herman Ottó önállóan alkotó. Brassai szeret a részleteken eltűnődni, sok gondot fordít apróságokra, Herman viszont mindig nagy általánosságok, nagy egységek meglátása felé tör. Brassai csupa rendszer és csupa módszer, Herman eleme a rendszertelenség, módszere a módszertelenség. Önmagáról mondta egy



ízben: „Nekem rendesen saját s oly utaim vannak, amelyek nagyon is eltérnek bizonyos kényelmesre taposott s éppen ezért sok emberre nézve unalmas utaktól, sőt utam nem egyszer kacskaringós is. De már abban bizonyos vagyok, hogy utaimon célt érünk!”

Különösebb lelki kapcsolat sohasem fejlődött ki kettejük között. Nem is fejlődhetett. Brassai sokkal visszavonultabb életet élt — ha szeretett is csipkelődni és vitatkozni —, mint Herman Ottó, aki kereste a fórumot. Brassai elméleteket hajszolt, Herman tényeket. Herman Ottó egész kolozsvári tartózkodása alatt egyetlen pillanatra sem feledkezett meg a föllebvalójával szembeni köteles tiszteletről, Brassai bácsi viszont egyetlen esetben sem érezte volna helyzeti fölényét. De mivel határozott egyéniségeknek születtek, a múzeumon kívül alig keresték egymás társaságát.

Egymást úgyse győzték volna meg. Másokba pedig amúgyis beleköthettek.

Brassai tipikus polihisztor volt: mindent tudni akart és amihez hozzáfért, meg is tanulta. Herman Ottó csak annyiban polihisztor, hogy minden érdeklő, de csak azért, hogy megtudja azt, amit más nem tud. Így születtek meg összes könyvei: azt iparkodott megírni, amit mások előtte nem tudtak. Ezért egyéni minden egyes könyve, ezért maradandó minden egyes cikke. Könyvtudomány nincs bennük: de van új megfigyelés, élettapasztalat, meglátás.

Ez magyarázza meg azt is, hogy míg Herman Ottó élete munkája integráns része a ma magyar

kultúrájának — magyar néprajz például elképzelhetetlen az ő alapvető munkái nélkül —, addig Brassai bácsi emléke már csak mint művelődéstörténeti kuriózum él. Ebben rejlik az alkotó lélek örök élete és a rekapituláló elme örök tragikuma.

Brassai Sámuel pátriárkakorba nyúlt szép életének — ő maga sem tudta megmondani, amikor 1897-ben centenáriumát ünnepelték, vajjon 1797-ben vagy 1800-ban született-e — egyik legnemesebb gesztusa volt, amikor megnyitotta a tudás kapuját a nálánál egy emberöltővel fiatalabb Herman Ottó előtt. Mert bizony, Herman Ottóra ráfért ekkor már a komoly stúdium. Hiszen amióta elhagyta a bécsi géplakatosműhelyt és első ösztönzőjét, Brunert, talán nem is került tudományos könyv a kezébe. Ott, Kolozsvárott azonban, bármily szerény, de mégis csak könyvtár fogadta, amelyhez nemcsak hogy szabad volt, de kötelessége is volt nyúlnia.

Megkezdődött tehát a komoly, bár rendszeretlen tanulás. De hát harmincéves fővel nehezebben is megy a rendszeres tanulás, mint akár az egyetem padsoraiban, akár valamely laboratóriumban. És közben folyt a szorgalmas gyűjtés, a gyűjtött anyag meghatározása és rendezése. Egyidejűleg megindul közleményeinek özöne is. Első nyomtatásban megjelent cikke a kaba-sólyomról szól. 1864 őszén mutatta be az Erdélyi Múzeum-Egyletnek. Ekkor 29 éves. És amikor ötven év múlva, 1914-ben kidől az élők sorából, 1140 cikket, könyvet és tanulmányt hagy nemzetére...



Munkáját egyszerre több irányban kezdi meg. Élet titkaiba akar bepillantani, nem specialistának készül. Tisztában van azzal, hogy egyes részletkérdésekbe csak nagy múzeumok tisztikara merülhet el, ahol annyi a zoológus, a botanikus, hogy minden rovarrendre, mohára, zuzmóra, gombára, virágos növényre külön-külön specialista jut. Neki, mint a kolozsvári múzeum zoológusának, valamennyi állatcsoporttal foglalkoznia kellett: az emlősöktől madarakon, hüllőkön, kétéltűeken, halakon át a gerinctelenekig. Azzal is tisztában volt azonban, hogyha valamennyihez hozzányúl, csak kontármunkát végezhet. Kiszemelt tehát néhány csoportot, néhány kérdést, amely a legjobban érdekelte, s amelyről úgy idehaza, mint a külföldön a legkevesebbet tudtak.

Még Brunner hatása alatt érdeklődéssel fordult az egyenesszárnyúak felé: Kolozsvárott be is fejezte egy idevágó dolgozatát.

Különös szeretettel azonban a pókok világa felé fordult. Miért? Egy anekdota megmagyarázza: éppen pókgyűjteményét rendezgette a múzeumban, amikor ott járt egy előkelő látogató, egy erdélyi mágnás. Brassai bácsi, a direktor sorra vezette és amikor megálltak Herman Ottó asztala mellett, a vendég megkockáztatta a kérdést, hogy lehet ilyen útálatos „férgekkel“ foglalkozni. Herman Ottó fölsattant:

— Írok én még ezekről az útálatos „férgéről“ olyan könyvet, hogy a gróf úr is elolvassa.

A könyvet — évek múltán — csakugyan meg-



írta és a gróf el is olvasta. Meglátjuk még, hogy miért.

Herman Ottót pedig a pókvilág sok megmagyarázatlan csodáján kívül éppen ez a nagyközönségben élő idioszinkrázia vezette, amikor egyre jobban elmerült pókászati tanulmányaiba. Megpróbált szembeszállni a tudatlanságból fakadó irtózáttal. Dacosan fölvette a harcot a közvéleménnyel — és győzött. A könyv, amelyet a pókokról, életükről, szövés-fonásukról, szerepükről a természet háztartásában írt, egy csapásra ünnepelet tudóssá és íróvá avatta.

Miközben egyik kezében hálót szorongatott, hogy lekaszálja a finom szálukon leereszkedő pókokat, másik keze puskát markolt, hogy az itt-ott felvillanó ritka madarakat begyűjthesse.

Vadászterületül úgy pókászati, mint madarászati tekintetben a legjobban a Mezőség tóisorozata vált be. Önálló, zárt biotóp ez a tóvidék, amely a Szamos és Maros közt elterülő, Bethlen, Deés, Szamosújvár, Kolozsvár, Torda, Gyéres, Marosvásárhely, Szászrégen, Teke és Beszterce határolta szénafüves, tölgyes, bükkös területet foglalja magában. Amikor beköszöntött a tavaszi madárvonulás, ha megindult a vándormadarak őszi költözése, melegen tűző napon, fagyos téli álom idején, az évnek minden szakában és hónapjában ide rándult ki, hogy megfigyelje faunáját, állati életét. Gyakran hónapokra kiköltözött a Mezősége, hogy hajnalpirkadástól az esthajnali csillag fel-tűnéséig beleélhesse magát a jórészt ismeretlen állatvilágba. Már itt, a Mezőségen izgatja a termés

szet hatalmas, titokzatos népvándorlása: a madár-  
vonulás, amelynek tanulmányozására három év-  
tized múltán külön intézetet fog alapítani. És itt,  
a kezdet kezdetén tisztában van azzal, hogy nem  
elég az állatot megfigyelni, begyűjteni, meg kell  
figyelni, föl kell jegyezni biotópjának minden fizi-  
kai, meteorológiai eseményét. 1867 tavaszán ki-  
száll és a tószoros felső részén fekvő Gyeke köz-  
ség legszélén álló, részben rombadőlt, széljárta  
épületben üti föl „obszervatóriumát”. „A hihetet-  
lenségig csekély költséggel — írja expedíciójá-  
ról —, de a viszonyokhoz képest elég jó eszközök-  
kel, ezek között az akkoriban oly híres Negretti-  
féle aneroid s még híresebb Kapeller-féle baro-  
metrum, egy páratlan vizsla, egy ladik, pár jó, de  
csak előlről tölthető fegyver, a madarak preparálá-  
sára szükséges szerszám és kellék kiadták az egy-  
szekérre valót, amelyen segédemmel, Klir János  
múzeumi preparátorral elindultam.“

A ma fiatal természetvizsgáló nemzedéke  
drága műszerekkel felszerelt biológiai állomáso-  
kon tud csak dolgozni. Ladik helyett motoros, pri-  
mitív aneroidok helyett precíziós önregisztráló  
műszerek állnak a rendelkezésére, — de az ered-  
mény nem mindig áll arányban a technikai fel-  
szereléssel. De hát abban az időben a műszer pon-  
tosságát pótolta a megfigyelő éles szeme, a sok  
kényelmi berendezést a kutató vasakarata és tör-  
hetetlen energiája.

Herman Ottó ezzel a kezdetleges felszerelés-  
sel valóban derék rendet vágott. Összetoborozta  
barátait: a meteorológus Hintz Györgyöt, a boga-



rász lovag Kirschberg Oszkárt és a rajztanár Simó Ferencet, a preparátor Klir Jánost és egy munkakedvvel teli orvosnövendéket, Soós Károlyt, hogy józan munkafelosztással felkutassák a Mezőség faunáját. Fel is kutatták. Nemcsak a múzeum polcain gyűlt egyre új és több anyag, de a múzeum folyóiratában is egymást követték újabb és újabb közlemények. Elmegy a Vlegyászára, bejárja a Mátrát, Pozsonyba utazik, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén összeismerkedjék szaktársaival, és megkezdji kiterjedt levelezését. Első Herman-életrajzomban azt írtam: „A magyar irodalom nagyhírű levelezője, Kazinczy Ferenc óta nem volt a magyar földön íróember, aki annyira kiterjedt levelezést folytatott volna, mint Herman Ottó. Leveleit ugyanaz a gondosság jellemzi, amely irodalmi működésének legragyozóbb alkotásait ékesíti. Nincs azokban egyetlen elszórt mondat, ki nem fejtett gondolat sem. Önmagában mindegyik egy-egy kerek Herman-mű, legyen akár tudományos, akár politikai, akár társadalmi tárgyú... Nála, a nagyothallónál, a levelezés egyértelmű volt a beszélgetéssel.“

Kolozsvárról indultak el első levelei a határon túlra, hogy azután idővel az egész világot behálózzák.

Érdeklődési köre közben egyre bővül. 1868 őszén fölkeresi a pesterei Igric-barlangot, amelyben egykoron, a jégkorszak idején száz meg száz barlangi medve keresett menedéket — hogy megvesse a kolozsvári múzeum őslénytani gyűjteményének alapját.



1869 telén félhónapot Mezőzáhon tölt jegeshalászattal. A múzeum gyűjteményeit hónapról-hónapra fejleszti. Egyetlen mezőségi kirándulásáról 2343 állatot hozott magával, a tojásgyűjteményt pedig a semmiből teremtette meg: amikor a múzeum szolgálatába lépett, nem volt abban egyetlen madártojás sem, amikor pedig elhagyta, 212 fajnak 2869, gondosan kifújtt és preparált, meghatározott tojása sorakozott egymás mellé. Herman Ottó vetette meg a csontvázgyűjtemény alapjait is, a rovaryűjteményt pedig sokezer példánnyal gyarapította.

Munkája elismeréséül a múzeum igazgatóválasztmánya eredeti havi 25 forintos fizetését 1869-ben évi 600 forintra emelte föl, 200 forint szálláspénzzel és konzervátorból első örsegéddé nevezte ki.

Természetes azonban, hogy ez a havi 50 forint sem jelentett valami gondtalan megélhetést a számára és ezért a hiányt újságírói munkával pótolta. Állandó munkatársa volt a kolozsvári „Ellenzék”-nek, majd a „Magyar Polgár”-nak. Eleinte útirajzokat, apró tanulmányokat és társadalmi vonatkozású cikkeket írt. Közben vezette a színházi rovatot, nem annyira tárgyi, mint inkább személyi okokból: abban az időben indult meg művészi pályájára Jászai Mari, akihez mélységes vonzalom fűzte hosszú, hosszú éveken át.

Közben azonban nem feledkezett meg hivatalos és hivatásbeli kötelezettségeiről sem. Herbich Ferenc, Erdély úttörő geológusának kíséretében

bejárta Erdély keleti hegyvidékét. Gyergyóditrón ditróitot és szienitet gyűjtött a múzeum számára. Néhány kirándulására elkísérte egy fiatal lelkes növendék, Pungur Gyula, akit rávett arra, hogy tanulmányozza a tücsök muzsikás életét. Meg is született ebből a biztatásból Pungur szép tücsökmonográfiája. Szerzője később Herman Ottó maddártani intézetébe került.

Naplójából idézek néhány elkeseredett sort. 1869 augusztus 7-én a Szent Anna-tótól kirándul a nyaktörő Csofronka köre: „Végfogyatkozással küzdve egy hajszálon múlik az élet vagy halál s ha az utóbbi lesz részem, akkor isten veled, világ! nagy nyugalommal válok meg tőled — rózsáid úgy sem nekem valók — nyomorodból kijutott a részem, örömeid csak lopva élveztem, — az eb hűségénél egyebem sem volt.“

A napló elkeseredett hangja rosszat sejtet: és valóban, Herman Ottó nem tudott tovább megmaradni a múzeumban, amelynek első sikereit köszönhette. Olvastam a választmány egykorú iratait: egyre gyakrabban van bennük szó a segédőr úr nyomasztó anyagi helyzetéről. Előlegeket kénytelen felvenni és ezeket az egylet ügybuzgó pénztárosa olyan részletekben vonja le, hogy elsejénként alig néhány forintot kap kézhez. A múzeum vezetősége nagy jóakarattal iparkodott a tudós segédőr helyzetén javítani. Úgy látszik azonban, személyes háttere is lehetett a dolognak. Egyszer: a lavina megindult és Herman Ottó nem az az ember volt, aki bevárja a görgeteget. 1871 március 4-én írásban elköszönt a múzeumtól:



„Elhagyom ezt az intézetet, amelyhez ügyszeretet és talán némely eredmény is kötött, melynek felvirágoztatására hazafiságom ösztönzött, fájdalommal mondom: elhagyom végképen, mert az anyagi viszonyok nem engedték meg annak az életnek fenntartását, amely máskülönben kész örömet a múzeum ügyének maradt volna szentelve... Üres kézzel nem jöttem, de üres kézzel távozom.“

Most már tehát csak az újságírás száraz kenyere maradt meg a számára. Az sem soká. Szorgalmasan írja tárcáit, rovatot indít Uj Erdélyi Múzeum címen és egyre több politikai cikket ír. Már-már arra gondol, hogy beáll a Neue Freie Presse bécsi szerkesztőségébe és ebben az elkésredett hangulatában írja lovag Tschusi, osztrák ornithológusnak: „Délelőtt társszerkesztője vagyok a Magyar Polgár című politikai lapnak, ebből élek, délután rendezgetem zoológiai jegyzeteimet és dolgozom pókmonografiámon.“

Napi kenyérgondok nyomják, mégis tele van ötlettel, tervvel. A pókok mellett a Thamnotrizonok érdeklik elsősorban, de madarászati tanulmányait is folytatja. A mogyorószajkó sokat vitatott tojását megrajzolja és elküldi Tschusinak, hozzátéve, hogy a madarak tojáshéjának mikroszkópi szerkezetét készül tanulmányozni. Ez az apró megjegyzés nagyon nevezetes, mert 1872 decemberében írta, ugyanakkor, amikor Nathusius és Blasius elkezdtek a tojáshéj mikroszkópi tanulmányozását. Herman Ottó Kolozsvárott ugyanilyen terveket forgat a fejében, anélkül, hogy sejtelve volna a németek hasonló törekvéseiről.

Közbejöttek azonban az 1872-es képviselőválasztások. A „Magyar Polgár“ a balközép politiká-



ját szolgálta. A választásokon a kormánypárt győzött és másnap a lap szerkesztője ezeket írta a választásról: „Mikor e sorokat írjuk, a választások zaja már sokat csendesült. Tegyük félre minden ellenségeskedést s polgártársaink nyugodjanak meg a történetekben.“

Herman Ottó, a főmunkatárs és segédszerkesztő azonban nem tudott megnyugodni. Lendületes, gyűlölettől izzó cikkekben ostorozta tovább is a kormánypártot és amikor lapjának szerkesztője cicerós vezércikkben közölte a kormánybiztos beszédét, a pohár kicsordult: a főmunkatárs a vezércikk láttára a késő esti órákban átment a lyceumi nyomda egyik kicsiny, udvari szobájában levő lakására, magához vette fokokát, fejébe nyomta széleskarimájú carbonari kalapját és kétsornyi szövegben mondott búcsút sikerei első színhelyének:

„A ‚Magyar Polgár‘ t. olvasó közönségével tudatni kívánom, hogy megszüntem e lap munkatársa lenni.“

Este volt. A politikai ideáljaiban sértett főmunkatárs azonban még a reggelt sem várta be — útnak indult. Néhány barátja utána sietett. Felelig kísérték, iparkodtak rávenni, térjen vissza. Hiába. Felek határában betértek egy csárdába. Pár pohár szíverősítő és három virginia szivar mellett elnézésüket kérte, hogy csak ilyen „vékony búcsúlakomát“ rendezhetett, de hát történelmi tény, hogy amikor a számlát kiegyenlítette, 22, mondd és írd: huszonekét krajcár maradt a zsebében.

A harminchétéves férfi zsebében nem volt annyi krajcár, ahány év mögötte volt. Pedig nemcsak évek voltak mögötte: munkák is, dolgozatok, cikkek, sikerek.

De hát sem megjelent munkákból, sem már rég megszolgált cikkekből, sem pedig akármilyen irígylésreméltó sikerekből nem fedezhette másnap kosztját. Pedig az sem volt biztosítva.

Újra ágrólszakadtan, magában állt, hiszen közben még édesanyját is elvesztette, mint amikor elhagyta a bécsi lakatosműhelyt vagy amikor kezébe nyomták az obsitot.

Csendes nyári estén árván, csalódottan bandukolt ismeretlen állomás felé, amikor eszébe jutott, hogy hiszen Bedőházy János, a szászvesszősi kúria ura, sokszor hívta, csalogatta magához. Neki-vágott tehát Marosujváron át Szászvesszősnek és egy délután hátizsákkal, oldalán vadásztarisznyával betoppant a vesszősi kúriába.

— Eljöttem János hozzád béresnek, befogadsz-e?

— Annak ugyan nem, — felelte a váratlan látogatástól meg nem lepett házigazda, — mert az ökörhöz érteni kell, te meg csak a pókokhoz ér-



tesz. Hanem azért találunk foglalkozást a számodra.

A sorsüldözte és önmagakergette lángelme menedéket talált a baráti kúrián. Bedőházy a kapufölötti szobában szállásolta el régi barátját. Meghagyta neki, hogy mindaddig, míg ősszel hozzá nem kezd asszonynépi szőlejében a szőlőmunkához, ahol majd csak akad tennivalója, folytassa pókászati tanulmányait.

Mindezeket a részleteket Bedőházy János fiának, az azóta már szintén elhunyt ifj. Bedőházy Jánosnak köszönöm. Jól megjegyzett minden apróságot ebből az időből, hiszen ő maga is két lángelme csodabogár-életét tanulmányozta: a Bólyaiaikét.

A serdülő Bedőházy-fiú Herman Ottó mellé szegődött. Együtt barangolták be az erdőt, mezőt, gyűjtötték a pókot, bogarat, madarat. Jó iskola volt ez Bedőházy Jánosnak, Herman Ottó számára pedig másfélévi gondtalan menedéket jelentett a baráti kör.

Újra a természet megfigyelésének élhetett. Élt is. Amikor az érő szőlő nemcsak a rigókat és seregélyeket, de a darazsakat is odacsalta, ezek magukkal hozták a darázsölyveket, felvágta az ölyvek begyét, hogy megállapíthassa, mennyi darazsat pusztít el egy-egy madár. Fogalma sem lehetett még arról, hogy valamikor ez a gyomortartalomvizsgálat lesz egyik pillére évtizedek múltán megszervezendő intézetének: a Madártani Intézetnek.



A szászvesszősi másfél év alatt Herman Ottó mindenképpen meg akarta szolgálni az otthont. Az őszi vetés idején az öreg Bedőházy ágas fákkal tűzdelte körül a földet, hogy az egereket pusztító ragadozó madaraknak alkalmas lesőhelyet biztosítson. Vendége abroncsokkal tökéletesítette Bedőházy módszerét, majd elkészítette az asszonynépi szőlő tervezetét, ellátta vízvezető árokkal, körülültette sövényvel és gyümölcsöskertet is nevelt. Gyakran fölkereste a megyei gazdák körét, felolvasásokat tartott a gazdasági rovartan és madárstan kérdéseiről, a megyei gazdasági kiállításokon pedig tanulságos gyűjteményeket mutatott be. Bemutatta például szemléltető készítményeken a lódarázs fejlődését és kártevését.

A téli hónapok alatt pókmunkáján dolgozott. Üres óráiban pedig pótolta az elmulasztottakat: olvasott. Ebben az időben tanulmányozta Buckle annak idején híres könyvét Anglia civilizációjáról és Darwin, meg Haeckel írásait.

A fiatal Bedőházy 1873 őszén beiratkozott a budapesti műegyetemre. December közepén apja és vendégük meglátogatták a fővárosban. „Már akkor atyám és Ottó között — írta nekem ifj. Bedőházy — meghidegült a viszony. Lehet, hogy atyámnak valamelyik tréfáját értette félre, a döntő ok azonban az volt, hogy Ottó a fejébe vette: ő nem akar kegyelemkenyéren élni. (Ehhez járult egyébként a nagyothalló ember bizalmatlanságából fakadó az az érzése is, hogy csaknem az egész világ ellensége; barátai, akiket becsül és szeret, alig vannak.)

Herman Ottó Bécsbe ment, hogy megbeszélje Brunnerrel pókmunkája és az erdélyi egyeneszárnyúakról készülő tanulmánya sorsát. Karácsonykor újra Kolozsvárott volt. Itt, baráti körben, újra összekocant az öreg Bedőházyval. Herman Ottó, aki mindent végleg szeretett elintézni, keserű búcsúlevelet írt vendéglátó gazdájának: „Ha majd lelkeink — úgymond — mint harmat és köd találkozni fognak a nagy mindenségben, újból meg fogják egymást érteni.“ A búcsú azonban ezúttal még sem volt végleges és a két jóbarát utóbb újra megbékül — ha nem is mint köd és harmat.

Eddig azonban csak kenyere nem volt, most már otthona sem.

Quid nunc?

Levelet írt Brunnernek és leszerződött idegenbe. Úgy volt, hogy Bécsbe megy, ott megírja az egyeneszárnyúak rendszerét. Azután pedig expedíciót szervez Afrika nyugati partjaira, Kamerunba.

Igen ám, de ahhoz, hogy eljusson Bécsbe, pénz is kellett. Ez pedig ezekben a napokban — bátran azt is mondhatom: években — Herman Ottó zsebében csakugyan nem akadt.

Visszatért tehát Kolozsvárra, ahol jó emberei segítségével a Vigadó nagytermében matinét rendezett a költségek előteremtésére. A matiné 1873 február 2-án lezajlott és összegyűlt annyi pénz, hogy Herman Ottó összecsomagolhassa könyveit, saját gyűjteményeit és hogy Nagyváradon át elinduljon Afrikába.



El is indult. De csak Pestig jutott — Kamerunig soha.

Ez pedig Szily Kálmánnak, a Természettudományi Társulat agilis első titkárának, a Természettudományi Közlöny megalapítójának az érdeme.

Szily Kálmán is egyike azoknak a csodálatos egyéniségeknek, akik a semmiből kultúrát tudtak teremteni. Ő maga fizikusnak indult és jó ideig tanította is a fizikát a műegyetemen. Műegyetemi tanszékén döbrent rá, mennyire elmaradt a magyar tudományosság éppen a szabadságharcot követő politikai elnyomatás évtizede alatt. Megérezte, hogy a jövő a természettudományoké és higgadt, nyugodt lelkesedését a természettudományos kultúra terjesztésének szolgálatába állította. Átlátta, milyen roppant jelentősége van az akkoriban már megalakult, de alig-alig működő Természettudományi Társulatnak. Exakt gondolkodáshoz szokott szeme tisztában volt azzal, hogy egy társulatot csak időszakosan megjelenő kiadvánnyal lehet összetartani. Megalapította tehát a Természettudományi Közlönyt. Ennek a nagymúltú és a magyar természettudományos kultúrában nélkülözhetetlen szerepet betöltött, eleinte havonként, utóbb kéthetenként megjelent lapnak ő volt az első szerkesztője. Amikor 1868-ban kiadta az első számot, a társulatnak 577 tagja volt. Szily Kálmán évtizedes fáradozásának köszönhetjük, hogy ez a taglétszám előbb megtízszereződött, majd meghúszszorozódott és a világháború alatt csaknem megötvenszereződött.

Azonban Szily Kálmán is az úttörők nemzet-



ségéből került ki. Az úttörő pedig mindig és mindenütt utat iparkodik törni. A Természettudományi Közlöny útja meg volt már törve. Öreg tudós Szily Kálmán ekkor körülnézett, hol van még töretlen ösvény. Megtalálta: a magyar nyelv művelése körül tapasztalt súlyos mulasztásokat, elvi és módszertani jelentőségű hiányokat. Így és ezért lett a fizika professzorából nyelvész, aki műegyetemi tanszékéről visszavonult a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári irodájának, majd könyvtárának hűvös termeibe. Akkor már fiatal kezekre bízhatta a Természettudományi Közlöny szerkesztését. Rájuk is bízta, ő maga pedig, kiadva a Magyar Nyelvújítás Szótárát, megszervezte a Magyar Nyelvtudományi Társaságot és folyóiratát: a Magyar Nyelvet.

Mint ahogyan nagyra nevelte a magyar természettudományok művelőit, úgy nagyra nevelte a magyar filológusok fiatal gárdáját is. Az ő sas szeme és atyai gondoskodása segítette át a kezdet nehézségein a modern magyar filológia büszkeségét: Gombocz Zoltánt és ő egyengette az útját Gombocz és Melich János nagyszerű etimológiai szótárának is.

Éveken át szemtanúja voltam a két öregúr: Szily Kálmán és Herman Ottó meleg barátságának. Igazi, benső, őszinte jóbarátság volt. És mégis: kevés ellentétebb egyént ismertem. Herman Ottó még jóval túl a hetvenen is izgékony, nyugtalan, lobbanékony, csupa tűz. Szily Kálmán fiatal korában is maga a megfontolt higgadtság. Az egyik fékezhetetlen baloldali, sőt szélsőbaloldali politi-

kus: forradalmár, detronizáló 49-es, a másik a klasszikus szabadelvű párthoz húzó őskonzervatív. A zoológus-ethnografus és politikus Herman aggrészív, ott is tud magának ellenséget csinálni, ahol meleg szeretettel fogadják és minden szabad percében vitatkozik és kritizál, — a fizikus-filológus Szily deákferenci bölcsességgel minden viharban csillapító tekintélyként lép fel, sok, bizony meddő kritika helyett inkább szeretettel oktat, vezetget, irányít.

Talán éppen egyszerű fizikai törvény: az ellentétes töltésű elektronok törvénye alapján vonzódták egymást.

Vonzották pedig találkozásuk első percétől kezdve.

És egybekapcsolták őket életük végéig. Amikor Szily Kálmán több mint három évtizedes szerkesztői munka után visszavonult a Természettudományi Társulat vezetésétől, búcsúszavaiban így emlékezett meg munkatársairól:

„A Természettudományi Közlöny annyi száz munkatársát már nem nevezhetem meg név szerint, csak egyet említek meg, nem azért, mert régi barátság fűz hozzá, hanem mert e téren az ő érdemei a legfényesebbek: Herman Ottót, ki felolvasásaival, cikkeivel és könyveivel oly nagy mértékben emelte Társulatunk népszerűségét.“

Hogy azonban időrendben elébe ne vágjunk az eseményeknek, abban a pillanatban, amikor Herman Ottó Kamerun felé vezető útjában betoppant Pestre, messze volt még sikerei későbbi színterétől, a Természettudományi Társulattól, sőt még csak tagja sem volt.

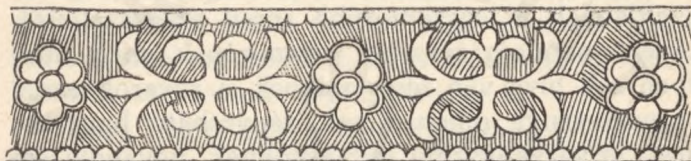


Szily Kálmánhoz azonban már ekkortájt közel állt. Szily már a kolozsvári lapok cikkei alapján felfigyelt Herman Ottóra. Ösztönösen megérezte benne az ígéretet. Amikor pedig meghallotta, hogy kivándorlóban van, fölkereste Frivaldszky Jánost, a Nemzeti Múzeum állattárának akkori igazgatóját és haditanácsot tartott: mi módon, főleg milyen anyagi eszközökkel lehetne Herman Ottót megmenteni a magyar tudomány számára és eltéríteni bécsi és afrikai terveitől. Meg is találták a módját: a Természettudományi Társulat megbízta Hermant Magyarország pókfaunájának megírásával és honoráriumul ívenként 30 forintot ajánlva fel, kiutaltak a kezébe 2000 forintot. Csak amikor a munka elkészült és három negyedréte alakú kötetben, kéthasábos szedésben: magyar és német nyelven megjelent, tűnt ki, hogy bizony nem volt ez valami magas honorárium. Hiszen ez volt a magyar zoológiai irodalom első, nyugateurópai színvonalon mozgó, sőt azt sok tekintetben felül is múló monografiája. Hézagpótló, alapvető, évtizedeken át mintául szolgáló remekmű lett belőle. — Vajjon hány gyöngye regény és még gyengébb novelláskötet részesült jóval magasabb tiszteletdíjban akkor is, azóta is?

De Herman Ottó, a nincstelen útszéli vándor számára nagy pénz volt kétezer forint. Az ő szerény igényei mellett hosszú időre megélhetést, biztos létalapot jelentett. A magyar tudomány számára pedig olyan befektetés volt, amely busásan meghozta a maga kamatos kamatait.



Bejárta ő ebből a pénzből széles nagy Magyarországot, a Duna—Tisza-közétől a Felvidékig, az Aldunától a Tátraig, megjárta belőle Bécset, hogy az idehaza hiányzó irodalomhoz hozzáférhessen, azután lement a sógorához Doroszlóra, a déli Bácskába és megírta első nagy művét.



---

---

# MAGYARORSZÁG PÓKFAUNÁJA

---

---

Azóta sem írtak ilyen könyvet a pókokról, az ízeltlábúak e legszomorúbb sorsú szervezeteiről. Azért mondom sorsukat szomorúnak, mert amilyen sok híve van testvéreiknek, a rovaroknak: a színesszárnyú pillangóknak, fényeshátú bogaraknak, szivárványszínű szitakötőknek, ugyanoly sokan fordulnak el irtózáttal a pókoktól.

Pedig semmi okot nem adnak az irtózatra. Sőt! Aki ismeri művészileg kiteljesedett szövésfonásukat, aki megnézte csodálatos lakásaikat és építményeiket, aki megismerte szerepüket a természet végtelen háztartásában, az sok más ízeltlábú rendtől elfordul és hívükké szegődik.

Szerzett is Herman Ottó könyve annyi hívet a pókászatnak, mint amennyit egyetlen pókász-kollégájának könyve sem. Sikerének titka abban rejlett, hogy színmagyar nyelven adta elő mondanivalóit. Ez volt Herman Ottó egész tudományos pályafutásának első és csaknem egyetlen titka. Nem burkolódzott a latin terminus-technikusok áltudományos nagyképűségébe, hanem magyarul szólt magyar olvasóihoz. Hogy ezt megtehesse, elsősorban magyar műnyelvet kellett teremtenie. Teremtett is. Nehogy azonban nyakatekert, mes-

terkelt, irodalmi, tehát nem élő műszavakhoz kelljen nyúlnia, odafordult a kétlábú pókokhoz: a szövőfonó iparosokhoz és kifaggatta a szövőszék, a takácsművészet mesterszavait, azt a szókincset, amely évszázadok alatt egészséges nyelvérzékű kisiparosok ajkán alakult ki. Ezt a zamatos szóanyagot vitte azután be az irodalomba. Így került be a magyar tudományos irodalomba a *fogasserte*, a *sámjakarom*, a *bordáskarom*, a *nyüst*, — szavak, amelyeknek semmi más nyelven nincs párja s amelyek mellett, hogy kifejezők és szemléltetőek, zamatosak és magyarosak is.

Ilyen törölmetszett magyarsággal írta le a pók testrészeit és szerveit, a fonó és szövőszerveket — az előbbieket csévékből, az utóbbiakat bordás és sámjakarmokból állnak —, azután a pókok életjelenségeit: kifejlődésüket, vedlésüket, csonkjaik helyreépítését, hogy azután áttérhessen a szövésfonás titokzatos világára.

„A hazánk pókjainál észlelhető szövetek két csoportba sorolhatók: 1. hurkolt szövetek, 2. nemezfélek. A hurkolt hálók a préda megejtésére szolgálnak, a nemezések legtöbbször, de nem mindig, az állat lakását s ezenkívül legtöbbször költőhelyét jelentik.“ Külön, majd azt mondtam: izgalmas fejezetet szentelt a pókok rejtélyes vándorlásának: a vénasszonyok nyarának, más néven őszi fonálnak vagy bikanyálnak:

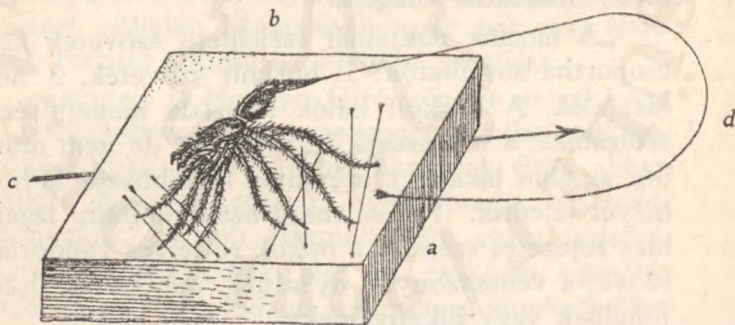
„Az őszi és tavaszi szép napok minden évben meghozzák azt a tünetet, mely már régen felköltötte az emberiség figyelmét, s amely látszólagos titokszerűségével egész sorát költötte már a népmondáknak, legendáknak.



Egyes szakaszait e tünetnek gyakorlatom közben igen gyakran észleltem, de egész lefolyását, a felöltő különbségek eredetét csak a Bácska rónáján és mocsarai körében sikerült felderítenem, hol az őszifonál tünete néha valóban óriási méreteket ölt, a lég, a rét, a bokrok, a talaj tele vannak foszlányai-  
val. Egy kitűnő észlelési pont fővárosunk szívében is fekszik s nem más, mint a budapesti Lánchíd, melyen e tünet évről-  
évre és igen érdekesen ismétlődik.

Őszi és tavaszi napokon, amelyek kellemes hőmérsék mellett gyenge légárammal tűnnek ki, mozgásba jön az ifjabb nemzedék, rendszeren másod- és harmadvedlésűek és csak ritkábban fejlett példányok s majdnem kizárólagosan kisebb alakok, és megkezdik a fonalfejtést, mely a legérdekesebb észlel-  
letre ad alkalmat. Minden némileg kiemelkedő tárgy: karók, bokrok, sás és nád, sövények, sírkövek, a hidak karfái, a budapesti Lánchíd függőrudai, tele vannak apró pókokkal, amelyek szálaikat, utóbb önmagukat szélnek eresztik.

A pók a csúcsra hágva, lapjára odanyomja fonóit s keresztül-  
kasul néhány fonalat húz, úgy, hogy e fonalak az illető lapra többszörösen odatapadnak. Ezek a kapaszkodók. Erre a síknak szélmentében fekvő széle felé siet, erősen odanyomja a fonókat, felemeli háttestét s az így szabadon tar-

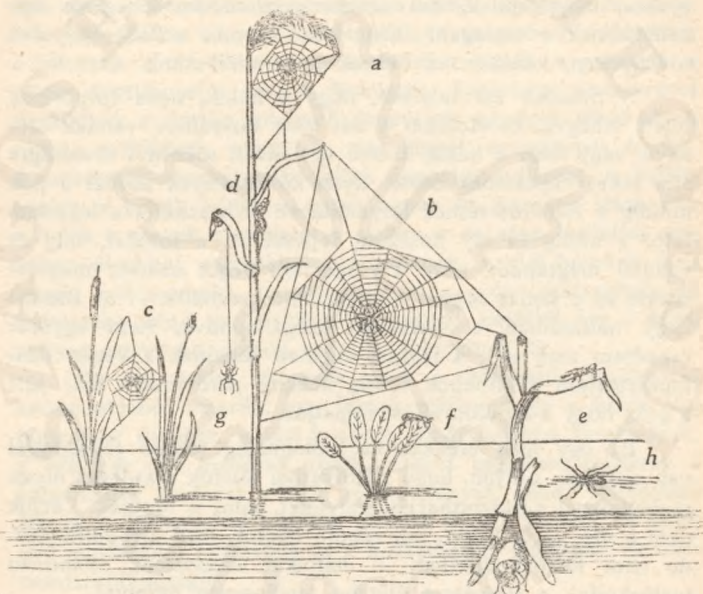


*Fonálröpitő, parittyázó farkaspók (Lycosa amentata);  
c, d = szélirány, a = a fonal megerősítési pontja,  
a, b = a fonal állása a röpités kezdetén.*

*Herman Ottó rajza.*

tott, de végével megerősített szállal a kapaszkodó fonalakra siet, melyekbe bordáskarmaival megkapaszkodik. A fonal ekkor úgy áll, amint ezt 2. képen a *b* (pontozott vonal) mutatja. Jól megkapaszkodva, a pók valamennyi lábával ágaskodik, háttestét pedig magasra tartja, fonószemölcsseit széjjel terpeszti. Állását úgy veszi, hogy arcal szélnek áll, a szélirány tehát *c. d.*

A szél, beléfogódzva a fonalba, csakhamar hurokszerűen e felé fejlesztí, és amire e hurok 8—15 centiméternyi fonalból áll, a pók a megerősítő *a* pontra siet s ott a fonalat elharapja,



**Pókok és pókhálók;**

*a* = ifjú nádipók, *b* = kifejlődött nádipók, *c* = Singa kerek-háló állása, *d* = leselkedő vidrapók, *e, f* = leselkedő ugró Marpesák, *g* = ugró, elhibázott ugrás után a vízbeeséstől egy fonal által megóva, *h* = vízjáró kalózpók.

Herman Ottó rajza.



mire a fonal kigyózva és csak a fonókkal összefüggve, a levegőben lebeg; e kigyózás elegendő arra, hogy a fonalat tovább fejlessze, s minél hosszabbra nyújtja, annál nagyobb az erő, annál gyorsabban fejlődik ki, végre oly gyorsan, hogy valóban úgy látszik, mintha a pók lövellené.

Alkalmas helyeken, mint: sírköveken, a rácsozatok oszlopain, szabadon függő rudakon, 20—30, sőt több pók is összegyű, hogy szálát röptessen. Ilyen körülmények között természetesen, hogy a fejlesztett sok szál könnyen összebonyolódik és az állatok egyike sem repülhet el. Az összebonyolódott szálak azután leszakadnak, s szélnek indulva, rendesen kiálló tárgyakon megakadnak, hol azután zászlmódra lebegnek. Így keletkeznek a vastagabb, néha kissé csomós szálak, melyeket sövényeken, kórókon és bokrokon szemlélhetünk.

...Sokszor azt találjuk, hogy a hálók, néha folyóvizek felett lebegve, kereteikkel a két part bokraihoz vannak erősítve, vagy hogy a hálók kerete egymástól sokölnyi távolságra álló fákat kapcsolnak össze. Ilyen körülmények között a pók mindig a fonalröptetéshez folyamodott: felhasználta a légáramlatot s addig és oly hosszúra fejlesztette a fonalat, míg ez valahol megtapadt, mire a magafelőli véget szintén megerősítette és e szálát rögtön híd gyanánt használta. ...A Bácska nagy nádasában a víztükrön megállapodva, nem egyszer ragadtam meg egy, a légben kigyózó fonálnak a végét, oda-tapasztottam a ladikhoz s alig néhány perc múlva már jött a pók, hogy a ladikon állást foglaljon.

Itt egy igen érdekes és biológiaiilag fontos jelenséggel van dolgunk. Látjuk, hogy szárnyatlan állatok majdnem olyan szabadsággal változtathatják helyüket, mint a repülők. Látjuk őket a víz, az ür felett, hol repülő állatok csak átröpülhetnek, de nem tartózkodhatnak — hálóikat kifeszíteni, állandóan tartózkodni, a természet életébe tevőlegesen befolyjni.“

Így vándorol messzi tájakra a pók, amelynek szerepéről a természet háztartásában külön fejezetben tájékoztat szerzőnk. Olyan egységes képet rajzol meg ebben a biológus éleslátásával megírt



fejezetben, hogy érdeemes közelebről szemügyre vennünk.

A képet a Mosztonga álló vizéből merítette. E víz a Ferencsatornából húzódva, később a Dunába enyészik.

„A Mosztonga vize telítve van a buja növényélet rothadó, korhadó maradványaival, melyek tömérdek alsóbbrendű lénynek létfeltételeit szolgáltatják; ezek között különösen számtalan a kétszárnyúak (légyfélék) és recésszárnyúak (szitakötők) serege, úgyannyira, hogy a teljes kifejlődés szakaiában ezek a szó szoros értelmében a vízből rajzanak. A madarak világából a rovarrevő sirályfélék a magasban vadásznak, a bűvárok a víz tükrét és a tó fenekét járják, a poszáták a nádas legtitkosabb rétjeit fürkészik. Estéenként százezrével röpködnek a tisztán rovarrevő denevérek, amelyek tehát olyan időben működnek, amelyben más lények nyugalomra térnek, a rovarsereg azonban változatlan tömegben nyüzsög. A hullók serege, a békák képében, egész napon át mereven lesekedik, a halak a maguk elemében: a vízben a rovarok fejlődési szakában álcákkal, nyüvekkel táplálkoznak, a vízi bogarak (csiborok, csíkbogarak), félszárnyúak és a nagy recésszárnyúak (kérészek) mind rovarfélékre vadásznak, betöltik azt a közt, melyet szervezeti alapon csak ők tölthetnek be.

Ha az eddig kifejtett sort a kölcsönös korlátozás szempontjából vesszük, úgy fogjuk találni, hogy a halak vízi bogarakat nyelnek, a vízi bogarak ismét halakba furakodnak, a békákat vízi madarak viszik, ezeket ragadozó madarak valamennyi madarat a sok fehér menyét, róka, vadmacska fékezi, a denevéreket baglyok üldözik és így tovább, az állatélet legvégsőbb feltételéig és a hozzácsatolt működési és szervezeti különbségig.

Az ellensúlyozásnak e nagyszerű rendszere azonban csak a pókok által lesz teljes. A nádbojtok csúcsától le a víz színeig és ezen alól tetemes mélységben a pókalakok igen tanulságos sorozatát találjuk meg.

Feladata a pókalakok sorozatának: a tömegesen fejlődő rovarvilág egy részének olyszerű korlátozása, hogy száma a

viszonyok összegéhez aránylagosan maradjon, — vagyis: túlfejlődése más alakok, illetőleg viszonyok rovására ne jöhessen létre. A nádasban az uralkodó alak az erős nádi kereszttespók (*Epeira cornuta*). Kerek hálójának felállítása a körülményekhez képest változó: a függőlegesen álló hálók a magasban és alacsonyan röpködő rovarokat fogják el. A tó szélein a hálók sokszorosan dülten, a sásos helyeken vízszintesen állnak: a dült hálók a tóból kifelé igyekvő rovarokra céloznak, a vízszintes hálók az alulról felszállókra vannak irányozva. Az apró *Singa*-pókok kicsiny kerekhálóikat a szélek törpébb növényzetében alkalmazzák, tehát ismét mélyebb szintben uralkodnak, A víz alatt a búpárpók (*Argyroneta aquatica*) folytatja csodás működését és ezzel a negyedik, a legmélyebb szinten uralkodik. A felsorolt pókfajok hálózatai között azonban hézagok tátonganak, amelyeken számtalan rovar átvonulhatna. Vannak azonban pókfajok, amelyek szervezetileg másnemű működésre vannak utalva, éppen e hézagok kitöltésére hivatottak. Ezek a farkas- és ugrópókok. A farkaspókok közül az orzó vidrapók (*Dolomedes fimbriatus*) hol a nádszárakhoz, hol a levelekre lapulva lesi a letelepedő rovar, hogy egy merész ugrással hatalmába ejtse. Ugrásai néha 20 centiméternyire érők s nincsenek fonállal biztosítva, mert e pók tömött, légtartó szőrzeténél fogva biztosan mozog a víz felszínén, sőt néha éppen ott vadászat is. Az ugrópókok közül a *Marpessa*-fajok uralkodnak, rendszeren a leveleken leskelődnek. Ezek a víz iránt igen érzékenyek, és éppen ezért minden lépésüket, minden ugrásukat fonállal biztosítják, mely a vízbeeséstől megóvjá. A víz színén a kalózok (*Pirata*) uralkodnak s inkább gyors futással, mint szökéssel érik el céljukat. A víz alatt a búpárpók lesi a neki való prédát. A hálós pókok inkább éjjel, az ugrók csak a verőfényen űzik vadászatukat, a kalózok inkább az árnyékot keresik.

Ha már most még arra figyelünk, hogy egy másodvadású nádi kereszttespók 24 óra alatt átlag véve 4 nagyobb (tipolyt) és 20—25 kisebb (szúnyogot) rovaralakat fogyaszt s egy fejlett orzó vidrapók 8—10 nagy rovar megöl, a többi alak is aránylagosan pusztít, s figyelünk arra is, hogy ez egyes vadászok száma száz meg százazrekre rúg egy és ugyanazon



helység területében: semmi merészséget sem fogunk találni abban a tételben, mely szerint a rovarokat fejlesztő tavak környékét csak a pókok jelenléte teszi lakhatóvá az ember számára.

Vessünk egy pillantást pincéink, élettáraink, istállóink ablakaira: a keresztospók kerekhálója az ürön uralkodik, míg a párkányt, sarkot a fagygyaspókok (*Steatoda*), házi (*Tegegnaria*), kancsalpókok (*Pholcus*) stb. alakok foglalják el különféle hálózataikkal; az éj homályában pedig az eretnekfélék (*Amaurobiinae*) cirkálnak. A hálózatok és alakok együttvéve rendszert alkotnak, amely az átvonuló rovarvilág Scyllája és Charybdise. — Kertünk kerítésének éppen azon pontjait tartja megszállva a pókok éber serege, amely kedvenc rejtekhelye a különféle rovaroknak. A házak lakályossága is nem csekély mértékben a pókoktól függ. Ha meggondoljuk, hogy az árnyékszékekben rothadó anyaghalmoz légiószámra fejleszti a rovarokat s látjuk, miként tartja megszállva a pókok serege e helyek minden nyílását, rését és zugát: semmi merészséget sem találunk az előbb felállított tételben.

Nem a pók az, amely tisztátlanságot csinál, hanem a pók ott jelenik meg, ahol fennálló tisztátlanság rovarokat csábít és fejleszt. Ismerek kitűnő tisztaságú helységeket, hol a házakban pókot nem találhattam, és ismerek palotát, hol csak a póknak köszönhető, hogy a pompás bútorzatot nem eszi meg a moly stb. . . .

Azonban a pókok fejlődése is korlátozva van: a szaporításhoz jutó pókok száma aránytalanul csekély peték számához viszonyítva. Lakásom tájkán egy ízben 67 keresztospókot számláltam, mely mind nőstény volt és szaporított. A lerakott petéket példányonként csak 500-ra téve, 33.500-ra rúg a peték összege (bár boncolt nőstényekben néha 1600 petét is találtam). A következő évben ismét számbavettem az állatokot és 59 nőstényt találtam, mint végeredményét a megelőző évben lerakott 33.500 petének. Az áttelelő peték legnagyobb részét megöli a fagy, a kikelő alakok, hosszúra nyújtott fejlődésük folyamában, számtalan ellenséges befolyásnak vannak alávetve, a madarak csemegének nézik a pókot és



petéit, a hártáásszárnyúak nem egy faja üldözi a pókot. Élősdiek is gyakran fordulnak elő a pókok testén.

Az bizonyos, hogy a tulajdonképeni pókok azok közé a szervezetek közé tartoznak, amelyek a legszélesebb körben és mélyen behatnak a szerves világ jelenségeibe. Ott találjuk őket a havasok csúcsain éppen úgy, mint az aknák mélyében is, a verőfényen éppen úgy, mint örök homályában a barlangoknak — mindenütt szabályozó befolyást gyakorolva az alsóbbrendű lények szaporodási arányára és így mindarra, ami ezekkel összefügg.“

Ez a néhány lapnyi idézet eléggé megvilágítja, milyen hangot ütött meg Herman Ottó pókkönyvében. Ez a hang bizony merőben elütött az egész világ zoológiai irodalmának hangjától. Tudományos tolvajnyelv helyett értelmes nyelven szólt olvasóihoz: a magyarokhoz magyarul, a nemzetközi tudományhoz német nyelven. Nem merült ki haszontalan részletkérdések boncolgatásában, hanem totalításra törekedett: egységes, összefüggő képet iparkodott rajzolni a pókról, mint a természet nagy óraszerkezetének egyik kicsiny kerekéről és külön a magyar föld pókjairól, amelyekről az európai zoológia abban az időben édeskeveset tudott. Abban az időben Franciaország területéről 64, Németországból 135, Anglia földjéről 304, Svédországból 308 pókfajt ismertek. Mindezek a számok egész sereg kiváló francia, német, svéd és angol pókász évtizedes munkájának eredményei. Herman Ottó egymaga 328 pókfajt mutatott ki hazánk területéről és ezzel egy csapásra felénk terelte a nemzetközi zoológiai érdeklődést. Világszerte fölfigyeltek a zoológusok arra a jóformán ismeretlen országra, amely íme, váratlanul, min-

den előkészület nélkül, vaskos monografiákat tesz le a nemzetközi tudomány asztalára.

Koch nürnbergi tanár, azon idők egyik vezető pókásza, meg is hajtotta előtte a nemzetközi elismerés zászlaját, amikor ezeket írta „Magyarország pókfaunájáról“: „Az eddig írt pókászati (araneológiai) munkák egyikében sem tárgyaltott a pókok életmódja oly behatóan, oly éles elmével, mint az ön művében és emellett nem egy új, szerfelett fontos észleletet közöl, olyat, amely közel huszonöt évi tanulmányaim közben még a magam figyelmét is kikerülte.“

Megható és nagyon tanulságos az a levél, amelyet Kossuth Lajos intézett Herman Ottóhoz a pókmunka megjelenése alkalmából. Kossuth száműzetésében tudvalevőleg sokat foglalkozott természettudományokkal, különösen botanikával; ez a levele azt bizonyítja, hogy az élettudományok minden ága érdekelte és minden természettudományi kérdéshez hozzá tudott egyénien, világosan, a bölcs meglátásával szólni:

### *Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz.*

Collegno (al Baraccone).

Május 4-kén 1876.

Tisztelt Uram!

Igaz örömmel vettem, s a legszívesebben köszönöm becses ajándokát, „Magyar Ország Pók Faunáját“.

Minél szomorúbb; jóformán mondhatnám minél kétségbeejtőbb Hazánk államéleti helyzete, mely minthogy Nemzetünk jelleméből az önbizalom és spontaneitás szembetűnőleg kivesztek, — a fatalitás kérlelhetetlenségével látszik az önmegsemmisítés lejtőjén alásiklani: annál nagyobb fontossággal



bírnak azon tudományos közművelődési mozzanatok, melyekkel Nemzetünk jelesbjei, s köztük Ön Uram! fajunkkal (és pedig amire különös fontosságot helyezek: nemzeties irányban) a világcultura kerek asztalánál helyet foglaltatni törek-szenek.

Meglehet én igen feketén látok, de én azon benyomás alatt vagyok, hogy ezen törekvés sikere csaknem az utolsó remény fonal, mely még jövővel ketsegtethet; vékony fonal, mint az, melyel az Ön Farkaspókjai vándor utat tesznek a levegőben; melyet csak a szárnyasok országának gondolnánk — de mégis remény fonal; mert ha Önöknek ez irányú törekvéseikkel sikerülend fajunkkal oly állást foglaltatni a tudomány köztársaságában, mely hézagot tölt be, egy „raison d'être”-t biztosítandottak világculturai szempontból fajunk számára az emberiség rendeltetésének háztartásában; pedig veszni csak annak kell, aminek létezésére nincsen ok. Ez törvény a természet oeconomiajában.

És nekem úgy tetszik, hogy ezen hézag betöltési vívmány felé nem lehetett volna helyesebb, ígérletesebb irányban megindulni, mint a minő az, melyre a nagyérdelmű Magyar természettudományi társulat lökést adott. Értem azt: hogy Hazánk természethistoriai tekintetben hazai szakértők által tudományosan átkutatassék, s a kutatás eredményei saját nyelvünkön (bár kezdetben mint Ön helyesen tevő, a Magyar mellett mást is használva) nyilvánosságra hozassanak.

Nagyon háládatos munka ez, olyan melyel — és sok oknál fogva csakis ezzel, — a világculturai áramlatban egyszerre mint tényezők foglalhatunk helyet. Itt és ezzel való-ságos hézagot tölthetünk be, mely hézagöltés nem csak specialis Magyar érdekekkel bír, hanem általában a tudomány posztuluma is.

Amiben az Angolok, annál fogva hogy Nemzeti jellemükben az individualizmus predominál, ép úgy mint a Franciaékban a sociabilitás s a Németekében az idealismus — mondom: amiben az Angolok oly nagy mesterek: a kitartó kutatás, s a fáradhatlan adat gyűjtés, az képezi a természet tudományok alapját, melyek viszont napról napra határozottabban uralkodnak az emberiség sorsa felett, és adnak irányt



és szabnak törvényt jövendőjének. E téren gazdagon arathatnak tudós szakférfiaink Hazánkban, mely természet történelmi tekintetben, jóformán egy még ki nem aknázott bánya. Gyűjthetnek új adatokat, melyeket a tudomány eddig nem ismert; a tudomány jelen állásával koordinálhatják az ismereteket, kiigazíthatják azokat a melyek balul, kiegészíthetik amelyek csak töredékesen ismervék, rendezhetik a szórványos materialékat; s rendszeres épületet emelhetnek belőlük; és kutatásaik rostáján eresztgetve át a tudomány által eddig elfogadott általános tételeket s elméleteket, azokat vagy megerősíthetik, vagy tényekre támaszkodva módosíthatják, megcáfolhatják s helyesebbekkel pótolhatják.

Bizony nagyon háládatos munka ez, hanem hivatásának csak úgy fog minden tekintetben megfelelni, ha Hazánk természetrajzi leírásai a tudomány színvonalának is megfelelnek, de akként is vannak tartva, hogy saját Nemzeti körünkben számos olvasóra számíthassanak, miszerint az ismeretvágy felköltésére rugóul az ismeretek gyarapítására szélesebb körben eszközül szolgálhassanak (és sajátlagos körülményeink közt a természet tudományok népszerűsítését igen nagyon fontos dolognak tartom). Hogy a siker ama két kellékét egyésíteni s együtt elérni lehet, azt Ön annál meggyőzőbben bizonyította be, minden tekintetben igen jeles munkájával, minél nehezebb volt azt ép egy oly tárgynál elérni melyről az ember a priori azt hitte volna, hogy nállunk még tág körben érdeklődésre alig számíthat. Ön e részben valóban úttörőnek mutatatta ki magát, s midőn a nehéz feladat sikeres megoldásáért Önnek bár értéktelen, de teljes őszinteségű elismerésem adóját tisztelettel benyujtom, csak óhajtanom lehet, hogy Ön Hazánk természet történelmi más szakáiban, tudós hazánfiak közt minél több követőkre találjon.

Szíves volt Ön jeles munkája némely részeire különösebben felhívni figyelmemet. Igazán figyelemre méltók azok. Az előszó minden bizonnal irányadó beccsel bír. Az életmódról irt szakaszt általában, különösen pedig az utolsó fejezet „a pókokról a természet háztartásában“ nagyban felette áll mind annak a mit e szakban valaha olvastam. Én is Dr. Koch

hal tartok, hogy e dolgok ekkorig nem voltak ily behatóan, s ily éles elmüleg tárgyálva.

És ez azon óhajtást kelti fel bennem, hogy ha egyszer tul lesz Ön az Araneákon, határozza el magát szintily behatóan, s ily elme éllel vetni világot az Araneák amaz átkozott rokonaira is, melyek jótékonyág helyett, csak átok esz közei a természet háztartásában. Nem a Skorpiókat értem, ezek nem sok bajt okoznak hazánkban; — ritka vendégek; tudtomra csak Mehádia körül mutatkoznak, hanem értem a csak tracheákkal, nem tüdő nemü zsacschkókkal légző Arachnidák két rettenetes nemét az Azacusok alrendjéből, melyek a rühet okozzák, amaz undorító bőrbetegséget, mely bizony népünk közt nagyon gyakori jelenség; és a tyuktenyésztés alattomos nagy ellenségeit, a Dezmanissákat, melyek nem csak tyuk gyilkosok, hanem az embert is megtámadják, hogy undorító halállal megöljék, mint megölték Cornelius Scyllát, II-ik Fülöpöt, a Nápolyi Fernándot, kinek arca felett nem állhatam meg a nevetést a Versaillesi képcsarnokban; és ama boldogtalan nőt, kiről (gondolom) Bory értekezett az „Annales des Sciences naturelles”-ben. Mert hát amit közönségesen tetüskórnak neveznek, bizony nem tetvek müve, hanem . . . pókoké, — a pók szót általános értelemben (arachnida) véve.

Légzésről szólva: igazán tüdők az Araneák légző szervei? s nem inkább csak módozott tracheák, melyeket az analogismus hamisan nevezett el nem is tüdőknek, hanem csak tüdő nemü zsacschkóknak (sacs pulmonoizes)? A kérdés — úgy tudom — még vitás a tudományban s az Epeira quadrata légző szervei trachea csomósulásra látszanak mutatni. Reméllem, hogy a bonctani rész, melyet külön szándékozik Ön kiadni, elfogja a kérdést dönteni.

Különös functio az a légzés. Olvastam valahol, hogy oly Arachnidák is vannak, melyek még csak rudimentalis tracheákkal sem birnak, hanem egész testük felületével absorbeálják a levegőt, s az élenyt megtartva, a szénsavat kipárologják — ha igaz.

Hanem az a légzési mód egy érdekes kérdést juttat eszembe, melyre szerettem volna, ha Ön az Orismologiai szakaszban világot vet. Nem látom ott megállapítva hogy a



Pókok hány érzékkel bírnak? A szemek (látás) a rágók és nyelvecske (izlés) a tapogatók és tapintó szőr (tapintat) tárgyalva vannak, de a szaglási s hallási érzékről nincs említés, sem igenlőleg, sem tagadólag.

Hogy a szagot érzik a Pókok, arra több jelenség látszik mutatni, többek között azon, Ön által is említett tény, hogy a rossz szagot terjesztő rovarokkal nem táplálkoznak, hacsak szükségből nem. Áll e azon feltevés, amelyet valahol olvastam, hogy a pókok szaglási érzéke (mint némely alsóbb rendű Arachnidáknál a légzés) az egész testen el van terjedve? nem tudom; ha én az Anatómiához értenék, (teljességgel nem értek) én inkább azon idegcsomóban keresném a dolog nyitját, mely a mandibulákat vagy mely a Maxillát, az agyvelőt képviselő mirigyvel köti össze.

Engedje meg itt Ön azon megjegyzést, hogy a Munkához csatolt ábrák kitűnően sikerültek, csak az kár, hogy a jelző betűk sokhelyütt annyira kicsinyek, hogy itt ott nagyító üveggel sem tudtam kivenni; midőn Milne Edwards rossz fa metszésű ábráját a pókok idegrendszeréről, Ön némely ábrájával össze akartam hasonlítani.

A mi a hallási érzéket illeti: nem tudom mennyi hitelt érdemel Walckenaes azon állítása: hogy az Argironeták zenehangra feljönnek a víz színre; vagy hogy egy bizonyos meloman pók (tisztességes nevére nem emlékszem) egy hárfázó nőt megátalkodottan kíséretett — vagy mennyi hitelt érdemel a híres zongorász Gzetzky, ki mint Memoirjaiban mondja, preludiaival mindig lecsalt a plafondról egy figyelmes pók admiratort; — egy Bastillebe zárt tudós Pelissen ismeretes időtöltését sem venném döntő körülménynek; hanem miután még oly alapos tudományu, s nagy tapasztalásu híres zoologus is, mint Milne Edwards oda nyilatkozik, hogy sok bizonyíték van a pókok hallási érzékéről sőt „ugy látszik“ hogy némely fajaik valósággal fogékonyak a zene iránt; hát megvallom nem gondoltam hogy hiában fogom Ön munkájában keresni hogy miként ítél Ön e dolog felől. Szerettem volna látni, hogy Ön vagy megcáfolja a pókok hallása felőli véleményt, vagy meghatározza ez érzéknek eddig még ismeretlen szerveit.

A mit Ön a Nemesia Sauvagesii szelepes zárú házáról



mond, azt én ha nem csal emlékezetem a *Mygale Muratrix* felől olvastam. Talán synonymum a két név: miután a *Mygale Muratrix* lakhelye csakugyan dél nyugoti Európa; különösen Montpellier tája, melynek egyik természethistóriai nevezetességét képezi, mint a *Mygale fodiens* Corsikáét, mit Ön meglátogatni szándékozik. Aztán ha jól tudom éppen *Sauvages* abbé volt az, ki a *M. Muratrixet* behatóan tanulmányozta; hát meglehet, hogy az ő tiszteletére bérálták át. Atkozott dolgok azok az örökös átbérmálások. Engem botanikai, s conchyliológiai kontárkodásomban sokszor a káromkodásig visznek a Synonymák; meg az új meg új nem és faj teremtési vizsketeg. Sokszor azt gondolom egy ismeretlen növénnel vagy csigával van dolgom s vesztegetem időmet vizsgálatára; aztán kisül, hogy régi ismerős, csak hogy én Gyurka néven ismertem, s most Onofriusnak hívják. Az ember hiában terhel emlékezetét, a mit ma megtanul holnap el kell felejténie; amit ma berendezett holnap ösze vissza kell szórnia. Hogy a *Thermodynamica* vivmányai, s a Természet erői egységének kikutatása folytán az embernek jó részben tüzre kell dobnia physicáját, a mint azt Ganotból megtanulta azt értem, mert a tudomány alaptételei megváltoztak; de hogy a természet históriába beharapódzott átkeresztelésekkel mit nyer a tudomány? én legtöbb esetben nem látom be — Vanitatum vanitas.

Hanem legyen *Mygale*, legyen *Nemesia* (ujság előttem, hogy Magyar Országban is találtatik) az, gondolom, érdekes tény, hogy *Sauvages*nek az állatról tett észleletei kissé kétségessé teszik azon általános tételt, hogy minden pók rovarokkal táplálkozik. Mert *Sauvages* sok élő állatot fogott össze; s kínálta őket mindenféle rovarral, bogárral, féreggel. Nem kellett nekik. Mind éhen veszték el, mint az Európába áthozni próbált *Colibrik*. De meglehet nem találta el a specifikus rovar, melyen táplálkoznak.

De hadd ne untassam Önt tovább haszontalan fecsegéssel. Elnézését kérem, hogy ennyit fecsegttem. Ha új könyvet olvasok gondolkozom is, s ki ki is nyiladoznak emlékezetem fiókjai, s aztán rossz szokásom, hogy firkálok: levélbe ha ezt van alkalmam írni; de legtöbbnyire az olvasott könyv üres lapszéleire. Rossz szokás. De legalább látni fogja Ön

fecsegéseimből, hogy könyvét egészen elolvastam; s nemcsak a figyelmembe ajánlott részt. S még újra fogom olvasni. Nekem csak azok nem vidortalan óráim, melyekben a természettel foglalkozom. E foglalkozás úgy hat reám, mint a Nephentes felől regélik. Pillanatra elfelejteti velem azt, ami bánt. Enmagamat és Hazám sülyedését... Persze, én csak amolyan kontár dilettáns vagyok, ki tanulmányaival csak odáig jutott, hogy megtanulta tudni, hogy semmit sem tud. De ép azért szeretek olvasni olyat, amiből tanulhatok. Az Ön munkája is ilyen. Csakhogy én a tanulással már úgy vagyok, mint Szeged a népgyűléssel, a pesti ifjúság a tüntetéssel; s a Magyar — lesz — az ébredéssel — késő!

Ha valami olyat találtam írni, ami kérdést látszik involválni, nem azért írtam, mintha feleletet várnék. Ne vesztegesse Ön ilyesmire idejét. Ha megérem az Őszt és Ön megtisztelt látogatásával, szívességnék veendőm, ha pár szóval helyreigazítja botlásaimat az Arachnológia körül, melyben csaknem egészen járatlan vagyok. Viszonzásul én majd elmondom Önnek nézeteimet a két nyelven hasábos fogalmazásról és arról, hogy melyik nyelvet nem tartom célszerűnek használni a Magyar mellett.

Örvendek látogatása kilátásának, s reméllem, lehetségesnek találandja Ön akként intézni dolgait, hogy ne csak bekopogtasson Baracconéba, hanem néhány napi állomást is tarthasson az öreg remete szegény házánál, mely mulatságot nem ígérhet Önnek, mert gazdája nagyon insociabilis unalmas vén ember, de a legszívesebb szíves látást igen.

Levele politicalai részére minek felelnék? Nisi utile sit quod feceris stulta est gloria. Az én szavam pedig „inutilis”-sá lett hazámban. Meghallgattatik időtöltésül, de nem követtetik; s a vízbe lyukat furogatni végre is nem hivatásom.

Fogadja Ön nagyrabecsülésemet s üdvözetemet.

Kossuth.“

És az, aki ezt a levelet megírta, szerényen, bocsánatot kérően laikusnak, dilettánsnak mondja magát! Mikor ez a levél a maga szakszerű érdek-



lődésével, széles olvasottságra valló tájékozottságával becsületére válna akármelyik céhbeli tudósnak!

Teljes terjedelmében közöltem Kossuth levelet, mert eddig csak kivonatosan jelent meg. Közöltem, mert megvilágítja a nagy államférfiú sokoldalúságát, természettudományilag fegyelmezett gondolkodását.

A levélből nyilvánvaló, hogy a pókmunka első kötetéről szól, arról, amely az általános részt: a pókok szervezeti leírását tartalmazta. A második és harmadik kötet, amelyek a rendszertani leírásokat tartalmazták, már meg sem adhatta azokra a fontos kérdésekre a választ, amelyeket Kossuth fölvetett.

Kultúrpolitikai szempontból jellemző a levél utolsóelőtti bekezdése. Arra vonatkozik, hogy Herman Ottó könyve kéthasábosan volt szedve: egyik hasáb a magyar, a másik a német szöveget hozta. Kossuthtól, aki egy hosszú életen át harcolt az osztrák-német befolyás ellen, magától értetődik, hogy inkább angol vagy francia szöveget kívánt a magyar mellett látni — hiszen a német nyelvvel való párhuzamosítás azt a színezetet adhatja a magyar munkának, hogy kultúránk valóban német pórázon jár. Herman Ottó, aki biblikus kinyilatkoztatásnak tekintette az agg hontalan minden szavát, ezt az egy kifogását nem fogadta el. Amikor negyedszázad múlva megindította a Madártani Intézet folyóiratát, az Aquilát, azt is magyarul-német nyelven nyomatta párhuzamosan. Nyilván az vezette, hogy a német nyelvet is művésziileg



kezelte, míg a franciát és angolt inkább csak olvasta. Azzal pedig tisztában volt, hogy saját szavainak önmaga a legjobb tolmácsa.

Kevés tudós mutatkozott be ilyen névjeggyel a szakirodalomnak, de kevesen arattak ilyen elismerést is. Herman Ottónak ez a legmélyebben szántó természettudományi könyve: egyetlen későbbi munkája sem adott több újdonságot, ilyen elmélyedő élettudományi szemléletet, mint pókás munkája. A biológus Herman Ottó ebben a könyvében emelkedett a legmagasabbra: férfikora delén, 40 éves korában nyújtotta benne egy férfiélet munkáját az élettudományoknak. A biológus Herman Ottó ebben a munkájában kulminált: további nagy és még ennél is maradandóbb alkotásai már nem a tiszta élettudományok, hanem egy idehaza merőben új, eladdig elhanyagolt tudomány: a néprajz területén mozognak.

Miközben azonban erre a területre lépés mialatt ezen is ugyanolyan tiszteletet vív ki magának, mint a pókászat birodalmában, újabb megpróbáltatásokon, kemény kenyérharcokon kell átesnie. De hát igaza van a klasszikus közmondásnak: *sub pondere crescit palma*.

Ne gondolja azonban senki, hogy mialatt Herman Ottó élete első nagy munkáján dolgozott, egyéb nem érdekelt volna. Munkás életének nagy eredményeit éppen azzal érte el, hogy soha, egy percre sem vált szobatudóssá és sohasem tudott egyoldalúvá válni: mindig minden érdekelt, ami útjába esett. Újabban divattá vált a sokoldalú érdeklődésű kutatót polihisztorrá bélyegezni és en-

nek a jelzőnek rendszerint bizonyos lenéző melléke-  
íze van. Pedig nagy összefüggéseket, új meglátásokat  
mindig polihisztoroknak köszönhetünk. Vérbeli  
természettudós mindig polihisztor: nem tud csak  
zoológus vagy csak botanikus, még kevésbé csak  
hangyász, csak pókász, csak legyész lenni. A han-  
gya, a pók, a légy: minden élőlény láncszeme egy  
hatalmas, végeláthatatlan fejlődési sornak, függ  
ennek a sornak szomszédos tagjaitól: maga is más  
szervezetekből él és maga is más szervezeteknek  
esik áldozatul.

Az életbűvár tehát nem zárkozhatik el a tudás  
elefántcsonttoronyába: ott kell, hogy tartsa a kezét  
az élet, az események, a történések lüktető pulzus-  
sán, hogy minden pillanatban bekapcsolódhasson  
magába az életbe, amelynek ismerője csak az lehet,  
aki részese ennek a sokoldalú, ezerarcú, minden  
pillanatban változó életnek.

Herman Ottó az volt. Amikor 1873 nyarán  
fölkötötte fejét a szőlők rettegett réme, a fillokszéra,  
ott látjuk őt a mentőakció élén. Szóval és tettel  
küzd a veszélyben forgó szőlőkertekért, bejárja  
a német bortermő vidékeket és röpiratokban, cik-  
kekben, előadásokban siet felvilágosítani a gazdá-  
kat a szörnyű károkat okozó apró rovar elleni vé-  
dekezésre.

1874-ben, amikor Doroszlón írta élete első fő-  
művét, megszervezte az ottani olvasókört és meg-  
rendezte az apatini iparkiállítást — hazánk egyik  
első iparkiállítását. S miközben papírra veti gyöngy-  
betűivel remek pókmunkájának kéziratát, tanul-  
mányozza a kendertermelést: magát a termesztést



és a kender feldolgozását: az áztatást, törést, gerebenezést, és külön kis tanulmányt szentel a kenderkérdésnek. Ipari és kereskedelmi kérdések iránti érdeklődése hozta 1875-ben összeköttetésbe Kosuth Lajossal, a hontalanságra ítélt kormányzóval, akit utóbb meg is látogatott turini otthonában. Vitte a szabadságszerető ember rajongása és tisztelete a szabadság eszméjének mártírja iránt.



**E**lkészült Magyarország pókfaunája — de közben elfogyott a kétezer forint honorárium is, amellyel Szily Kálmán közbenjárására a Természettudományi Társulat megmentette Herman Ottót a magyar tudományos élet számára. Újra létgondok fenyegették. De most már ott volt az asztalon nagy munkájának kézírata, tehát teljes joggal és önérzettel állíthatott be Frivaldszky Jánoshoz, a Nemzeti Múzeum állattárának akkori igazgatójához. Be is állított, lekanyarította a fejről széleskarimájú karbonáriját, lecsapta az asztalra és az egyéniség biztos önérzetével ennyit mondott a meglepett igazgatónak:

— Én Herman Ottó vagyok, adjon nekem az úr kenyeret.

És 1875 február 25-én Trefort Ágoston, Magyarország akkori kultuszminisztere, Frivaldszky előterjesztésére ki is nevezte Herman Ottót őrségéddé. Most is 600 forint fizetése és 200 forint lakbére volt — ugyanannyi, mint Kolozsvárott. Csakhogy akkor 30 éves volt, most pedig betöltötte a negyvenet. De hát sebaj: Budapesten legalább egyéb mellékkeresetre is alkalom nyílt. Szorgalm-



masan írogatta színes útirajzait, természeti képeit, ötletes tárcáit a Vasárnapi Ujságba, a Fővárosi Lapokba, a Magyarország és a Nagyvilágba, azután a napilapokba, főleg és elsősorban azonban a Természettudományi Közlönybe. Azon idők élcslapjai: a Borsszem Jankó, Bolond Istók csaknem minden számukban közölték valamelyik tréfáját,



*Pásztorfaragás.  
Herman Ottó gyűjtése.*

vagy sikerült karikatúráját. Mert Herman Ottó egészséges lelke a komoly munka után szeretett megfürödni a humor tiszta vizében: úgy hozzátartozott lényéhez, mint fűszer az ételhez.

Abban az időben a Nemzeti Múzeum épületében lakott, a földszinten, a Kálvin-tér és Múzeumutca sarkán nyíló kétszobás lakásban. Jellegzetes legénylakás volt: egyik szoba háló és pipatórium, a másik dolgozószoba és eleven múzeum: itt tartotta sokat emlegett viperáját, rovarkalitkákban pókjait és itt őrködött hűségese kísérelője: Csóri kutyája. A Sándorutcai fronton a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Pulszky Ferenc lakott, a magyar tudományos élet híres amatőrje, akinek szí-

nes egyénisége külön patinát jelentett a hetvenes évek magyar közéletében.

Pulszky Ferenc aktív részese volt a magyar szabadságharcnak és a világsi fegyverletétel után Angliába ment, ahol éveken át mozgalmas társadalmi élet középpontjában állt. Mint az emigráció londoni követe, éveken át szoros kapcsolatban állt Kossuth Lajossal — kétkötetes önéletrajza (Életem és korom) sok politikai és közéleti emlékének gazdag tárháza. A kiegyezés után hazatért és mint amatőr régész igazgatója lett a Nemzeti Múzeumnak. Nagy nyelvismerete, pompás személyes összeköttetései a külföld politikai és tudományos köreiből egyenesen predesztinálták erre a pozícióra. Évek hosszú során át mozgalmas társadalmi élet zajlott Pulszkyék múzeumi szalónjában. Megfordult ott a magyar közélet minden számottevő tagja és szívesen látott vendég volt ott minden a külföldről érkezett tudós, művész, politikus vagy akár globetrotter is.

Pótolhatatlan vesztesége a magyar művelődéstörténeti irodalomnak, hogy sem maga Pulszky Ferenc, sem leánya, Polyxena, később az archeológus Hampel Józsefnek felesége nem jegyezték föl ennek a nemzetközileg ismert szalónnak emlékeit. Magyarország hőskorának: a hetvenes-nyolcvanas éveknek sok kedves irodalmi és társadalmi eseménye zajlott ott le. Hálás feladat volna megmenteni ennek a nagymultú szalónnak az egykorú napisajtóban lappangó emlékeit.

A Nemzeti Múzeumnak azon időben két legjellegzetesebb lakója ők ketten voltak: Pulszky és



Herman. Sok mindenben megegyeztek: mindketten — öreg Brassai bácsi mintájára — excentrikus fellépésűek voltak: hajuk a vállukat verte, Herman Ottó ehhez a szőrruhához még lengő szakállt is viselt, amely az angломániás Pulszkyról alkalmasint még a szigetországban kopott le, csak apró franciás kecskeszakáll alakjában maradt meg. Amikor végiglapoztam az egykorú élclapokat, alig találtam számot, amelyben egyikük vagy másikuk, sokszor azonban mindkettejük ne szerepelt volna. Egyben azonban örök ellenlábások maradtak: a politikában. Herman Ottó renegátnak tartotta Pulszkyt, aki a kiegyezés után Deák Ferenc szabadelvű pártjához csatlakozott, míg maga Herman síríg hű katonája maradt a hontalan kormányzóknak. Egyetlen egy ízben mégis találkoztak a politika mezején.

Ezt a kedves, tréfás találkozást Herman Ottó örökítette meg egyik tárcájában. Akkor történt, amikor Dohrn Antal, a nápolyi zoológiai állomás megalapítója Budapesten járt. Pulszky indítványára nagy társaság rándult ki a Svábhegyre, hogy megünnepeljék a világhírű zoológust. Pulszky, Szilágyi Dezső, a mérsékelt ellenzék, az akkoriban úgynevezett balközép vezére és Herman Ottó lóvasúton iparkodtak a fogaskerekű állomásához. Akkoriban is tilos volt a lóvasúton a dohányzás.

„A budai oldalig — olvassuk Herman Ottó tárcájában — respektáltuk is a tilalmat, ott azonban Pulszky kivette a szivartárcáját, belőle a szivart, lecsípte a hegyét és betette a szájába; Szilágyi, mintegy ösztönszerűen, hasonlóképpen csele-

kedett, ugyanúgy én is és ezt látta meg a konduktor — hozám lépett és illedelmesen figyelmeztetett a tilalomra.

Erre megszólal Pulszky és azt mondja: — Eh mit, Herman Ottó, csináljunk forradalmat! Én forradalmár voltam, maga most is az: gyujtsunk rá!

Rá is gyujtottak, csak Szilágyi ült veszteg, szájában a szivarral. A konduktor figyelmeztette Herman Ottót a kihágásra és erre Herman — akkor már országgyűlési képviselő volt — rászólt:

— Kedves barátom, mi hárman forradalmat csinálunk. Írja fel neveinket és jelentsen föl: én Herman Ottó képviselő vagyok, az ott Pulszky Ferenc múzeumi igazgató, ez pedig...

„Halt! — kiáltott Szilágyi, aki éppen soron lett volna. — Én nem gyujtok rá: jogállamban vagyunk, a törvényt tisztelni kell!

— Hát te is csak olyan vagy — förmedt rá Pulszky tréfásan —, mint a pártod: évek óta a szátokban a szivar és nem mertek rágyujtani.“

Mert hát hiába: az exforradalmár Pulszky és a forradalmár Herman nem tudták megérteni, hogyan lehet valaki mérsékelt ellenzéki. Vagy ellenzéki, tehát forradalmár és akkor száz százalékgig az, vagy kormánypárti és akkor is száz százalékgig az, — de mérsékelt ellenzékinek lenni?

Ilyen környezetben telt el Herman Ottó múzeumi szolgálata. Amikor belépett a múzeum köztelékébe, már készen volt a pókmunka kézírata, — múzeumi szolgálata alatt szedték ki és nyomták ki. Ő maga a madarak osztályát vette át, azt az állatosztályt, amely a pókok mellett a legjobban érdekelt. Specialista azonban itt sem tudott maradni: kitört belőle az alkotó, tennivágyó erő. Néma az a múzeum, amely a maga tudományos kincseit nem hozza nyilvánosságra: tehát folyóiratot kell ala-



pítani. És Herman Ottó meg is alapította a Nemzeti Múzeum természettudományi tárainak folyóiratát Természetrajzi Füzetek címen. Nívós, harcos, komoly folyóirat volt, mint a szerkesztője, aki kemény csatákat vívott benne. Egyik első cikkében a tudományos műnyelv kérdésével foglalkozott. Új fogalmakra új szavakkal kell nyelvünket gazdagítanunk, ezek a szavak azonban ne legyenek mesterségesen kiagyalt műszavak. „Alkotásaink ne vétsenek a nyelv szabályai ellen, ne sértsék az ép nyelvérzékét ... a nevek alkatából, a szavak gazdagságából ki lehet olvasni azt a szellemet is, amely a népben él, tehát azt az irányt is, amelyet követnünk kell, ha egy valósággal nemzeti jellegű tudományos életet akarunk éleszteni.“

A szemlélődésnek azt a módját, amely sajátos vonása a magyarságnak, részletesen kifejtette „Természetrajz — nemzeti szellem“ címen kiadott vezércikkében. „A biológiai elem az, melyet a magyar szeret és keres, mely szelleme, szemlélődése sajátosságának legkedvesebb, amellyel még arra is reá lehet venni, hogy az orismológiai (azaz leírásbeli) szárazságokkal megbarátkozzék. A német azt mondja a *Platalea*-ról: Das ist die Löffelgans, a fehér színre és széles csőrre építve a fogalmat, tehát mit sem törődve az elhatározó életmóddal; a magyar azt mondja: „Az a kanalas — gém“, tehát nem zavartatja magát a csalékony külszín ártatl, hanem az elhatározó lábalkat és az *életmód* segítségével eldönti helyesen.“

A pókok, rovarok és madarak világa mellett ezidőtájt kezdik foglalkoztatni a halak. A Nem-

zeti Múzeum állattárában ugyanis kezébe akadt édesapja kortársának és jóbarátjának, Petényi János Salamonnak, az első tudományosan képzett magyar zoológusnak kéziratosa hagyatéka. Ebben a hagyatékban akadt egy jegyzék, hatvanhét hal-faj és fajta leírása és az a 175 népies magyar név, amelyen a halászok e halakat emlegetik.

„Legott eltökéltem magam — írja Herman Ottó —, hogy a 175 halnevet összeállítom és kiadom. De volt ezek között egy fajnév, amely iránt biológiai szempontból kétségem támadt: a *varsinta* vagy *vasinta*, Balatonmelléki hálnév, amelyen Petényi a *Phoxinus laevis*-halat értette, de megjegyezte, hogy a halat a Balatonból nem látta. Tudtam, hogy ez a hal kizárólagosan hegyi patakok lakója; a dolog ingerelt s eltökéltem magamat a helyszínén való utánjárásra... Kerestem a halat Siófokon, majd Balatonfő táján, majd Kenesén, s végre Tihanyban, ahol megkaptam s meggyőződtem, hogy Petényi tévedett, mert ez nem a *Phoxinus*, hanem az *Acerina cernua* L., vagyis a *vágó durbincs* volt. — Siófokon ekkor szememet szúrta a soknemű halászszerszám; kezdtem én azt följegyezgetni s minthogy az egyes részek is érdekeltek, hozzá fogtam a rajzolásához is.“

Így lett Herman Ottóból, a pókászból és ornitológusból halász — és ennek köszönhetjük a magyar néprajzi irodalmat megalapító remekművét, életének minden időkre legmaradandóbb becsű alkotását: A Magyar Halászat Könyvét. Előbb azonban nézzünk be egy előadására.



Herman Ottó nemcsak tollal, de szóval is szolgálta a természettudományos műveltséget. Abban az időben, mikor ötletes cikkei, új hangot megütő írásai nap-nap után megjelentek a Természettudományi Közlöny, a képes hetilapok és a napisajtó hasábjain, sűrűn lépett az előadói dobogóra is. Egyéni hangja, váratlan fordulatai, mindig újszerű okfejtései egyre nagyobb közönséget toboroztak a Természettudományi Társulat népszerű estélyeire. Herman Ottó a maga előadásait mindig gondosan előre elkészített, hatalmas, falat betöltő, csomagolópapírra rajzolt művészi vázlataival illusztrálta. Vetítőgépnek abban az időben híre sem volt, fényképhez pedig — kőszegi emlékeitől irtózva — elvből nem nyúlt.

Már a fellépésében volt valami lebilincselő. Noha nem volt magastermetűnek mondható, a rendszertelen életmódtól annyira csontos volt, hogy a dobogóról szikárnak tetszett. Fellépésében megvolt a született szónok előadói biztonsága. Hatalmas fejét vállát verő sörény koszorúzta. Hallgatósága azonban hozzá volt szokva az ilyen extravagáns hajviselethez: hiszen Liszt Ferenc is ilyen sörénnyel lépett a hangversenyterembe és

Pulszky Ferenc is hosszú hajjal ült a képviselőház padsoraiban. A vállig érő hajhoz pedig egyenesen hozzátartozott a lengő szakáll, amelyet Liszt abbé leborotvált — Herman Ottó annál hosszabbra növesztett.

Mennyi maradandó sikert aratott Herman Ottó ebben a dresszben! Ha végiglapozzuk a Természettudományi Társulat egykorú kiadványait: a Közlönyt és a Népszerű Természettudományi Előadások címen megjelent kis könyvsorozatot, egymásután felvonulnak előttünk Herman Ottó előadásai, amelyekről a napisajtó mindig hasábos tudósításokban számolt be.

Mert előadásai ugyanúgy új hangot jelentettek a magyar közönség számára, mint könyvei. Nyoma sem volt azokban nagyképű tudományos fejtegetéseknek, hosszú lére eresztett bizonyításoknak: minden mondaton megérzik a hatásra számító stílusművész öntudatos keze, a gyakorlott előadó rutinja, minden szóban megérzik, hogy nem átlagelőadó kér szót, hanem egy a maga utain járó kutató, akinek mindig van érdekes mondanivalója, úgy szakemberkollégái, mint a nagyközönség számára.

Így születtek meg *A pókról, a szövés-fonásról és szerepéről a természet háztartásában, A rét zenevilágáról, Az átalakulások világáról* tartott előadásai, *A nagy út*, amelyben a madárvonulás titokzatos tömegmozgalmába vezette el hallgatóságát, azután később még sorra kerülő norvégiai útrajáról stb., stb. tartott előadásai. Gyermekkori kedves emlékem, mennyire lebilincsel engem, az ak-



koron a negyedik gimnáziumba járó kis diákat különösen *Az átalakulások világáról* szóló, füzetalakban is megjelent ragyogó előadása.

Hogy azonban ízelítőt is adjak, nem ebből, hanem *A rét zenevilágából* címen tartott előadásából idézek néhány sort:

„A réthez közeledve, már jó távolra is hangzür üti meg fülünket, és minél közelebb érünk, annál jobban válnak ki



Lovacska (*Decticus verrucivorus*).

F = a „fül“ (lásd a szövegben). Herman Ottó rajza.

bizonyos hangnemek. Előbb még összefolyva, utóbb már bizonyos rytmikus jelleget öltve, legelőször is a tücsöksereg lármája érkezik hozzánk, melyre a *kri:kri:kri* szótag folytonos ismétlődése némileg emlékeztethet.

Ezután kiválnak bizonyos percegő hangok, melyek a reszeléshez vagy kerepléshez, vagy azon sercgetetéshez hasonlíthatók, amelyet a papíron végig siető lúdtoll létrehoz, mely a tücsök hangjától teljesen elüt és másként is sok különbséget tüntet fel, úgy, amint kisebb-nagyobb alakoktól ered. A méhek, legyek dongása, a szúnyogok éneke, némely poloskák s még más rovaroknak hangja egybeolvad oly halk morajjává, melynek semmi rythmusa nincsen, melyet jellemezni valamihez hasonlítani bajos, mely azonban igen lényeges föltétele az „élő rét“ fogalmának. E morajjal, amint ezt nyelvünk igen

találóan kifejezi: „megtelik a levegő” s ez élő lég egész lényünkkel érezteti, hogy az élő természet közepette állunk.

...Lássuk már most a sáskaszervezet főbb vonásainak legalább oly vázlatát, mely a hangszervek és az életmód ki-domborítását lehetővé teszi.

A rend, amelybe a sáskák sok más rokonalakkal együtt tartoznak, az Orthopterák (egyenesszárnyúak) rendje. Legfőbb ismertető jelei: négy szárny, az alsók legyező módra összehajthatók, s a keskenyebb felsők alá rejthetők; a felsők szilárdabbak, nem ráncosak, belső széleikkel egymásra, illetőleg egymás alá borulnak (nem úgy, mint a bogaraknál, amelyeknél a két felső szárny széle egyenes vonalban összeér); a szájszervek ollószerű nyesésre alkotottak; a hat láb közül a két hátsó legalább is nyújtottabb, legtöbbször pedig ugrólábbá van kifejlődve.

Ide tartoznak azután többek között a csótányfélék, a tücsökfélék, a nünükék, a sáskák és szöcskék, tehát a rét énekesei.

Az alakok sokaságából most olyan kettőt választok, mely az előadás végcéljára elegendő alapot nyújt: egyik a *Decticus verrucivorus*, köznéven „lovacska”, mely a nyár folyamán minden kaszálón bőven előfordul; a másik a *Stenobothrus rufus*, „vörös szöcske”, mely őszfelé, jelesen dombos, füves helyek verőfényes oldalán gyakori.

Egy futó pillantás is elegendő arra, hogy az a két alak között fennálló rokonságot, de egyszersmind eltérést is észrevegyük: s az, ami az úgynevezett habitusra — a külalak összességére — nézve a sajátosság bélyegét rányomja, főleg a hátsó, az ugrólábpár hosszarányában rejlik. Amíg tudniillik a lovacskánál a test törzsökének hossza kétszer van meg az ugrólábbban, addig a szöcskénél csak másfélszer szokott megfordulni — az elsőnél a szárnyak hosszát nem értvén belé.

A szorosabb vizsgálás, természetesen, még más eltéréseket is mutat, melyek közül itt csak a lábfej ízületét említem fel, mely a lovacskánál számszerint négy, a szöcskénél három. A csúcsíz is különbséget tüntet fel: mert a lovacskéánál csupán két karmot látunk, holott a szöcskénél a két karom között még egy talpacska helyezkedik el.



...Ha már most egy erősen nagyított ábrához fordulunk, akkor csakhamar rájövünk azon cserregő percegtetés okára, amely a füves rét zenevilágában a tücsök mellett oly szerepet játszik, mint a másodhegedű a prima mellett. A szöcske szárnyát a belső lapról vizsgálva, a balfélen egy keresztbefutó, igen erős eret veszünk észre, mely egész hosszában reszelő módra rovátkos és mindenfelől erős, szövevényes erezetek által támogatatik; és ha most a jobbfélre tekintünk, úgy legelőbb is egy dobhártyát veszünk észre, mely különösen külfelől erős keretbe van foglalva, mely keret továbbá haránt-



„Vörös szöcske“ (*Stenobothrus rufus*).

*F = a „fül“ (lásd a szövegben). Herman Ottó rajza.*

és keresztterekkel van kapcsolatban, hol szintén egy satnyult reszelőér látszik, mely azonban a hangadásnál nem szerepel, minthogy a test felé van fordítva.

Világos, hogy mihelyt e részek egymás felibe kerülnek, a bal szárny reszelős ere azokon a keresztterecskéken végig horzsol s rezgésbe hozza a rendkívül finom, száraz és feszített dobhártyát, azonfelül pedig még a mellékdobhártyát is, s ez mind együttvéve erős cserregést fog kelteni.

A szöcskeféléknél a felső szárnyak tövén hiába keressük a keretszerű berendezést; a koncfökből csak erős hosszerek futnak végig és csak a középerezetek alkotnak kis terecskéket, melyek azonban nagyon is a szárny végefelé esnek. Mind a két szárny erezete tökéletesen egyenlő és csupán a harmadik ér domborodik ki a szárny lapjából. De mihelyt az ugróláb combját szorosabb vizsgálat alá fogjuk, mindjárt átértjük a hangszervet is. A comb belső, a test, tehát a szárnyak felé

álló felén egy borda fut végig, melyen a mikroszkóp alatt gyöngymódra sűrűn sorakozott szemölcsöket veszünk észre. A kisebb álló szárnyér a szemölcsökhöz keresztbe áll, tehát világos, hogy mihelyt a szöcske a két ugróláb combját a szárnyakhoz illeszti, s előlről hátrafelé mozgatja, sercegés fog támadni, mert a szemölcsök úgy hatnak az érre, mint egy fésű fogai az asztallap élére. Itt tehát a hanggerjesztőkészülék az ugróláb combjára van áttéve, mind a két szárny pedig hangadó. A középterecskék gyengébb szegélyei némileg erősítik a hangot.

Ezekkel megtaláljuk kulcsát a rét hangáradatának, amennyiben a sáskák, szöcskék, egyáltalában az egyenes szárnyúak szerepelnek benne.

De ez még csak a kulcs. Mert azt tapasztaljuk, hogy úgy azoknál az alakoknál, amelyeknél a hangszerv a szárnyakon van, valamint azoknál is, amelyeknél e szerv az ugrólábra és szárnyra van elosztva, a hangnem és emellett a rhytmus is különböző és hacsak egy ilyen különbséget hozok fel, eleget mondtam: a tücsök szintén a szárnyakkal cirpel úgy, mint az elemzett lovacska; de a tücsök hangja emezekéhez úgy viszonylik, mint a csöngetyű a kereplőhöz. Ha most a szerkezeti különbséget és ezzel a hang különbségét is puhatoljuk, úgy hamar tisztába jövünk. Ugyanis a tücsök reszelőerén kétszáz igen finom rovást számolhatunk, a lovacskaén csak hetvenet; tehát a tücsök egyazon mozdulattal kétszázszor rezgetteti meg a dobhártyákat, amidőn a lovacska csak hetvenszer. Emellett a tücsök szárnyai rövidebbek, s mind a két félszárny a mellékdobhártyán kívül még két-két fődobhártyát visel, amiből azután önként következik a hang magassága, tisztasága és ereje, főleg amidőn megtudjuk, hogy egy mozdulat, tehát kétszáz rezgés alig egy harmadrész másodpercre esik.

Ha e nyomon tovább megyünk, úgy azt fogjuk találni, hogy a hangszer, fajról-fajra véve, különbségeket mutat, ami más-más hangjelleget föltételez, mely még fokozódik a rhytmus különbségeivel is.

Majd kisebb vagy nagyobb a dobhártya, finomabb vagy durvább a reszelőer rovátkolása; sűrűbbek vagy ritkábbak, kisebbek vagy nagyobbak a combok bordáján álló szemölcsök.



csök; hosszabb vagy rövidebb a szárny, ami mind más meg más hangjelleggel jár. Azok az alakok, például Odonturák, amelyeknél a hím szárnya mindössze csak a hangszervből áll, tehát röpkedésre alkalmatlan, éppen a szárnyak e rövidségénél fogva már se nem csiripolnak, se nem kerepelnek, hanem valószínűleg csikorognak; és például a tücsök, a lovacska és Odontura közötti különbséget betűvel így közelíthetjük meg:

Tücsök	Lovacska	Odontura
<i>kri=kri!</i>	<i>zerrr stb.</i>	<i>zrrik=zik!</i>

Rendes kottában e hangokat bajos kifejezni, mert természetesen, hogy egyazon fajnál csak a hang általános jellege és a ritmusa egy, nem úgy a magasság, mely ott is úgy változik, mint az embernél, egyénről egyénre más: ki tenor, ki bariton, ki meg éppen „kappanhangú“.

*Yersin*, egy igen jeles, fájdalom, igen korán elhunyt francia tudós, kit igen jól ismertem, behatóbban foglalkozott e tárgygal, s arra a meggyőződésre jutott, hogy e hangok, voltaképpen a ritmus, saját hangjegyeket kívánnak. Lássunk néhányat:



E jegyek egy vonalon fekvőek, nem jelölik ki a hang magasságát, de arra nézve teljesen elégségesek, hogy a ritmust, s így a nótát is láthatóvá tegyék, mely egyik vagy másik faj tulajdona. Így:


☉ oly hang, mely határozott egész létére, egész 4—5 másodpercig tart;

☉ oly hang, mely 2—3 másodpercig tart;

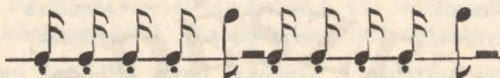
☉ oly hang, mely egy másodpercig tart;

☉ oly hang, mely egy másodpercben kétszer ismétlődik;

☉ oly rövid hang, mely 3—5-ször ismétlődik egy másodpercben;

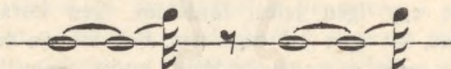
 oly percegést jelent, melyben az egyes hangok kivételesen gyorsasággal következnek egy másodperc keretében.

Ha már mostan ezeket osztásokkal kombináljuk, s ahol a hang a rytmus folytán hirtelen felszökik vagy mélyed, ez a megfelelő hangjeggyel a vonás felett vagy alatt jelöljük: meglehetősen képét kapjuk a nótának, például:



Négy ilyen taktus képezi Yersin szerint a hátsó szöcske (*Stenobothrus dorsatus*) nótáját.

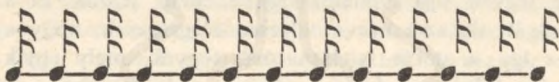
Vagy:



tehát zrrrrrik-zik — zrrrrrik-zik,

a fogas Odontura (*Orphanía*) nótáját; e fajnál a csikorgó szárnyalkat lévén meg, mire már fentebb utaltam.

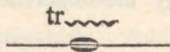
Lovacsánk kereplését így lehet leírni:



Ez tehát valóságos pergés.

De Yersin barátom tisztán a hallás után ment, ez pedig az oly finom, mintegy surranó hangoknál nem biztos, mert úgy járunk vele, mint a vízsugárral, melyen a szem még látja csöpöpszást, holott a fül már szakadatlan hangot hall.

Így Yersin a mi vörös szöcskénknek — melynek hangszervét fentebb bemutattam — ilyen nótát tulajdonít:



tehát egy 4—5 másodpercig tartó trillát.



Magam, aki ilyen vizsgálatoknál tisztán szemem éleségére vagyok utalva, e szöcskét csak a mult ősön tanulmányoztam a Miskolc melletti Avashegyen, hol tömérdek számban ugrált, s a zenélő hímek százával gyülekeztek a nőstények körül, s *en masse*, valóságos bostoni hangversenyeket rendeztek. Itt láttam, hogy e nóta teljesen más. Kitűnt, hogy előbb mind a két combot egyszerre dörzsölik oda 4—5-ször, azután pedig felváltva a jobb és bal combot külön-külön odadörzsölve, s végefelé folyton gyorsítva végzik a nótát, hogy újból kezdjék.

*Yersin* módszerét kitágítva, így lehet e nótát leírni:



Itt az egyszer keresztberovott jegy a jobb, a kétszer keresztberovott a balcombót jelenti, a nóta kezdetén az  $\smile$  jegy azt akarja kifejezni, hogy a jobb és bal comb egyszerre mozdul, a pauza rövid szünetet jelent; a nóta vége pergésbe végződik, melynél a két comb úgy működik, mint a dobos két verője...

...Láthatják t. hallgatóim, hogy a szerény hang, mely a rétből szól, alapjában találkozik azon rezgő hangszalagokkal is, melyek *Patti Adelina* torkát kincsébányává teszik; s e rezgések matematikai szabályait *Helmholtz* hangvillái csalhatatlanul megállapíthatják. Az emeltyük, amelyeket a sáskaláb — egyebek között — föltüntet, éppen olyan törvények szerint hatnak, aminőkre a kerék küllői, a gépek karjai is alapítva vannak, sőt a magunk karjalába sem más, mint módosított alak egyazon törvényes alapon.

És azt hiszem, hogy azt is látják t. hallgatóim, hogy a rétnék látszólag igénytelen zenevilágából, kicsapongás nélkül, sokra lehet tekinteni.

Engedjék meg kérem, hogy előadásomat egy hasonlattal zárhassam be.

Képzeljék kérem, a magyar róna valamely messzeeső, oly pontjának lakóját, ki soha nagy várost nem látott, ki

ismeri a dörgő eget, a zuhogó esőt, faluja harangszavát, a nyáj kolompjait, szóval azon hangokat, amelyek a róna magányában fölhangzanak, egyebet semmit. Kössük be az ember szemét, azután vezessük föl a Gellérthegyre. Ő hallani fogja a nagyváros összefolyó moráját, a hajók, mozdonyok füttyét, zakatolást, sipolást, mindezek ki fognak válni a zajból, mint a tücsökhang a rét zsongásából; de idegenek lesznek előtte, nem adják meg neki a nagyváros fogalmát, csak érzékeihez szólnak, értelme legfeljebb töprenkedni fog. Ki kell, hogy nyissa a szemét, le kell, hogy szálljon a hegyről, s belévegyül a nagyváros életébe, azt mozzanatról-mozzanatra számbaveszi, megismeri, s azután ismét a hegyre felhatol, akkor ez a moraj értelméhez is fog szólni: az éles fütty megmondja neki, hogy hajó érkezik, a zakatolás megmondja neki, hogy a gyárak mit művelnek, s füle így végigkalauzolja a társadalom mozzanatait, lelke előtt lebeg a rend, amely szerint a társadalom él, mozog.

Éppen így vagyunk a rét zenevilágával is.

Aki bekötött szemmel az „ignoranti“ nevű kakasülön hallgatja a rét hangját, annak legfeljebb kellemetlen lesz a tücsök *kri-krije*, az a sercegés, kereplés és dongás; de ha leszáll onnan, részről-részre megtekinti e kis világot: onnan az értelem magaslatára jut, ahol megtudja, hogy a legparányibb lény is a maga helyén teljes értékű tényezője annak az örök rendnek, amelyet természetnek nevezünk.“

Tipikus *Herman*-előadást idéztem. Egyszerű, keresetlen hangon, mindenki számára hozzáférhető példákon indul el, belemerül finom részletekbe, de sohasem téveszti el az átfogó egység gondolatát. Idézetül pedig azért választottam éppen *ezt* az előadást, hogy saját szavaival mutassak rá arra a roppant lelkierőre, amellyel a fül elvesztett hallását a megfigyelő szem élesreccsiszolásával pótolta. Csak ez a roppant erő képes a *halló* Yersin hangjegyeit *meglátott hangokkal* korrigálni!



„**A**z a sok magyaros mesterszó (amelyet Siófokon hallottam) csak úgy csengett a fülemben; eszme eszmét szült s egyszerre oly munkakedv — mondhatnám lelkesedés — szállott meg, mint még soha.

Eszembe jutott, hogy a halászat az emberiségnek *ősfoglalkozása* (jól figyeljünk erre a szóra: Herman Ottó csinálta és sokszor találkozunk még vele), hogy szerszáma, fogása a népismeret, az ősrégészet szempontjából legalább is érdekes lehet: mert hiszen az ősfoglalkozások terén a népszívósan ragaszkodik mindenhez, ami ősi; hátha egy-egy nyom elvezet oda is, ahol az írott történet eddig néma?

Felötlött az is, hogy a magyar halászat hanyatlófélben van; a rétségek eltűnedeznek, a szabályozott folyók elvesztik ősi természetüket; mindezzel megcsökkennek a halászat régi módjai, az ősi szerszámok s ezekkel örökre elvész egy egész szókincs; tehát meg kell menteni azt, ami még megvan.

Elgondoltam, hogy a halászéletnek vannak vonzó, mindenkit érdeklő eljárásai, alakjai, amelyeknek könyvben, képen alig van nyomuk; hogy szótáraink duzzadoznak a ráfogásos dolgoktól; de sőt, hogy a multnak fölismerése irányt adhat a jövőnek is.

Végre tudtam, hogy a feladatot aránylag könnyen oldhatom meg, mert sok az összeköttetésem, szeretem a népet, foglalkozását s tudok vele bánni.“

...Elkészítette tehát tervét és nekifogott a kivitelnek. Bizton tudom, hogy a munka megkezdésekor sejtelve sem volt arról, hova fog vezetni az ösvény, amelyre rálépett, mekkorává dagad az anyag, amelyet gyűjteni kezdett. De azt is

tudom, hogy soha meg nem született volna könyve, soha meg nem tudta volna mindezt az ősi zamatú néprajzi emléket menteni, ha hóna alá nem nyúl öreg barátja, Szily Kálmán, aki egy ízben, alig tíz esztendő előtt már lehetővé tette a számára a pókmunka megírását.

Szily annak idején a Természettudományi Társulatot mozgatta meg. Meg is tehetette, hiszen kifejezetten természettudományi, zoológiai munka tető alá hozásáról volt szó. Most, az új feladat küszöbén nem a Társulathoz fordult Szily Kálmán, amelynek főtitkára volt, mert sejtette, hogy ezúttal a főcél nem annyira természettudományi, mint inkább néprajzi. Összehozta tehát Herman Ottót a magyar természettudományok egyetlen mecénásával, Semsey Andorral.

Csodálatos egyéniség volt Semsey Andor is. Nábobi vagyon ura, ősnemes, akit azonban nem érdekelt a lóverseny, kaszinó, kártya. Egy szenvedélye van: a természettudományok, ezek közül is különösképen a földtan és rokontudományai: a geológia, mineralógia, paleontológia. Szereti a természettudományokat, előkelő idegenként olvasgat természettudományi irodalmat, de tudatában a maga nemes amatőri voltának, esze ágában sincs, hogy belekontárkodjon a tudomány művelésébe. Mint ahogyan a műgyűjtő élvezi a képet, szobrot, anélkül, hogy maga is festene vagy mintázna: Semsey is élvezi a természettudományi gyűjteményeket, anélkül, hogy maga is publikálni akarna.

Egyénileg a legigénytelenebb ember, akit ismertem. A Kálvin-tér és Üllői-út sarkán bérelt



szerény, kétszobás lakásához szerződött egy postás-házaspárt, akik lakást kapnak nála, takarítás és kiszolgálás ellenében. Reggelijéhez tegnapi kiflit hozat, mert annak darabja egy krajcár, míg a frissé kettő. Kalapja karimáját belülről itatóspapírossal béleli ki, nehogy a verejték megfogja a bélést és szalagot és ha magára ölti ünneplő ruháját, nem ül le, nehogy elkoptassa a nadrágot.

Balmazújvárosi birtokán lázong a parasztság, mert a Semsey-uradalom bérlői nyúzzák a népet. Küldöttséget menesztenek a földesúrhoz, adná nekik bérbe birtokát. Semsey hallani sem akar a kérés teljesítéséről. Neki tőkeerős bérlő kell. Aki csak erről az oldaláról ismeri Semsey Andort, Molière fősvényét, Shakespeare Shylockját látja.

Pedig Semsey Andor sem nem zsugori, sem nem érzéketlen a szegénység panasza ellen. Ő csak azért von meg magától minden fölösleges fillért és azért iparkodik minél nagyobb bérösszeget kihozni birtokából, hogy minél többet áldozzon a magyar természettudományok oltárán. Azt az oltárt kereste ki, amelyről mindenki megfeledkezett. Ott gyűjt áldozati lángot, ahova senki sem ment sem előtte, sem utána: a természettudományok szentélyében: a múzeumokban.

Egyik bizalmasa, Krenner József, a múzeumi ásványtár igazgatója jelenti, hogy néhány ritka ásvány került a nemzetközi piacra. Semsey megveszi a gyűjteményeket és évtizedes támogatásával eléri azt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtára Európa ásványtani múzeumainak elsői között szerepel. Másik bizalmasa, Szily Kálmán,

jelent, hogy van itt néhány kiváló fiatal tehetség, akiket külföldön kellene iskoláztatni, hogy új gondolatokat, új irányokat hozzanak haza. Semsey megszervezi a *fellowság* intézményét: egész kis gárdát küld ki Németország, Svájc, Anglia és Franciaország egyetemére, múzeumaiba, akik az ő pénzén töltik el egyetemi éveiket, szakjuk legkiválóbb iskolájában.

Eötvös Lorándnak gravitációs kísérleteihez támogatásra van szüksége: Semsey tárcája nyitva áll. Darányi Ignác, Nagy-Magyarország nagy földművelésügyi minisztere elhatározza, hogy végre új és modern hajlékot ad a Magyar Királyi Földtani Intézetnek. Elkészülnek a tervek. És ekkor kitűnik, hogy a tervezett épület ötvenezer forinttal múlja felül a költségvetésileg előirányzott összeget. Az építkezést el kell halasztani.

— Dehogyan kell, — mondja Semsey és egy szempillantás alatt kitölti a százezer aranykoronáról szóló csekket. Hogyne töltené ki, hiszen a szívéhez legközelebb álló tudománynak emelnek belőle palotát.

Aki részleteket akar tudni Semsey Andor bőkezűségéről, menjen el akár a Nemzeti Múzeum ásványtárába, akár a Magyar Királyi Földtani Intézet Stefánia-úti palotájába: megszámlálhatatlan, drága külföldi érték alatt ott találja a táblát: „*Semsey Andor ajándéka*“. Eladó Coquand, francia paleontológus hatalmas, sokezer kőületből álló gyűjteménye: Semsey megveszi a Földtani Intézet számára. Holzmadenben, az olajpalák hírneves lelőhelyén előkerült egy bőröstül megmaradt halgyík



(Ichthyosaurus) csontváza: az első példány legyen a Magyar Királyi Földtani Intézeté. Ki kellene küldeni egy fiatal magyar geológust nagy külföldi múzeumok tanulmányozására, másokat az orosz steppék földtanának megismerésére: Semsey mindig, mindenre és bőven ad.

Ő a magyar Carnegie, a magyar Rockefeller, a magyar Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften egy személyben: minden idők egyetlen és legnagyobb magyar természettudományi mecénása.

Szily Kálmán öhozzá vitte el Herman Ottó tervét és Semsey, aki akkor már ismerte a pókmunkát és szerzőjének többi, új stílust jelentő írásait, attól a naptól kezdve Herman Ottó haláláig mecénása maradt: minden néprajzi kutatását támogatta anyagilag. Így teremtették meg Herman Ottó és Semsey Andor együtt a magyar néprajzot.

Herman Ottó halászati tanulmányait 1883 nyarán kezdte meg. Bejárt minden magyar vizet, folyamot, folyót, patakot, tavat, eret, mikor aztán elkészült tárgyi anyagának begyűjtésével, elvégezte a külföldi múzeumokban nélkülözhetetlen összehasonlításokat, idehaza a szükséges levéltári és irodalmi forrástanulmányokat és 1887 tavaszán nyomdába ment a teljes kézirat. Négy év munkája feküdt benne, de felölelte ezer esztendő emlékét, minden tanulságát és szépségét.

Csodálatos könyv ez. Éposza a halászéletnek, hőskölteménye a magyar multnak, amelynek okiratos emlékei közül kincseket, eladdig figyelemre

nem méltatott és meg nem értett kincseket fakasztott meg Herman Ottó tárgyismerete.

Ettől kezdve értették csak meg történetíróink, mit jelent a régi oklevelekben annyiszor emlegetett *mansio*: halászbokor, *piscina*, vejsze vagy vész (1200), cége (1248), varsa (1094), gyalom, métháló.

Új fogalmak, új, soha nem hallott vagy meg nem értett szavak, primitívségükben tökéletes szerzőszámok gazdag sora vonult be egyszerre az irodalomba: szavak, fogalmak, amelyek nélkül hiányos volna nyelvünk, szegényebb volna irodalmunk.

Már a Pannonia megvételéről szóló énekben szerepel ez a híres sor:

Árpád juta magyar néppel  
Kelem földén a Dunán elkelének,  
*Az Cseken ők csekének*

ami a *cége* vonatkozik, arra az ősi halászszerzőszámra, amely a vízfolyás elrekesztésével arra kényszeríti a halat, hogy egy bizonyos ponton keressen menekülést vagy kiutat, ahova azután megfelelő fogókészüléket állítanak. A *székely cégét* kövekből rakják ki, a *magyar cégén* egy cölöpökre fektetett gerenda fogta át a vizet s a közepén kapu tátongott, végül a *cigány cége* halterelő oldala könyökszerűen megtörik, hogy a netán megforduló halat megtévessze.

Míg a *cége* csak egyik oldalról tereli a halat a fogókészülékbe, addig a *vejsze* vagy *vész* igazán vést hoz a halra: két oldalról tereli a halat biztos vesztébe. Rendesen fallá összekötött nádból, ritkán vesszőből való és szilárdan leverik a víz



fenekébe. Fala a *lésza*, amely útját állja a halnak és bevezeti a vejsze fejébe, ahonnan azután nincs menekvés. A Fertő taván mesterien megtévesztő forma alakult ki, a *kürtő*.

A harmadik történeti halászszerszám, a *varsa*, már nincs helyhez kötve, mint a *cége* vagy a *vejsze*, tehát ezekkel a rekesztő halászati szerszámokkal szemben átmenetet jelent a mozgó halászathoz: ahhoz, amely helyről-helyre vitt szerszámmal keríti hatalmába a halat.

Ez az a három ősi elem, amely a történeti multban oly sokat szerepelt: királyi adománylevelekben, gazdasági följegyzésekben, birtokeladásoknál. És ebben a háromban benne van voltaképpen az egész halászat lényege: minden, ami hozzájárul, csak tökéletesítése, kiegészítése, kifejlesztése a változatos halászéletnek.

Nélkülözhetetlen szerszámjai a halásznak a különböző háló- és fenékhorgosúlyok: a *hálókövek*, *pösök*, *böncsök*, *kececsontok*, *parák*, *horgok*, *hálóköttük*: a *tüzsérek*, a horogemelő *fontók* vagy *katkák*, a változatos *szigonyok*, *nádvágók*, azután *ladikok*, a csikász szerszámjai: *kaszur* (vagyis a kasza orrából készült vágószerszám, a kaszaorr = *kaszur*, *kacor*), *lápmetező*, *lápibot*, végül az aprószerszám: a *cserepcsik*, *kavaró kanál*, *kuttyogató*, a *bogrács*. Ezekkel a nemzedékről-nemzedékre átörökített, ősi és egyszerű szerszámokkal indul a halász munkába. Ez a munka pedig nagyon változatos. Ahány hal, jóformán annyi halászati mód. Mert máskép kell ám a fürge pisztrángra halászni,

mint a mázsás harcsára, máskép a csíkra, mint a Balatonon tömegesen tovavonuló gardára.

A szerszám és szerszámjárás szerint a halászatnak következő csoportjait különböztethetjük meg:



*Cégeállítás.*

A *rekesztő halászat* a hal iránytartó tulajdonságára számít, arra, hogy bizonyos irányban elindulva, csak akkor változtatja azt, ha le nem győzhető akadályra talál s erről meg is győződött. A hal, orrával végigtapogatva az akadályon, átjárót vagy kibúvót keres. Erre épít a halász, amikdön a rekesztő szerszámok terelőit messziről kezdi, menedékesen mind szűkebbre és szűkebbre fogja s egy szűk nyílásban végzi, tudva, hogy az átbúvót kereső hal ezt okvetlenül felhasználja. A rekesztő



halászat tehát a  $\Lambda$ -re van alapítva. A rekesztő halászat szerszámai a *cége*, a *vejsze* és a *varsa*, míg a patakon, különösen a székelyek *dugát* használnak, mely abból áll, hogy „a halászemberek olyan helyeken, ahol a talajalakulás megengedi, felül s az anyamederből kiindulva, mellékárkot vagy medret ásnak, természetesen meghagyván egy kellő gátat, hogy a víz egyelőre be ne tódulhasson. Ezt az árkot, lefelé haladva, amennyire csak lehet, folytatják, mert minél hosszabb ez, annál hosszabb a később eldugható anyameder része is, tehát annál több halra van kilátás. Végre az új medret bevezetik az anyamederbe. Amidőn ez készen van, akkor visszamennek a kiinduló ponthoz s az úgynevezett *eldugáshoz* látnak, mely abban áll, hogy előbb kövekből emelnek gátat s ezt utóbb gyeppelel tömörítik, mire a víz természetesen az új árokba tér, az anyamederben pedig elfogy s így az ott tartózkodó pisztráng és pérhal, ingola és botos kölönte könnyen felszedhető.“

A *varsát* rendszerint szárnyakkal kombinálják, úgyhogy széles vízfolyást is elzár és messzi tájról összetereli a halat a varsába.

Külön formában gyakorolják a rekesztő halászatot a pisztrángos patak zuhatagánál. Tudnunk kell ugyanis, hogy „késő ősszel a patak hosszában beköszönt a pisztráng szerelemideje. Az anyahal méhében az ikra duzzadoz, a hím hal teje a legkisebb érintésre kicsordul. A nemes hal teljes színpompájában cikázik patak ellenében; halvére gyorsabban kering, szíve gyorsabban lüktet, ösz-

töne pedig azt mondja neki, hogy az ívásra alkalmas helyek a patak felső folyásában vannak. És ha igaz, hogy a szerelem nem ismer akadályt, s ha ez valamire egészen ráillik, úgy a pisztráng megkövetelheti magának, mert ő valóban nem ismer, nem akar ismerni akadályt. Megfeszíti izmait, két-három méternyi magasra veti fel magát a zuhatagnak s ha a leomló vízsugár elég tömött, feljut, felszárnyal rajta. Száz meg százszor ugrik, visszaesik, újra ugrik; bezúzza a sziklán az orrát; de az a hatalmas ösztön százszor és újra nekiugrasztja. Sokszor már felszárnyalt a vízsugáron, már a párkányig ért fel, ahol a víz esése hajlik — itt fogy el ereje s visszazuhan, rendszeren a vízsugár alsó felén. Ezt használja fel az orvhalász, kit nem a halászat gyönyöre lelkesít, hanem a könnyű módon szereshető préda ingerel. Kiszemeli a jó helyet s egy félkörű kávéra alkalmazott zsákháló állít a zuhatagba úgy, hogy a visszadülő szerelmes pisztráng beleesik.“

A kényelmes rekesztő halászatnál több munkát ad a *kerítő halászat*, amely „kerítő hálófalat von a vízbe s azon van, hogy ezt körbe, vagy oly félkörbe hozza össze, melynek húrja a szilárd part. Legfőképen tehát bekerítésre (O), de borításra  $\cap$  is számít, amennyiben a háló fölét és alját úgy rendezi be, hogy a *léhés* ne függő irányban, vagy rézsünt-fölfelé, hanem inkább így ( ) álljon és haladjon, mert ekkor a hal mindig a léhés mélyedésében — s nem az in fölött vagy alatt szökve — keresi a kibúvást, természetesen hasztalanul.“  
„Valamennyi halászati mód között a kerítő halá-



szat a legelőkelőbb . . . Hogy sikere legyen, ahhoz egy ember nem elégséges, mert elvégre még a legszegényesebb *kétköz*-hálóhoz is két ember kell, hogy mindegyik végére jusson egy s így két ember közt legyen, ahonnan azután „kétköz” neve ered.“ A kerítő halászat remek szerszáma az *öreg-háló (sagena)*, amelyet már az apostolok is használtak. Hogyan és mikép használják az öreghálót, arról az alábbi festői kép szól:

„Megérkezve a kellő helyre, kiteszik a parton maradó *laptárost* a partra; ez megfogja a tartókötelet a *farhám matakájával* s keményen megáll; a *szolgapálcára* megtámaszkodva, bizonyos távolságig beereszti a háló laptáros végét. — A mester a legényekkel a ladikon van; az előbbi a kihányásra készen kormányoz; a legények guzsba akasztott evedzővel a parttól befelé eveznek. — A kellő ponton a mester kihányja a hálót, mely úgy össze van rakva — a *súlyozott alja* külön, a *parás föle* külön —, hogy a háló egy rendben kerül a vízbe s amint az ólommal súlyozott *in* leszáll, falszerűen áll meg a vízben; a két evedző legény úgy dolgozik, hogy a ladik vízmentén nagy, lapos ívet kanyarít, melynek nyomát a kihányt háló jelzi. — Mire a háló elfogy, a mester a felvett irányban kormányozza a ladikot s folyton ereszti a *kijáró kötelet* addig, míg a rajta levő *pecek* nem jó; mihelyt a pecek megjelenik, a *kijáró kötelet* a peceknél fogva a *peceklyukba* akasztja s úgy kormányoz a kihúzó hely felé. — Ezalatt a laptáros — jól nekidülve a tartókötelnek s megtámaszkodva a *szolgapálcára* — lassan halad a kihúzó hely felé, úgy, hogy mire a ladik a partra ér, a háló már félkörben áll s az a fő, hogy a *kijáró vége* minél hamarább partot érjen, nehogy a halak a bekerített félkörből kionszanak. — Ezért, a mint a ladik a part felé közeledik, az evező legények lázas sietséggel, nyakra-főre kioldják az evezőket a guzsból, sokszor még térdig érő vízbe kiugrálnak; az egyik megragadja a *cucakarót*, leszúrja s hozzá köti a ladikot, a másik a partra rohan, megragadja a *kijáró kötelet* s nekidül; odasiet a másik is, s ő is nekidül; — végre

a mester kilép s maga nekidül; — úgy húzzák a kötelet, hogy szinte orukkal szántják a földet, mert a préda biztosítása attól függ, hogy a *kijáró apacs* hamar partot érjen, a laptáros és mester között a félkör úgy legyen, hogy a kihúzóhely partrésze képezze a húrját. — Amikor a kijáró apacs a partra ért, a két legény elereszti a kötelet, az apacshoz siet s kezdődik a kihúzás: az egyik legény húzza és 8-ba rakja az *ólmos inát*, a másik a *parás fölét*. — Ez alatt a mester elővette a *tanyaszákot*, rátámaszkodott, ballábát pedig rátette az *ólmos inra*, hogy leszorítgassa a víz fenekére, nehogy a hamis dévér vagy a bagolykeszeg kiosonhasson. — A laptáros mind e műveletek alatt lassan s mind közelebb hozza a kihúzó felé a háló *tartóvégét* s mikor ilyenképen a háló már szűk patkóalakra van összehozva, a mester a laptárosnak int s azt kiáltja: „hul!“. A laptáros megáll, mint a cövek, kioldja a *farhám matakjából* a tartó kötelet s befordítja az apacst, hogy a háló borítson. — Leírhatatlan az a serénység, igyekezet, amely a kihúzáskor uralkodik: minden ember tudja, hogy a késlekedés annyi, mint a bekerített hal szökése, vele osztalékjának apadása — hát istenigazában töri magát. — Mikor a félkör már alig 3—4 méter, a halak megérik a végveszedelmet s a víz mintha forrásnak eredne; egy-egy tapasztalt vén dévér kibukkan, a keszeg oldalt átveti magát a háló fölén — megmenekül; itt egy harcsa vastag fejével túrja az iszapot — ott keresi a menedéket s a nagy turkálásban ostorszerűen csapkod a farkával, mely a vizet meghasítva, pörsölő hangot ad: a tok hol a fejét üti föl, hol a háta jelenik meg — ez bukkol; a kecsge hegyes orrával betúrta magát valamely hálószembe s megnyaklott; — végre a víz elfogy, csak sáros iszaptócsa van még, amelyben rettenetes a pocskolás, túrás, hemzsegség. — Ekkor a mester előveszi a tanyaszákot, a prédát ebbe töltik s ismét a mester az, aki a *nyargaló* vagy *lovasbárkába* viszi, mely a ladikhoz van kötve. — A legénység neki áll, előbb a parton rendezi a hálót inszerint külön-külön; azután áthúzza a ladik padjára s eközben jobbról jobbra csapkodva mossa róla az iszapot s szedi ki belőle a beléakadt gazokat. — Mire ez megvan, legott elindulnak a kiszemelt legközelebbi helyre tanyát vetni.“



A halászat harmadik csoportja: az *emelő halászat* „arra számít, hogy a hal, a háló fölé kerülve s a veszedelmet megsejtve, soha fölfelé, hanem mindig oldalt-lefelé iparkodik menekülni. A szerzőszám tehát mindig  $\cup$  mélyedésű“. Ennek eszközei a *villing* vagy *billegháló*, a *tápli*, az *ollóháló*, a *meztítő*, *ághegyháló*. A Szernye-mocsár halásza kü-



*Villing* vagy *billegháló*, az *emelő halászat* homorú mélyedésű hálója.

lön cölöpépítményt emel, hogy arról vethesse ki a hálóját. Ezt az ősi zamatú cölöpépítményt *kullogónak* vagy *kullantónak* hívják. Hogy ez miből, hogyan készül és miként használják, azt így olvasuk Herman Ottó könyvében:

### A KULLOGÓ

„Három vastag, felül villás cölöp, négy dorong s néhány husáng kell mindössze; no meg egy kis gizgaz is. — Ezekután kezdődik az állítás. A cölöpöket odaszállítják a vész kellő pontjára s háromszögbe leverik; azután keresztbe

teszik a *lábvetőt*, a husángból készül az *ülőke*, melyre rájön a gízgaz, hogy puha legyen s készen van a *kullogó*. — Ez a magyar halászvilágnak utolsó, napjainkig eljutott lábas cölöp-építménye. — Elmegy a halász az örvöshálóért, beereszti a vízbe a *vesszőbarkát*; felköti a hálót a rúd bakjára, azután meghágja a kullogót — miután lélekvesztőjét hozzákötötte — s első dolga, hogy rágyujtson a makrára; azután következik a halászás oly módja, amelynek csak a magyar halász lehet embere. — Az örvöshálót beereszti a víz fenekére s a rudnál fogva letartja; az egyik keze mutatóujjára rácsavarja a *feljáróért* vagy *vigyázómadzagot*, megfeszíti vele a *keresztört*, azután lesi, lesi, addig lesi, míg a barangoló hal bele nem ütődik a keresztörbe. — Nincsen a világvíze táján az a kitanult, vénséges gém, amely nagyobb kitartással s azon mozdulatlanul lesné a hal felszállását, amint lesi az a vészhalász a keresztör rezzenéseit — reggeltől napestig s messze a sötét tavaszi éj csöndjébe. Ott ül mozdulatlanul s lesi a „jó szöröncsét”. — De mikor azután a keresztör megrezzent, a mozdulatlan ember fölpattan, nekiveti a lábát a *rugófának*, megfeszíti a háló rúdját, hogy ívbe hajlik, mert hát arról van szó, hogy az örvösháló bemélyedjen, a hal ki ne szökjék. — Nincs is eset rá: mert a keresztör egyszersmind *nyakló* is, mely a csapkolódó halat mindig visszaveti.“

Minden eddigi halászmóddal szemben, amely a hal természetének ismeretében iparkodik hatalmába keríteni az állatot, a *hajtó halászat* az erőszak fegyveréhez nyúl. Ez a szó szoros értelmében vett rablóhalászat. Főszerszáma a *farkasháló* és az ehhez tartozó hajtószerszám: a *turbókolófa*, *zurbclórúd* vagy *gübülőrúd*.

„A farkashálóval való halászathoz mindig két ember kell: mind a kettő gázolva halad a patakban. Kiválóan köves patakokban a halász ócska bocskort köt, hogy az éles kő ne tegyen kárt a lábában. — Jó helyre érkezve — ahol a patakban nagyobb kövek hevernek, amelyek között a víz átszorul — a hálós víz ellenében beállítja a hálót, még pedig oda, ahol a





*A kullogó. Három cölöpből összerótt alkotmány.  
Innen lesi a halász a „jó szöröncsét“.*

(7.) Lambrecht: Herman Ottó élete.

víznek legerősebb a sodrása; a zurboló vagy gübülő 20—30 lépésnyit halad a parton, szintén víz ellenében, azután begázol s hozzálát a zurboláshoz vagy gübüléshez, mely abból áll, hogy a padmaly, minden kő, gyökér alá szurkál, döföget, hogy a halat kizavarja. Evvel a nemes üzéssel természetesen fel is zavarja a vizet, mi még inkább arra való, hogy a hal a lesben álló farkashálóba a víz sodrával berohanjon s hegyes farkába beszoruljon.“

„Az állító halászat arra épít, hogy a hal az engedékeny akadályt eltolni iparkodik s így a kopolyú és szárnyak  $\wedge$  szakaszerű állásánál fogva menthetetlenül bebonyolódik; nemcsak, hanem minél jobban vergődik, annál biztosabban pusztul belé.“ Ez tehát rokon a rekesztő halászzattal, de abban tér el, hogy nincs helyhez kötve és hogy nincsenek semmiféle *tévesztő kapui, kotrócái, kűrtői*. Hálói a *métháló* és a *marázsaháló*. Méthálóval

„a halász felkeresi az állóvizet, tehát leginkább a folyó holt ágait, a vápákat és morotvákat, amelyekről tudja, hogy nem gyökeresek; ott beteszi a hálót, mely úgy, amint fonala zata megszívja magát, lassan alásüllyed; ekkor lehetőleg szét húzza. — A háló így a *cötkénypótánál* fogva úszik, még pedig szabadon, mert nincs kikötve. Ez a betetés este történik s a halász éjen át otthagya a szerszámát. — A hal odaér a háléhoz, a háló enged s épen ez való arra, hogy a hal akár szironyfedelékével, akár hónaljszárnyával beléakadjon a háló szemébe, ami vergődésre, ráncigálásra készti. Ekkor már veszve van, mert minél jobban hanykolódik, annál jobban bonyolódik a hálóba. Az erős hal így magára szedi az egész hálót, de nem bír szakítani, mert a háló mindig enged. — Reggel kiszáll a halász, szétnéz a vizen s már a cötkénypóták összekúszált volta megmondja neki, hogy préda esett.“

„A *marázsaháló* majdnem szakasztott olyan, mint a *métháló* s csak annyiban különbözik, hogy a cötkénypóták rákálábához vannak kötve, azaz nem a háló föléhez, hanem az



innen kiinduló kettéoszló madzagokhoz; és hogy a felállítása más.“

Megint más elven alapszik a kereső halászat, kivált a fenéken vontatott hálózatok, amelyek „a hálnak azt a tulajdonságát használják ki, hogy fejfelé víz ellenében állva, abban az irányban iparkodik menekülni is; ez a halászat tehát leginkább víz mentében s így hal ellenében jár. A partról üzött része arra van építve, hogy a hal a partról a mélység, tehát a víz közepe felé szökik“.

A kereső halász tehát folytonosan mozogva iparkodik prédáját megejteni. Szerszáma a *kusza-kece* és *hosszúkece*.

Merőben más módszerrel dolgozik a *vető halászat*, amely „ $\wedge$ -szerű borításra törekszik, tudva azt, hogy a hal nem tud függő irányban leszállni, tehát rézsünt, oldalt-lefelé menekül s menthetetlenül a hálóba kerül, ha ez súlyozásánál fogva gyorsabban süllyed, mint ahogyan a hal úszni bír“. Remekbe illő szerszáma a *kerek vetőháló*, szélén ólomsúlyokkal beszegve. Nézzük, hogyan dolgozik a *pöndörös*, ahogyan a kerek vetőháló pöndörítő halászt a Tiszamentén nevezik.

### A PÖNDÖRÖS

„Ráveti a hálót köpenyszerűen a félvállára — a balra —, azután az ólmos in egy darabját fogával, egy alsóbb darabját jobbkezevel fogja, hogy a sodrás belékaphasson; a háló kellő közepére járó tartókötel ekkor a balkéz csuklójára van hurkolva; mikor minden rendben van, a pöndörös helyben egy erőset fordul, s a megsodorintott hálót ellöki, mely estében, mint a kis lány rokolyája, szétterjed s egész lapjával a víz színére esik. — A többit elvégzi a háló szerkezete: a tömés telen ólomgolyó, mely a háló inát terheli. Az in t. i. hirtelen

len süllyed alá s minthogy a háló közepe követni nem bírja, a háló a vízben előbb mély csészealakot ölt, utóbb majdnem teljesen elzárt burkot alkot, amelyből a hal, mely mindig csak oldalt keresi a kibúvót, menekülni nem tud.“



*A csikász elhelyezi a csik-kasokat.*

„A pöndörös rendszeren erős, jókötésű magyareMBER, ki mezítelen lábbal vág neki a partnak; nyakábavetve csüng hátán a vászontarisznya, mely sötétbarna a sok rászáradt halnyálkától s nyakló halvérétől; gatyája, ingujja magasra fel van túrve, hogy mozgása, melytől a hálövetés sikere függ, teljesen szabad legyen. — Valami pompás látvány az, mikor



a halász kellő helyen megállapodik, a hálót vállára kanyarítja, forgás-sodrás közben a karok és lábak izomzata megfeszül, a háló síkegyenesre elterül s lecsap a vízre.“

„A *tapogató halászat* jórészt a véletlenre számít; de a halat oldalt való menekülése révén érzi meg. A kézzel való kitapogatás arra épít, hogy a víz ellenében álló hal a víz mentén való simogást eltűri.“

Szerszáma a *borító* vagy *tapogató*. Míg a *tapogató halászat* a véletlenre számít, addig a *hurokvető halászat* a hálnak veszteg való állását használja fel. Szerszáma a csapóhurok; 2—2½ méter hosszú bot, melynek végébe a válogatott lószőrből sodrott, 10—15 cm nyílású hurok van kötve. Ez a szerszám kizárólag csukára való s a hirhedt rablóhal természetéhez van alkalmazva.

„A csuka t. i. megfekszik, azaz sokszor órán át is veszteg áll fejjel víz ellenében, közel a víz színéhez s lesi a prédát; ebben a megfekvésben oly makacs, hogy a parton megjelenő embertől sem riad meg... Mihelyt a halász észreveszi a halat, jóval a hal feje fölött beereszti a hurkot a vízbe s a víz folyását felhasználva, azon van, hogy a hurkot a hal feje tövére úsztassa; ekkor hirtelen megrántja a botot, a hurok a kopolyú táján összeszorul s a hal kivehető. Ha a csuka egyszer megfeküdt, hússzor, harmincszor lehet a hurokkal elhibázni, a nélkül, hogy megriadna.“

Biztos szemet, gyors kezet igényel a „*szigonyos halászat*, amely akár szemre, akár vaktában dolgozik, a szerszám szakáiba, vagy nyakaló tulajdonságába bíz; de részben a hálnak a víz színére való járására is számít“.

Apróbb jószágra gyerekjáték a szigonyozás, de megtermett hal bizony kemény feladat elé állítja a halászt.

## A SZIGONYOS

„Mikor a két-három mázsás harcra még nem volt ritkaság, s ha ilyen szörnyetegen ‚fogott a szigony‘, akkor kezdődött el istenigazában a tusa, a halász ‚hadd el hadd‘. Mert ha a szigony valamelyik ága nem furakodott az agyba, vagy a gerinc velőjébe, akkor a harcra órákon át bírta és folytatta a halszabadság tusáját, s kemény próbára tette a halász izmait, ügyességét. Majd erre, majd arra rántott, akkorát, hogy a *bödönhajó* (amelyről a szigonyos támadt) csakhogy el nem merült; majd hatalmasan megiramodott, sebesen húzva a hajót és halászt; a víz a hal véréből piros lett s a halász minden pillanatot felhasznált, hogy rettenetes szerszámát mélyebbre verje; húzni nem húzott a világért sem, mert akkor ‚kiszakad‘ a hal, melynél a szabadulás ösztöne előlte a fájdalom minden érzetét. Ilyen tusa addig tartott, míg a hal ‚megbágyadt‘; de míg ez bekövetkezett, sokszor órák teltek el. — A mikor a halász tisztán szemre sujt, úgy, hogy a szigonyt ki nem ereszti, mindig azon van, hogy a páratlan ágú szigony középső ága, a páros szigony két középsője a hal fejének, nyakszirtjének vagy legalább gerincének kellő közepét érje, mert ekkor nyomban öl; de ez csak ritkán sikerül; a halász úgy sujt, ahogyan lehet; a többi az ügyesség dolga. — A leginkább kiművelt szigonyosok mindenesetre a Tisza derekán laktak; volt is módjuk benne, mert a szőke folyam ‚kövér vize‘ mindenkoron bőven haltermő volt; különösen a harcra sűrűn tanyázott benne s nagyra nőtt...

A szigonyos jól tudja, hogy a hal folyós vízben mindig fejjel víz ellenében vesztegel vagy áll; tudja azt is, hogy a fénytől nem riad meg s e két tulajdonságra alapítja eljárását; tudja még azt is, hogy a mikor borus az ég, a világló fény, t. i. az egynemű fény, jobban járja a vizet. — Mindezekért borus, de csöndes őszi éjszakán előkeríti azt az egészen sájtáságos, inkább gereblyére, mint halszűrő eszközre emlékeztető hét- vagy nyolcágú nyakló szigonyát, nyakába akasztja a vászon-tarisznyát, egy derék zsup szalmát keresztbe állva a hátára köt, feltűri a gatyaszárat s neki ‚mén‘ a koromsötét éjszakának. — Az erek táján mélységes a csönd; a halász a füzesek után igazodik, melyeket a sötétséghez szokott szem, az éles



halászszem, meg bír különböztetni, mert a fa éjnek idején ,feketébb az éjszakánál is'. — Mire elérte a helyet, belép a vízbe; balkezevel csóvát ránt a zsupból, letámasztja a szigonyt s jobb kezével előveszi a ,masinát', vagyis gyufát; végighúzza a zsíros kalap karimáján — egyszer — tízszer; minden húzás kékesen fénylő nyomot vág, akár a futócsillag az égen; végre sercegve gyullad meg a fej, kéklik a büdöskő s a halász összetett marokkal óvja a lángot; — a láng hirtelenül világot vet a markok között s a halász arcára, s megcsillan tőle a víz is; minden egyebet elnyel a vak sötétség. — Rembrandt ecsetére méltó kép ez. — Még egy pillanat s lángot vet a csóva is; ettől már megvillog a víz; a füzes selymes levélzete is visszaveti a világosságnak rálövellő sugarát, majd határozottabban, majd elmosódva, úgy, amint a csóva lángja éled, lohad, közeledik vagy távolodik. — S mint a mocsárvilág bolygófénye, úgy indul a halász víz ellenében; jobb karja feszül, szeme a vizen át a víz fenekére mered, hogy megláthassa a megfeküdt halat, különböztesse meg a felszín fodrán át, a kavics és kő között. — Most megáll; — éles szeme ráesett a nyugvó ,balinhalra', karja villámsebessen lecsap s az az otromba szigony lenyakalja a halat a víz fenekére; — csak roncsolja s nem járja át. A Bódva szigonya tompa, az éle nincs helyén, mert hegye letörnék a vízfenék kemény kövecsein. — Így járja ez addig, ameddig a csóva tart.

Még egy neme van a szemre való szigonyozásnak, t. i. a *pipáló* vagy *szopákoló halra*. Ennek helye a mocsáros tó, legsűrűbben az olyan, amelyben kendert áztatnak s egyáltalán az álló víz, melynek alsóbb rétegét nem éri a levegő. — Ilyen vízben a hal — kivált reggel és estefelé — egészen megközelíti a víz színét s fölét, mely a levegővel közvetlenül érintkezik, úgyszólván szívja és hajtja a szilványokon keresztül — mert ez az ő lélekezése, így éledezik az ő vére. — A szájmozgás ilyenkor a víz színén látszik, köröket hány, akár a vízredobott kő, avval a különbséggel, hogy a körök szakadatlanul keletkeznek.

A Mosztonga menti magyarság ekkoron ,pipáló halra' jár. Finomra kihegyezett éles szakás, négyötágú szigonya hosszú lécre van erősítve, úgy, hogy a lécz lapja a szigonyával

összevág. A halász a szigonyt vízszint tartja, a ladikot állva lassan tologatja; állva azért, hogy nagy szemköre legyen. Amint megpillantja a vizen azokat a köröket, biztos szemmel kiméri a távolságot és az irányt s úgy dobja a szigonyt, hogy lapos oldalával siklik a vizen s csak a vasa jár kissé a színe alatt, fején vagy nyakszirten vágva így a halat.“

A hígvizen való halászás utolsó módja a *horgászat*, amely a hal kedves eledelére, részint az ebben való csalatkozásra is számít. Egyik nagyon kevésbé ismert horgászó módja a *kuttyogató*. Ezzel halászik a kishalász.

### A KUTTYOGATÓ.

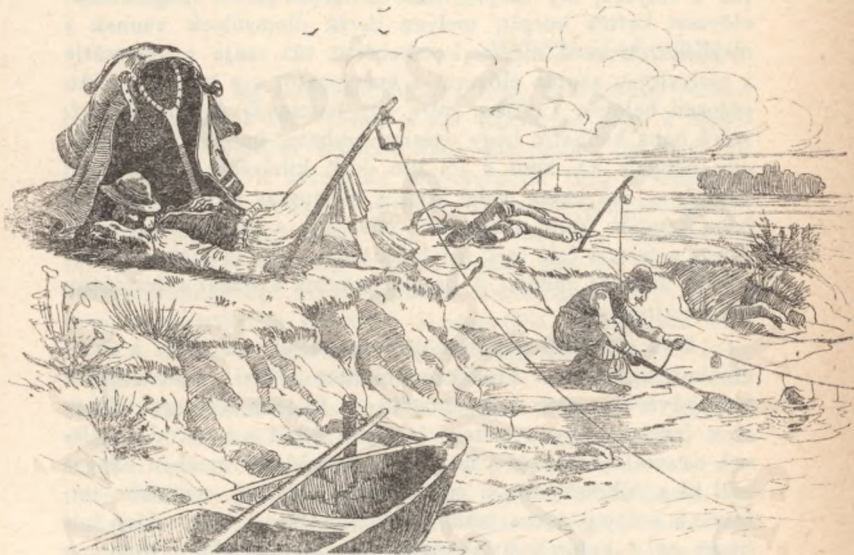
„Az imbolygó lélekvesztő az ő járóműve, amelyen mindent el tud rakni, amelybe belénőtt; állva, ülve úgy el van rajta, hogy meg sem billen. S a kutatónak ez a szerszámmal megrakott lélekvesztő valóságos kincsesláda.

A *tat* mellett sajátságos kövek rakása nagyság szerint elrendezve hever, legalján a legnagyobb; némelyike fülszerűen ki van lyukasztva, némelyike árkos; némelyike nem is kő, csak a gyűjtőneve az, mert voltaképen téglából van kiformálva, vagy valami fazekas mondva-csinálmánya. *Pallókő*, *mederkő*, *végkő*, *böncső*, *fejkő*, *horogkövecs* az ő becsületes nevek s egytől-egyig a fenékhorgon szolgálnak. Aki az ősrégészek ásományait ismeri, azt e kövek meglepik, mert szakasztott olyanok, mint azok, amelyek a történelemelőtti korszakból eredve, rég eltemetett emberi lakok vagy tanyák romjaiból kerülnek elő.

A *tat* mögött, a lélekvesztő farában, *csiriptetőbe* szedve s fejmadzaggal ellátva hever a 80—120 szemű fenékhorg; inát, *patonyát* vagy *pekléjét* halász orsója fonta, vizsgálója sodrotta, horgát magyar kovács kalapálta; tőzsomszédja ennek a *kaika* vagy *fentő*, ágasbogas kereső szerszám, mely azt vallhatja magáról, hogy a legősibb cölöpépítményesek hasonló szerszámjával egy rangban áll; és hever ottan még a *kuttyogató*, *buttyogató* vagy *puttyogató* is, „*csikóláb*“ formára kifaragva; s bármilyen legyen az ő egyszerűsége, a halászfurfangok között mégis ezt illeti meg a legelső hely.



Ez a halászszerszám a harcsa fogására való — él a Volga mellékén, nálunk a Tisza—Duna magyar halászsága kezén. Neve hangfestő, arról a hangról, melyet a halász vele ki tud csalni s mely a békák bizonyos hangját, a *kuty-kuty* vagy *unk* hangot utánozza. — A szerszámnak van fogórésze, kés-



*„Pörgettyű.“ Amikor a szegedi halász elvetette a fenékhorgot, kiharózza a partra s a hajlékony karó hegyébe köti a kis kolompot (halásznyelven pörgettyüt) s mikor a harcsa rajta veszt a horgon, rángatja az inat, az in a karót, a karó a pörgettyüt, a pörgettyű szava pedig a halászt, aki ott hasal a part fűvében.*

szerű része és talpa. A magyar kuttyogatók telitalpúak, holott a Volga-menti ürestalpú, amit lényeges eltérésnek lehet venni, ha nem volnának magyar földön azok az átmenetek, amelyek a két formát összekötik. De ezek az átmenetek megvannak. A komáromi halász már egy kis bádogpohárral kuttyogat; a

Duna—Dráva-foki halász kuttyogatója pedig határozottan ürestalpú, rendes kuttyogató. — Am lássuk az eljárást, mely egyike a legérdekesebbeknek, mert ritka finom élettani alapokra van fektetve. — Amikor a nyári esőzések a folyókat megdagasztják, csendes éjszakán kiszáll a halász lélekvesztőjén a folyóra, oly helyre, ahol a harcsa szeret megfeküdni; előveszi kettős horgát, melyen derék ólomsúlyok vannak s megbékázza, azaz eleven kecskebékát tűz reája s lebocsátja a mélységbe; azután előveszi a kuttyogatót s a talpával sajátágosan belévág a vízbe, mire egy loccsanás és egy *„kuttyú”* szerű hang hallható; hogy egészen szabatos hasonlattal éljünk, úgy hangzik az, mint a jól illő dugó kihúzásakor keletkező *„kuttyú”*. — Az egész pedig festi a békaugrás loccsanását és a béka hangját. Mind a két hang odacsalja a harcsát, mely rendszeren a felszín felé tart, ott beléütődik a horog inába, melyet a béka ideoda rángat. A harcsa bekapja a békát s természetesen rajtaveszt.

Ez a szerszám rendszeren ott van a lélekvesztőben; a többi alkalmi, úgymint a kúszakece csontos inával, a hosszúkece farkakövével, a pice és a tapogató. — És igaz, még egy! Mikor az a fenekes Szeged néhai várhelyén kiköt s kirakodik halással, odaveti ködmönét a tat mögé s a ködmön estében hangot csal ki a cók-mókból: a *„pörgettyű”* szólal meg, eszünkbe juttatva a kolomp szava után induló nyáját. — Hát vajjon mit keres az a kolomp halászember szerszámja közt? Mikor a fenékhorgot elvetette, kikarózza a partra s a hajlékony karó hegyébe köti a kis kolompot, vagyis halásznyelven *„pörgettyűt”*; s mikor a harcsa a horgon rajtavesztett, bizony rángatja az inat, az in a karót, a karó a pörgettyűt — a pörgettyű szava pedig a halászt, ki ott hasal a part fűvében, bízva abban, amit a mai világ kocamagyarsága *„önjelzőnek”* nevezne.

... A halászás e módjában rejlik a halászmesterség andalító eleme... Innen is kuty-kuty — amonnan is, mindenfelől is szól, akár a tüzeshasú béka méla *„unk”* szólama; s ez olyan andalító, mint a kis őszitücsök pirregése enyhe őszi éjszakán.“

Télen, amikor befagy a folyó, még inkább a tó, *jeges halászat* folyik, amely lényegileg ugyanaz



olyan, mint a hígvízi halászat különböző nemei, természetesen a jéghez alkalmazott formájukban. A Balaton jegét például szabályos pontokon meglékelik és nyílásról-nyílásra vezetik a jég alatt a vonóhálót. Ez pedig így megyen:

### JEGES HALÁSZAT.

„Mikor a jég annyira erősödött, hogy három-négy embert megbír, elindul a két vezeres a két jegellővel, hogy a csapásokat vagy vonyókat kijelelje vagy kiszegelje, ami nem kis mesterség, mert a kiszegelés helyességétől függ a hálójárás helyessége, ettől pedig a halfogás. De azért mérőszerszámot nem visznek, mert arra való annak az éles halászszemnek a mértéke; no meg a lépés, hozzá még az is, hogy a vezeres mindig régi, sokat tapasztalt halászember. — A partra érve, mindenekelőtt előveszik a jégpatkót. A balatoni csizmára, a drávafoki bocskorra való. A jégpatkót felkötik, hogy a jegen bátran járhassanak-kehessenek... A vezeresek rendszerint csak közönséges favágó fejszét visznek, a jegellők ellenben a jégszakócéval járnak, mely igen hosszúnyakú, vésőszerűen formált fejsze; közönséges nyélre van ráverve s azért ilyen alkotású, hogy a legvastagabb jeget is átlékelhesse. Így ballagnak ők azután a sík jegen libasorban, jó távolságra egymástól; különösen akkor, amikor a jég még nem egészen biztos. Ilyenkor mindenki feszülten figyel a helyre, a hova lép s minden legkisebb recsegésre is. A tapasztaltabb vezeres néha-néha hátratekint, hogy a part szerint meghatározhassa az irányt, amelyben haladnia kell s megbecsülhesse a távolságot is.

Amikor arra a pontra érnek, amelyen az első vonyó kijelölhető, megállapodnak s leteszik a cók-mókot. Erre a két vezeres megállapítja a *bedöntő* vagy *eresztőlék* helyét s ott könnyed vágásokkal kijeleli határvonalait. — A Balaton *jegesvonyója* hosszú hatszöget alkot; hosszú tengelyébe esik a *bedöntő* (B), evvel szemben az *ajtó* (A); négy sarkán van egy-egy nagyobb *szögletlik*, *szeglik* vagy *saroklik* (Sz); ezt a hat pontot pedig összekötik a *soroslékek* vagy *hajtólékek* (s). — Az

ajtóval szemben áll a *buffanós*, *buklós* vagy *buffogtatólék* (*x*).  
 — A bedöntő másfél méter hosszú és hozzá egy erős méter széles, négyszögű, néha íves is. Az ajtó két méter hosszú és fél méter széles. Az a háromszög, amelyet a bedöntő s a vele szomszédos saroklék alkot, a *bedöntőfej* (*BF*); az ellenben, amelyet



*A jeges vonyó felállítása a Balatonon.  
 Magyarázatát lásd a szövegben.*

az ajtó alkot meg, a *kivonófej*. Ehhez képest a bedöntőfej saroklékei a belső saroklécek; a kivonófejei a külső saroklécek.

A bedöntőtől a belső saroklékig kilenc kisebb sorlék van; az egymásközötti távolság tizennyolc lépés, tehát körülbelül tizennégy méter; az ajtóléktől pedig a külső saroklékig rendszeren csak nyolc, amiből következik, hogy a kivonófej egy lékkel minden oldalon szűkebb. — Az a léksor, mely a belső és külső sarokléceket összeköti, tehát az ág, lékei pedig a



sor, vagy áglécek, néhol hajtólécek. Egy-egy ág harminc, ötven s még több lék is, szintén tizennyolc lépésnyire egymástól. Amíg tehát a bedöntőfej szélessége körülbelül 240 méter, a kivonófejé pedig 210 méter, az ágak hossza 400-tól 800 méterig váltakozik.

Elképzelhetjük azt a munkát, amelybe az egyes vonók kijegélése s a léceknek egész télen át való nyitvatartása kerül; pedig ez még könnyebb vége a dolognak! — Amikor a vonók ki vannak jegelve, összeáll a bokor, amelyet már ismerünk, előkeríti a jégszánkókat, felrakodik és elindul. — ... Egy ilyen kivonuló halászbokor igen eredeti kép. Amíg a jég még ropogós, a bokor hosszú sorban vonul, nehogy a jeget egy ponton nagyon megterhelje. Egy rész huzza a szánkót, a másik rész utánna ballag, vállán azokkal a csudálatos szerszámokkal, amelyek az idegen sehogy sem tud kimagyarázni ... — Amidőn a kiszemelt vonyóhoz érnek, a bedöntő táján állapodnak meg: ennek feje táján pedig rendbe fággyják az öreghálót s kirakják a többi jeges szerszámot is. — Az egész beosztás arra van kiszámítva, hogy a hálót, mely a jég alatt jár, láttatlanban is egyenletesen lehessen húzni és úgy kihozni, hogy kátája a vonón egész végig a tengely vonalában maradhasson, vagyis a bedöntőtől az ajtóig egyenes vonalban haladjon. — Ismerkedjünk meg most a vezérrel. A *vezér* egy húsz méter hosszú rúd, mely három darabból van összeillesztve. A hegyét megalkotó darab, valamint az is, amely a végét alkotja, fenyőfából való s az utóbbin karika van, amelybe a húzókötel szolgál; a középső része, mely a két végsővel erős, széles vaskarikákkal van összekötve, tölgyfából való, azért, mert a jég alatt való tologatásnál leginkább ez van megtámadva. Ez a vezér-rúd, amelytől a *vezeres* elnevezés is ered, sugáregyenes s minthogy a sordlécek egymásközötti távolsága átlag véve csak 14 méter, a rúd ellenben húsz, ez mindig túljárhat a lécek közein.

A hálót úgy összefággyják a bedöntő fejénél, hogy kátája legalulra, istápjá legfelülre jön s ekkor a két vezér-rudat, mindegyiket a maga oldala irányában dugják a jég alá. Amikor a vezérrúd egészen a jég alá van dugva, akkor hosszúságánál fogva, mely 20 m, már túljár az első sordléken,

amely a bedöntőtől csak 14 m, tehát ha a vezér jól van be-  
dugva, a sorlékben meglátszik. Ekkor a két vezeres már meg-  
ragadta a *rúdhajtó csákyát* vagy *vellát*, mely belül fogas s  
egyik ágán kampós, kötélvetés céljából; evvel a sorlékbe  
nyúlva, mindenik a maga oldala felé tologatja a vezért.  
A vezér természetesen maga után viszi a húzókötelet s végre  
a háló apacsát és szárnyát is, mindig a bedöntőn át a jég alá.  
— Amikor a vezér a belső sarokléket elérte s félig meg-  
haladta, a vezeresek egymás felé kiáltják: 'fordíts!' — Az, aki  
előbb kiált, bevárja, míg a tulsó oldalon levő társa felel, ami  
akkor történik, amikor ez is a sarokléc alá hajtotta a rudat,  
tehát a húzókötel mind a két oldalon egyformán áll a jég  
alatt. — Amikor idáig vannak, a csákyákkal jól megfogják a  
vezér közepét s megfordítják az áglék, illetőleg a kivonófej  
külső saroklékei irányába. Forduláskor már ott áll minden  
belső sarokléknél egy legény a nagy csákyával, mely külön-  
ben egy becsületes favilla; evvel megfogja a húzókötelet,  
hogy a sarokléktől derékszögben megtörve haladjon a vezér  
után, mert ettől függ, hogy a háló a két belső sarokléc között  
egészen szétterjedjen, azaz a vonyót átfogja. — A többiek ez-  
alatt a bedöntőn sorba beeresztgetik a hálót, mindaddig, amíg  
a kátát is bevetették. Amidőn a káta is be van vetve, a be-  
döntőnél felszabadult legénység az ajtólékhez halad, hogy  
bevárja a vezért s a húzás kezdetét. — Ezalatt a két vezeres  
az ágon végig, áglékről áglékre tologatja a vezért, mindig arra  
ügyelve, hogy a tulsó oldalon levő társával egyformán halad-  
jon...

Mihelyt a két vezér — mindegyik a maga oldalán —  
az ajtólékben megjelenik, nyomban megragadják s úgy amint  
jött, keresztbe kihúzzák a jégre; utána vonják a kötelet,  
melybe a legénység beléakasztja a *cibéket* s keresztirányban  
haladva, megszakadásig húzza, mert az a feladat, hogy a  
hálósárny két istápjá mentől gyorsabban összeérjen az ajtó-  
lékben, hogy a háló a jég alatt zárt körben álljon. Mielőtt a  
háló egészen bezáródnék, a buklólékeknél álló legény ugyancsak  
buffogat, hogy a bekerített halat, mely immár csak a két egy-  
másfelé közeledő istáp között menekülhetne, a káta felé  
riassza. — Mihelyt a két istáp az ajtólékben összeért, nyom-



ban kiveszik s kezdődik a hálónak a kiszedése. — Természe-  
tes, hogy úgy, amint a kötél jön, az ajtóléceknél álló veze-  
resek gondosan ügyelnek, hogy az egyformán történjék s  
mihelyt az egyik kötélnak külső célája kijön, a másiké késik,  
megállítják az előbbre járó félt s összevárják a két célát...



*Irongáló magyar gyermek.*

Csak így leírva is, elgondolhatjuk azt a roppant munkát,  
amelyet ily jegestanya vetése és húzása megkövetel; és eltel-  
hetünk bámulattal a halászság vaskeménysége iránt, mely ezt  
a munkát nemcsak hogy jó kedvvel végzi, hanem lelkesedik  
is iránta.“

Van aztán a halászatnak egy része, amely  
belenyúl a gyerekeletbe is. Az *irongára* gondolok.

Városi gyerek alig hallotta hírét — vidéken is hal-  
doklóban van. Pedig messze földön el volt ter-  
jedve.

Egykorú — 1598-ból reánk maradt — lon-  
doni leírásból tudjuk, hogy az angol világbiroda-  
lom fővárosának gyerekhada is ezzel szórakozott  
télvíz idején.



*Igy kötik fel az irongát.*

„Mihelyt a City (London belvárosa) északi fala mellett  
elhúzódó Moorfield befagy — idézi Virchow nyomán Herman  
Ottó —, a fiatalság seregesen tódul mulatozni. Nekiiramod-  
nak, oldalt fordítják testöket, szétvetik lábukat s így csúsz-  
nak egy jó darabon tova. Mások malomkőnagyságú jégdara-  
bot kerítenek és ráülnek; néhányan kezöknél fogva befogják  
magukat és sebesen iramodnak a jéggel és a rajta ülökkel  
tova; némelyik kisiklik és el is esik. Mások azonban, akik a  
jeget már kipróbálták, állatcsontokat kötnek talpuk alá, sze-  
ges botot vagy gusztonyt ragadnak, amelyekkel a jeget döfö-  
getik. Ezek az ifjak oly sebesen iramodnak, mint a repülő  
madár, vagy mint a hadi gépről röpitett nyíl. Néha szembe-  
száll kettő, feláll bizonyos távolságra egymástól és egymás-  
nak szegzett gusztonnyal egymásra rohannak, mintha csak  
arról volna szó, hogy dárdát törjenek; elbukik ilyenkor egy,  
néha mind a kettő is, testök jól odaütődik, az iram hatal-  
mától sodortatva, bukás után is még tovacsúznak. Aki kar-  
jára vagy lábára bukik, ezt el is töri; de hát a dicsőségre



vágyó fiatalok így gyakorolják magukat, hogy majdan, mikor komolyra fordul a dolog, az erős rohamot minél keményebben megállhassák.“

Ez az irongálás azonban korántsem félezeresztendő játék. A régi svéd mitológia, a még ré-



*German*

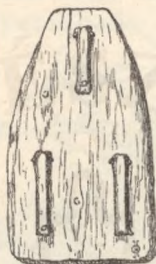
*Lovas szánkón lecsusszanó német gyermek.*

gibb runaköltészet is megemlékeznek irongáló ifjakról. És irongál a finn és a német gyerek is, szokott ugyanazon elv szerint, mint a magyar gyerek és ahogyan annak idején, Miskolcon Herman Ottó nebulókorában irongált. Fejlettebb fokon az irongákat szántalpagnak használják: így született meg a csontszánkó.

(8.) Lambrecht: Herman Ottó élete.

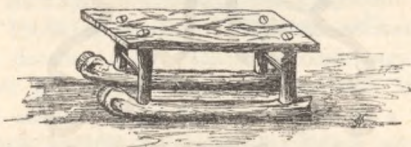
113

Mi köze azonban ennek a halászathoz? Az, hogy az ironga eredetileg halászszerszám. A kereső halászat legfontosabb szerszámát: a kusza-kecét lócsontokkal, rendszerint a ló lábközép-



*A lovas szán talpa.*

kézközépcsontjaival súlyozzák meg, hogy alámerüljenek a vízben, halásznyelven szólva: hogy járják a feneket. Mikor azután a csontok a sok kop-



*Csonttalpú gyalogszán.*

tatástól idővel hengeralakot öltöttek s a finom iszaptól símára csiszolódtak, a halász már nem vehette hasznukat. De annál inkább a gyereksereg. Boldogan csaptak rá a kimustrált kececsonokra, odakötözték a csizmájuk talpához és nekiiramodtak korcsolyázni.



A fizika alaptörvénye az anyag megmaradásáról szól. Nos hát: a kececsontok irongává alakulása azt bizonyítja, hogy az anyag megmaradásának törvénye a néprajz roppant területén is érvényben van: nem semmisül meg semmi: ha kiszolgált mint hasznos halászszerző, gyermekörömmel lesz a forrása.



*Hálósúly a Közép-Tisza vidékéről.*

*A lekoptatott lólabárcsontokat használják irongának.*

Mielőtt azonban búcsút mondanánk a halászeteknek, ránduljunk le Tihanyba, hogy megismerkedjünk egyik legérdekesebb halászati móddal.

### *A LÁTOTT HAL.*

„Szent Márton napja körül az idő már késő ősze jár. A fák lombja, elsárgulva, rég lehullott s a Balaton szabadon vágató, borzongósan hideg szele a tihanyi fokon végigsöpörve, fölkapja azt a lombot, megkavarja a nagy ürben, azután — mintha únná a játékot — kiereszti. A lomb elül a habok taráján, mint a felriasztott seregélymadár kóválygó csapata az ingó nádas sűrűjében.

Az avar fakó színben, a szántódi nádas aranyos barnában alussza álmát s a madárvilág is teljesen megváltozott; vele az egész tó képe, melynek oly jellemzően kiegészítő része éppen a madarak élete, mozgalma.

Eltűnt a küszvágó, mely sokaságával, lengő röpdülésével, hófehér színével a tó nyári képének olyannyira megadja a tenger zamatát.

A kócsag, a szürke és vörös gém már nem riadoz fel a szélvizekből; a bölömbika elhallgatott; a nádiveréb rikácsolása azonképen.

Most a vadludak, a siető, részben az észak messze tájairól érkező rucaseregek uralkodnak a levegőben, az északi sark tájáról való bűvárok pedig a nyugtalan vizeken; de igaz, a lócsér is kering és lebeg a habok fölött, csakhogy vendég voltát rögtön elárulja: megjelenik — eltűnik.

A síkvíz csillogása, színek szerint való játéka is más-memű már.

Borus napokon az ólom színe az uralkodó; tiszta időben a tengerzöld. — Ha a szél elül s szakadozott felhők borítják az eget, ekkor a nap világa foltosan éri a vizeket s a foltok, néha elnyúló szalagok, hol smaragd, hol niluszöld színben tündökölnék.

A tónak egyes részeit köd borítja; s ha a tihanyi fokról akár Balatonfő, akár Balatonfenék felé tekintünk, szemünk a ködbe téved, s partot nem érve, valóságos tengeri képzet élvez.

S e fölséges víz mélyében is más ilyenkor az élet.

A Balaton heringhala, a garda, az ezüstösök között a legragyogóbb s alak szerint a legföltűnőbb — alakjáról a Tisza kardkeszege, a Bodroghöz kaszakeszege —, óriási seregekbe verődik s valami titokzatos nyüzsgést, vándorlást végez; éppen mint az óceán heringje.

E haltömegek ekkor oszlopszerűen töltik be a víz egész mélységét, a fenéktől a színig; néha annyira, hogy a legfelsőbb réteg vickándozásától burványt vet a tó színe.

Természetes, hogy amerre ez a haltömeg mozog, megváltozik tőle a víz színe, csillogása is; az a pont, ahol a halasereg van, sötét, sajátságosan bíborbarnás színt öltve, kivált csendes időben s magasabb helyről, már mesziről látható.

Ez időtájban Tihany két halászbokra sajátságos életet él.

Hajói felszedett, kivetésre kész öregszerszámmal minden percben indulhatnak.

Az evezők tolla a víz fölött, a külső csapó a hajóban kézügyben, a belső csapó a hajó peremén nyugszik; a macska



kötele gondosan karikába van fejve; mellette a kóta, egy jókora gyékényfaláb.

Minden bokor hajója mellett tanyáz; csöndes pipaszó mellett vesztegelve, várja a jó szerencse hírét, vele az indulás percét. Aggodalma semmi sincsen, mert hiszen minden



*Garda-halászat Tihanyban.*

bokor kiállította őrszemét, amelynek az a föladata, hogy a hegyenjárókat lesse.

A hegyenjáró hajnalhasadtával fölhúzta nagy csizmáját, foltos ködmönét; nyakába akasztotta megviselt subáját, fülére húzta kucsmáját s meghágta a tekintők egyikét. A csúcson megállapodott s hatalmas botjára támaszkodva, ráveté szemét a tó tükrére; bozontos szemöldökét összerántva, nincs az a sólyommadár, amely élesebben s apróbbra vizsgálná sólyomszemével a tarlót, mint vizsgálja az ő valóságos sólyomszemével a vizeket a hegyenjáró: lesi a sötét foltnak a megjelenését.

A hét halászbokor hét hegyenjárót állít ki, mert hét csúcs a haltekintő; a nyolcadik csúcsot hol az egyik, hol a másik hegyenjáró hágja meg — úgy változatosság kedvéért.

Ezek a hegyenjárók egytől-egyig tapasztalt, kipróbált, éleslátású s a tó tükrét színe csillogása, hínáros helyei szerint bámulatos pontossággal ismerő halászok, akik még az arányoknak távolság szerint való apadását is pontosan meg tudják ítélni, ami a látott hal elfogásánál igen lényeges föltétel.

Most már visszatérhetünk a veszteglő bokrokhoz s őrszemeikhez.

Az Akasztó-csúcson levő hegyenjáró halat lát. Teli torokból s azzal a bizonyos vontatottsággal, amely a szónak nagy távolságra való megérthetőségét biztosítja, lekiált a bokrok felé:

„Háájóóráá!”

Hogy a jeladás arra az esetre is biztosítva legyen, ha a hang nem érné el az őrszem fülét: lekapja subáját, botjára tüzi s magasra emeli.

Az őrszem erre a bokrok felé kiált, ezek pedig talpon teremve, hajóikra rohannak.

Az evezők *húzópántja* egy pillanat alatt a *vonószegbe* van akasztva, s nyolc evező tolla belevág a vízbe.

A hálóvető legény most a macska mellett áll; a kormányos, háttal a hajó orra felé, megszorítja a kormány kacsát s szemét a hegyenjáróra szegezve, lesi annak minden mozdulatát, mert a mozdulatok jelek s a hajót ezek szerint kell kormányoznia.

A látott halnak se törvénye, se szabálya: ki tudja honnan jön vagy merre tart; ma itt, holnap ott mutatkozik, azért „szabad a vásár”.

A jelre mind a hét hajó kirohan; a legénység a *rúgófába* veti meg a lábát s szakadásig megfeszített karral, derékkal evez; ilyenkor vége a barátságnak: a létért való küzdelem kiszólítja az irígységet, az indulatosságot is, s ha roham közben két hajó elállja egymásnak az útját vagy éppen összeakad, van káromkodás, sőt néha döngetés is bővíben. Ekkor nincs halászzartikulus.



A hegyenjáró ezalatt azt a hajót tartja szemmel, amely a jó irányban halad s ehhez szabja a jeladást, mely a következő:

1. Subáját, vagy néha egy halászgatyát is, hátfelől előre felé csapdossa; ez azt jelenti: „Előre!“ s ekkor a kormányos változtatlanul tartja az irányt.

2. Subáját balról jobbra csapdossa; ez azt jelenti: »Jobbra tarts!« mire a kormányos jobbra térve, addig halad az új irányban, amíg csak a hegyenjáró ezt a jelt adogatja.

3. Subáját jobbról balra csapdossa; ez azt jelenti: »Balra tarts!«.

4. Mihelyt a hegyenjáró észreveszi, hogy valamely hajó kellőképpen megközelítette a látott halat, hirtelen a földre veti magát, ez azt jelenti: »Vesd ki a macskát!«.

A macska leszáll a tó fenekére s megkapaszkodik; de a kötelét folytonosan eresztik mindaddig, amíg a hegyenjáró, ki ismét talpra állott, új jelet nem ad.

5. Amidőn a hegyenjáró észreveszi, hogy a hajó oly közel van a látott halhoz, hogy a hálóval bekerítheti, másodszor veti magát a földre, ami azt jelenti, hogy: »Vesd ki az istápot, tedd ki a kótát!«.

Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a háló egyik istápjá ekkor már a macskát tartó kötélehez van kötve, tehát mihelyt a hajóból kivetik, a macska helybentartja; a kóta az a derék gyékénynyaláb, melyet vékony zsineggel a tartókötelhez kötnek, s mely a víz színén úszva, a helytálló istáp helyét s így azt a pontot is jelzi, amelyre a háló másik istápjával keríteni kell.

6. Ezalatt a hegyenjáró újra fölállott s amint észreveszi, hogy a háló elfogyott, vagyis ki van vetve s a hajó kellőképpen túljár a látott hal tömegén, harmadszor veti magát a földre, ami azt jelenti, hogy: »Vesd ki a másik istápot és keríts a kótára!«.

Ekkor a hajó kört vág az úszó kóta felé s a háló nagyrészből bekerítette a látott hal tömegét.

Ekkor minden ember a hegyenjárót nézi, ki mindig szemmel tartja a halat s mikor észreveszi, hogy a riasztásnak

idoje elérkezett, letérdel s a csomóba fogott ruhával verdesi a földet; ez azt jelenti, hogy az evezőkkel dörömbölni kell, hogy a hal a hajó felé álló két istáp közt ki ne osonjon.

Az utolsó jel az, hogy amikor a két istáp összeér, tehát a fogás biztosítva van, a hegyenjáró a subára hajtja a fejét; ez azt jelenti: »Megvan«.

A víz színén most burványt vet a bekerített garda ezernyi=ezre; a legfelsőbbek átvetik magukat a háló fölé; a mélységben levő haloszlop szétriad s ezekből jut a többi bokornak is, mely a hegyenjáró jeleit magára magyarázta ugyan, de nem jó helyen kerített.

Egy-egy sikerült fogás 150—200 tarisznyát is hoz, tehát száz mázsa halat is vet ki a szárazra.“

Színes, vonzó, mozgalmas jelenet a „látott hal“ halászása. Szakasztott mását látjuk a tengeren a tonnárákban, amelyekből a tengerben vonuló tinhalakra lesnek az Adria halászhajói.

## A TONNÁRA.

Lényegileg megvan Norvégiában is, ahol laxestinek hívják és a Boszporuszon, hol a magyar kullogóhoz hasonló alkotmányt emelnek, a legfejlettebb formát azonban az Adriáról, az egykori magyar tengerpartról a következőkben írta le Herman Ottó:

„Maga az őrhágsó — *stráža*, őrség — húsz és több méter magas létra, oldalai válogatott, karcsu fenyűsudarok, melyek egymástól jó méternyire és mélyen a sziklába vannak ékelve s a vész eleje táján a tenger tükre fölé dülnek. A hatvan és több fok — *skalini*, az olasz scalától — nincs az oldalakba beeresztve, mert ez gyöngíténé az oldalakat, hanem csak rá van szögezve és fölvezet a csúcson levő egyszerű, de mégis sajátos ülőkéhez — *sjedalo* —, amelyet egy deszka — *daska* — alkot és egy megfelelő szerkezet tart. Az egész szerkezet a tekintő — *hljava* vagy *kljaca*.



...A felszálló őrhalász melegebb ruhát is viszen föl, kiki a magáét... Jobb kéz felől a hágsó csúcsán és az őrhalász kezeügyében meg van erősítve egy nem állandó alakú kosár, tele ökölnyi kövel.

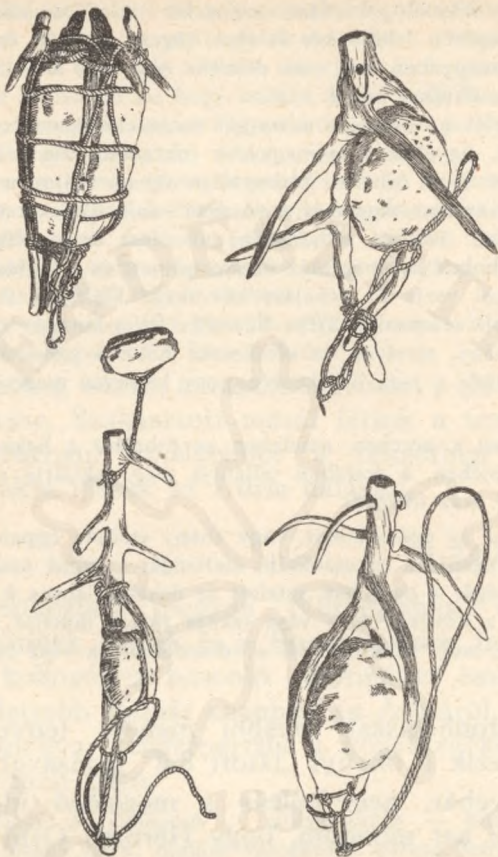
Mihelyt az őrhalász a vonuló tonhalakat észreveszi, föl-emelkedik, figyelme a legmagasabb fokra hág. Ha a halsereg mélyen jár és az őrhalász bizonytalan abban, vajjon még csak a vész udvarában vagy már a vészben van-e, akkor azt kiáltja le társainak: *resikaj*, alkalmasint az olasz *resto* elferdítése. Az egész bokor azonban már talpon termett és a legfeszültebb figyelemmel várja az őrhalász következő kiáltását. A bokor mindinkább a *lanzana* tájára húzódik. Ez a *lanzana* egyszerű rúdalkotmány, amelyen az elrekesztő háló, a *glava* alattsága — húzókötele — van fölfektetve, hogy könnyen megragadható legyen.

Abban a percben, amelyben az őrhalász a halsereget a vész belsejében, a *tratában* pillantja meg, lekiáltja a döntő szót: *tira!* azaz húzzad!

Ekkor az egész bokor, vagy ahány embere éppen talpon van, megragadja a rekesztőháló alattságát s amint csak bírja, húzza a végét a part felé, mialatt az őrhalász sorba kapdossa a kasból a köveket és a vész szádja tájára dobálja, hogy a halsereget, mely sejteni kezdi a veszedelmet, a vész belsejébe riassza.“

A tonhalászat további menete lényegében megegyezik a tihanyi „látott hal“ fogásával...

Ugyebár, nem túlzás a megelőző idézetek után, ha azt mondom, hogy Herman Ottó egész pusztuló világot mentett meg A Magyar Halászat Könyvében. Világot, amelynek azonban az idézett szépségeken túlmenőleg nagyon komoly tanulságai is voltak. Hálás ezért a mentőakcióért a magyar nyelv, amelynek szókincsét 1800, pontosan meghatározott, szabatosan leírt fogalommal gyarapította, hálás a zoológiának a halakkal fog-



*Hálósúlyok és fentők.*

lalkozó ága: az ichthyológia, amely első ízben kapott hű képet a magyar vizekben nyüzsgő halakról, de hálás — és elsősorban hálás — egy új tu



domány, amelyet idehaza eladdig nem ismertek, amelynek tehát egyenesen magyar megalapítója Herman Ottó — a legnemzetibb tudomány: a néprajz.

Hálásak azok a tízezrek és százezrek, akik élvezték ezt a remekbe illő olvasmányt, s azok a tanítványok, akik egy életre szóló útravalót kaptak Herman Ottó halászkiönyvében. De hálás mindezekén felül a történettudomány is. Mert Herman Ottó könyve egy csapásra megfejtett egy sereg régi oklevélben oly sokat szereplő fogalmat, szót, jogszokást, amelyekkel a historikusok, a tárgy ismerete hiányában, nem tudtak mit kezdeni. Mennyivel más szemmel nézték ezután a királyi adománylevelekben, összeírásokban, perekben, ítéletekben szereplő, törülmetszetten zamatos magyar szavakat!

A történettudomány a maga nyereségét azonban csak akkor kezdte tisztán látni, amikor Munkácsi Bernát megírta „A magyar népies halászat műnyelve“ című tanulmányát. Tételről-tételre, szóról-szóra haladva, nyelvészeti módszerrel elemezte ebben végig „A magyar halászat könyvét“.

Herman Ottó könyve remekműve a magyar néprajzi irodalomnak. Ugyanilyen remekműve Munkácsi Bernát említett tanulmánya a magyar nyelvészeti irodalomnak. A kettő kiegészíti egymást: szerves folytatása egymásnak és együttvéve örökbecsű kútforrása minden, a magyarság őshazájára vonatkozó kutatásnak.

Herman Ottó ugyanis tisztán tárgyi alapon, hatalmas halászati mesterszógyűjtése és ősi ele-

meket konzerváló szerszámjárás alapján kimondta könyvében, hogy

„bárhonnan jött légyen a magyarság, halászó vidékről kellett jönnie s hogy az emberiség ősfoglalkozása, a halászat, mindenesetre e nemzetnek is ősfoglalatosságai közé tartozott s tartozik ma is.“

A magyar őshaza kérdése szempontjából ez könyvének legfontosabb megállapítása. És most lássuk, mit szól ehhez a nyelvtudós Munkácsi Bernát!

Fölkészülve a nyelvészek vaskos szótáraival és a nyelvtudomány finom elemző módszerével, kimutatja, hogy a halászat legfontosabb eszköze, a háló *ugor*, tehát a legrégebbi rétegből való, a gyalom és a káta a *törökség* terén tűnnek fel, melyekkel a magyar csak vándorlásai folyamán, vagy legalább is népi létének teljes kialakulása után jutott érintkezésbe, a marázsa pedig *szláv* szó, a horog és a szigony a magyar nép egy fejlettebb műveltségi állapotának vívmányai, azután kimutatja, hogy a keszeg, a kecsge, a dörgicse, az ön, a sőreg, a sügér, a küsz, a ponty, a viza, a menyhal, a harcsa, a csík, a süllő, a bucó, a tok stb. *ugor* eredetű szavak, a compó, a karda (garda) stb. *török* eredetűek, a balin, a csuka, a dévér, galóca, jász, kárász, kelen, kolc, lazac, márna, pisztráng stb. *szláv* eredetűek, a domolykót, gobhalat, lőböt, konchalat, kölöntét stb. pedig *németektől* kölcsönöztük.

„Nem lehet merő véletlenség — így folytatja Munkácsi Bernát tanulmányában —, hogy a teremtési regében — melyet Reguly jegyzett föl a Szigva folyó mellékén — éppen a cége



és varsa azok a halászati szerszámok, melyeknek alkotását és kezelését egyenesen istentől tanulja el a hajdankor embere, vagyis melyek — egyszerű szavakban kifejezve a költői előadást — a vogul nép emlékezete szerint a legősibbek. Ez a felfogás teljesen egybevág az ősrégészet következtetéseivel; »a dolog természeténél fogva — így ítélt Herman Ottó (könyve 149. lapján) — az úgynevezett rekesztő halászat követelheti magának az ősiség kérdésében a legelső helyet. Elállani a hal útját s bizonyos irányokba terelni: ezt a természettől, az áradó pataktól, folyótól, a dagadó és apadó tengertől tanulhatta el az ember s a verés, a vészlés eszméje annál könnyebben jött eszmekörébe, mert a fa, a nád könnyen idomítható s e tulajdonságait észrevehette«.

Egyenesen kísérteties fényt vet a régmúlt kapcsolatokra Munkácsi példái közül a *tidó*, az a „nyírfa kérgéből sodrott rövid fáklya“, amellyel a székelyek belevilágítanak az éj sötétjébe. „Ez a módja a fáklyának dívik a voguloknál is, amint ezt leírva találjuk a medveénekekben, mely szerint, midőn a vadászeb gazdátlanul hazafut éjszaka idején s a házbeliek rosszat sejtve, a gazda keresésére indulnak:

„száraz hal nyírhéj puttonyának száras halát kiöntik,  
falubeli sok nő nyírhéj-dobozát,  
városbeli sok nő nyírhéj-dobozát,  
egybegyűjtik, darabokra törik.  
A meggyújtott nyírhéjjal az eb útját  
követik im“

amint ezt a Vogul Népköltési Gyűjtemény III. kötetének 461. lapján olvashatjuk. „De nemcsak szokását a nyírhéjfáklyának találjuk meg éjszakai rokonainknál, hanem magának a *tidó* névnek is szorosán egyező párjait: a déli osztjákban *tunda*, az északi osztjákban *tondi*, *tonta*, a vogulban *tont*,

a jakutban *timtik*, a zürjénben *tujös*, a votjában *tuj* a neve.“

Száz meg száz szó, fogalom és eszköz tüzetes nyelvészeti vizsgálata alapján kimondhatta Munkácsi tételét, amely lényegileg teljesen azonos Herman Ottó nyelvészeti következtetésével: „A magyarok ősi életmódjára vonatkozó legrégibb történeti följegyzéseknek vallomásait, úgyszintén a mai magyar népies halászat tárgyi néprajzából folyó következtetéseket teljes mértékben igazolják s tudományos hitelűvé erősítik a halászat és vízi élet magyar műszavai, melyeknek alaprésze a nyelvi s ennél fogva népi élet legrégibb korszakában, az ugor népek közösségéből való kiválás előtt keletkezett, első gyarapulása pedig a történeti fejlődés azon szintén igen régi korszakába esik, midőn a magyar önálló népi egyeddé alakulva, valamely török népfajjal jut élénk kulturai érintkezésbe.“ ... „Az is következik az eddigiekből, hogy a magyarok őshazájának vizekben bővelkedő területen kellett lennie.“

Ha két bűvár, más-más vágányon haladva és más-más módszerekkel dolgozva egyazon eredményhez jut, ez már magában véve csaknem matematikai biztonsággal igazolja eredményük hitelességét.

„A magyar halászat könyve“ szerzőjének kétségekívül főműve: tartalmilag, stílusában, formailag, kiállításban legnagyobb alkotása. Ha stílusát összehasonlítjuk a pókmunkából idézett sorokkal, de még inkább első írásaival, meglepő fejlődés csúcspontját látjuk. A szerző, aki első írásaiban bizony



cikornyásan, idegenesen, majd azt mondtam: mes-  
terkélten fűzte a szavakat, a pókmunkában már  
nagy haladást ért el: stílusa gördülékeny, de ta-  
gadhatatlanul dagályosság felé hajló. Mindennek  
nyoma sincs „A magyar halászat könyvében”.  
Annyira nincs, hogy ezt a könyvét mindenkor a  
magyar írásművészet legjáva közé sorozták és so-  
rozzák ma is. Most már ura a tollnak: ír olyan köl-  
tőien, hogy akárhány magyar klasszikus megírís-  
gyelheti. És ezt a színmagyar stílust nem könyv-  
ből tanulta, onnan nem is tanulhatta, hanem ma-  
gába szívta a magyar halászbokrok embereitől.  
Herman Ottónak ők voltak a nyelvmesterei.

Hozzá tudott férközni a lelkükhöz, közel en-  
gedték magukhoz — ez a Herman Ottó stílusának  
titka. De azért senki se gondolja, hogy mindez  
csak úgy magától ment. Bizony kemény munká-  
jába került, míg levetette a német szülőházból ma-  
gával hozott nyelviség köntösét és helyette ma-  
gára öltötte a magyar róna és a magyar vizek em-  
bereinek: a halászoknak, pásztoroknak, kisiparó-  
soknak, kisembereknek cikornyátlan, egyenes, ma-  
gyar beszédét. Hoitsy Páltól tudom, akivel együtt  
dolgozott a „Függetlenség” szerkesztőségében,  
hogy eleinte bizony magára zárta dolgozószobája  
ajtaját és órákba telt, míg kikanyarította a maga  
vezércikkét — de kikanyarította. Mert akarta.  
Akaratereje, egyéniségének egyik elpusztíthatat-  
lan vonása megküzdött ezzel a nehézséggel is. Ez  
az akaratőrő végigkísérte a szó szoros értelmében  
véve a haláláig. Szemtanuja voltam, amikor a  
nyolcvanadik esztendő küszöbén, könnyebb szél-

hűdés után, fején jeges tömlővel, remegő kézzel,  
de percnyi pihenés nélkül újra megtanult írni.  
A szélhűdés megfosztotta formás gyöngybetűitől  
— akaraterejétől az sem tudta megfosztani.





---

---

## A RÉGI KÉPVISELŐHÁZBAN

---

---

Magyarország pókfaunáját Herman Ottó mint „földönfutó kacagó semmi“ kezdte meg — így írta alá egyik, Moldován Gergelyhez intézett levelét és mint a Nemzeti Múzeum őre fejezte be. „A magyar halászat könyvét“ mint országgyűlési képviselő írta. A „kacagó semmi“ből íme országszerte ismert követ lett.

Mi tette azzá? Elsősorban a temperamentuma, de meg azután a korszellem is. Temperamentumát mindig vonzotta a fórum, már kolozsvári múzeum-örökődése és újságíróskodása idején és — amint láttuk — Kolozsvárt és a Magyar Polgár szerkesztőségét — abban az időben létének egyetlen alapját is — politikai okokból hagyta el.

Mikor azután Budapestre került, a fővárosban zajló események mágneses erővel vonzották. Szép, romantikus idők voltak azok. Alighogy a fővárosba került, ott találjuk egy népgyűlés szónokai között. Törökbarát tüntetés volt, amelyet a plevnai orosz győzelem alkalmából rendeztek a Félhold magyar barátai. 1877 december 16-án történt. A népgyűlés kiszemelt szónoka Pulszky Ferenc lett volna, aki azonban késett. A nyugati pályaudvar melletti — ma Berlini — teret betöltő ezernyi lelkes közön-

ség türelmetlenkedni kezdett. A rendezőség tanácstanul állt. A morajló tömeget nem lehet büntetlenül váratni. Kapta magát tehát Herman Ottó, fölugrott egy konfliskocsi tetejére és eldörögte budapesti szűzbeszédét.

A hatás teljes volt. Lobogó sörényű, szikár ember egy konfliskocsi tetején! Még hozzá olyan ember, aki nem ebben a pillanatban tűnt fel az ismeretlenség homályából, hanem akinek nevét napilapokból, képes folyóiratokból, az előadói dobozóról már ezren meg ezren ismerték!

A török mozgalom vezérei Tóth Kálmán, a költő, Tóth Béla effendi, Erődi Béla, a későbbi tankerületi főigazgató, Szemere Miklós, az utóbb kártyacsatájáról híressé vált nábob, Herman Ottó, Visontai Soma és Szücs pátri voltak. Ők alakították meg azt a hatvantagú bizottságot, amely kardot vitt a szultánnak Konstantinápolyba.

Kinek szólt ez a kard? Annak a töröknek, aki évszázadokon át leigázta Magyarországot? Nem! Annak a töröknek, akit leigázott az orosz csizma. Az az orosz csizma, amely 1849-ben eldöntötte a szabadságharcot, amely segítségére sietett az osztrák szoldateszkának, amely letiporta Világosnál a magyar szabadságharc reményeit, most pedig, Plevnánál, a török szabadságmozgalmat.

És szólt annak a Törökországnak, amely befogadta a magyar szabadsághősöket: előbb Rákóczi Ferencet és hűséges Mikes Kelemenjét, azután, Világos után, Kossuth Lajost és kíséretét.

Mentek a hatvanak Sztambul városába, a Márvány-tenger partjára. Vitték a díszes veretű



kardot és visszatértek Corvinákkal, díszes, remekbe cizellált írású és kötésű könyvekkel, amelyeket annak idején a magas porta basái vittek el Buda várából.

Azután fölkavargott a bosnyák okkupáció vihara. Ausztriának úgy tetszett, hogy okkupálja Boszniát és Hercegovinát. Magyar bakák vérenek kellett idegen, szlávok lakta földön hullania. Elemi erővel zúgott országszerte az elégedetlenség. Képviselőházban, népgyűléseken tiltakozott az egész színmagyarság vérenek ilyenén eltékozlása ellen. Egyik népgyűlést a lovardában tartották és a felháborodás olyan elemi erővel tört utat magának, hogy a közönség magával sodorta az ülésen résztvett függetlenségi képviselőket, megostromolta a miniszterelnökséget és behatolt belső termeibe. Széll Kálmán megvált a pénzügyminiszteri tárcától, Szilágyi Dezső kivált a szabadelvű pártból és ellenzékbe ment, a bomladozó többség pedig, a szabadelvű párt olyan felirati javaslatot fogadott el, amely felért egy bizalmatlansági szavazattal, úgyhogy Tisza Kálmán, a generális, beadta lemondását.

Ebben az időben az ellenzék vezérei, köztük Herman Ottó, Hoitsy Pál, Károlyi Gábor gróf és mások, a József-téri „Blumenstöckli“ — „A virágcsokorhoz“ címzett — vendéglőben szoktak volt összejönni. Híre ment egyik este, hogy a szabadelvű párt helyiségében bomba robbant. „Egy nyilvánvalólag puskaporral töltött petárda robbant föl — írja Hoitsy Pál —, az ablakok bezúzódtak, nagy ijedelem fogta el az embereket, Szontagh

Pál, aki épp Tisza Kálmánnal tarokkozott, lefordult a székről, de ember épségében kár nem történt.“ Néhány nap mulva a miniszterelnöki palota ellen követte el hasonló merényletet, mely alkalommal bezúzódtak a Szent György-téren fekvő házak ablakai. A lapokba erről csak rövidke hír került, feltűnő tehát, hogy ez alkalomból Herman Ottó egy cikket tett közzé a „Vasárnapi Ujság“ban arról, hogyan kell a petárdákat készíteni. (A cikk, szerzőjének sajátkezü rajzaival a Vasárnapi Ujság 1878 december 8-i számában jelent meg.)

Még feltűnőbbé tette a dolgot az, hogy a robbanásakor éppen olyanfajta petárdákat használtak, aminőket Herman Ottó leírt, aki cikkében tréfába burkoltan a bombavetésben „szakértőnek“ mutatatta be magát. — Hoitsy Pál közölte Herman Ottóval a városban szállongó gyanút, mire „elnevette magát, nem is titkolózott valami erősen, hanem bevallotta, hogy a robbanásokat nem ő csinálta ugyan, de része van azok rendezésében. A rendőrségtől pedig annyira nem fél, hogy a petárda-robbanást előre bejelentette egyik barátjának (Kaas Ivor bárónak, a nagynevű publicistának, aki azt helyeselte, de benne részt nem vett), a Vasárnapi Ujságban megjelent cikket pedig egyenesen a rendőrség bosszantása céljából írta. Neki, úgymond, nem kell semmitől sem tartania, mert a petárdák úgy voltak készítve, hogy senkiben kárt nem tehettek és ő oly gonddal tüntetett el minden nyomot, hogy ellene semmit sem fognak tudni bizonyítani. — Azután elmondta a részleteket. Ijesz-



tés volt a céljuk, semmi egyéb. Azt remélték, hogy nyomást gyakorolhatnak a szabadelvű párt tagjaira s megfélemlítik a kevésbé bátrakat, ha egy olyan petárdát robbantanak el, amely lehetőleg nagyot puffanjon s azt a hatást keltse, mintha valóságos bomba. explodált volna. A petárdákat Herman Ottónak a Nemzeti Múzeumban levő lakásán készítették. Állott pedig a petárda egy fontnyi puskaporból, melyet egyszerű újságpapírosba csomagoltak, erős zsinórral keményen összekötöttek, hogy a puffanása minél nagyobbat szóljon. A meggyújtáshoz egyszerű szivargyújtó zsinórt alkalmaztak, aminőt vadászaton s a szabadban szoktak használni a dohányos emberek. A petárdát aztán nem maga Herman, hanem a társa — akinek nevét sohase közölte velem — helyezte el a szabadelvű párt körhelyiségében. Az illető behatolt a kör épületének lépcsőcsarnokába, oly időben, amikor ott senki sem tartózkodott, égő szivarjával meggyújtotta a kanócot s aztán letette a petárdát a földre és eltávozott. Néhány nap múlva Hermannak ugyanaz a barátja a miniszterelnöki palota mellett robbantott fel egy másik petárdát. Dacára annak, hogy a honvédelmi minisztérium előtt katonai őr áll egész éjjel, a tettes bement abba az udvarba, mely a miniszterelnöki palotát a Várszínháztól elválasztja s ott robbantotta fel a petárdáját. Úgy hallottam akkoriban, hogy a várban levő összes katonaságot fölverték, de a tettes akkor már túl volt a veszélyen.

Jellemző különben Herman Ottó felfogására az a tény, hogy a Vasárnapi Ujságban megjelent

cikkében az Orsini-féle bombák készítéséről is megemlékezik, de hozzá teszi, hogy ilyeneket, amelyek mások életében is kárt tesznek, magyar ember nem használ.“

Valljuk meg: nem mindennapi bátorság kell ahhoz, hogy valaki, állami épületben levő lakásán petárdákat készítsen, azokat kellő helyen felrobbantassa és minderről illusztrált cikket írjon azon idők legelterjedtebb képeslapjába. Forradalmi cselekedet ez bizony, de hát csoda-e, ha fölforrt a vére, mikor magyar véreinek ezreit masírozatták a távoli Bosznia mészárszékére!

Csernátony Lajos lepedőnagyságú Ellenőre hasábos cikket közölt Herman Ottótól a nemzetiségi kérdésről. 1875-ben cikket írt „A mérges csók“ címen. Tiszta emberszeretet diktálta, hogy szót emeljen a kegyhelyek szenteltvíztartóiban fölgyűlő miazmák terjedése ellen. Ez a cikke bejárta az egész világsajtót: még ausztráliai lapok is átvették, francia, belga és angol napilapok pedig vezércikkekben méltatták. Két év múlva azután egy másik mérges csókról írt: „Az oláh mérges csók“ címen. Erdélyi emlékei alapján azt festi meg rázó erővel, amit később Rákosi Viktor a „Korhadtt fakesztek“-ben rajzolt meg drámai erővel: hogyan oláhosodik el az erdélyi magyarság. „A református magyar vallás egyre jobban háttérbe szorul, az utolsó magyarok is áttérnek az ‚oláh hitre‘, a görög keleti románra... A térítő pápa, régi szokás szerint, csókot nyomott az áttérők arcára, felavatta vele. Ez is egy mérges csók, melynek ára, áldozata egyegy magyar lett.“



Cikke mélységesen megindította Kossuth Lajost, aki Collegno al Baracconéból 1877 március 22-én kelt levelében részletesen válaszolt az elöláhosodás veszedelmére.

Egyre szélesebbkörű politikai működés mellett nem csoda, hogy egyik kerület a másik után versengett Herman Ottóért. 1875-ben néhány barátja Kolozsvárott, 1878-ban Szarvas függetlenségi pártja léptette föl. Mandátumhoz azonban csak 1879-ben jutott, amikor Szeged alsóvárosi kerülete megtisztelte mandátumával. Megtisztelte pedig magának Kossuth Lajosnak kérésére. Amikor ugyanis megürült a szegedi mandátum, a kerület Kossuth Lajostól kért tanácsot, kinek ajánlja föl képviselőtét. És Kossuth Lajos Herman Ottót ajánlotta. Ismerte jellemét, tudását, magyar lelkének izzását.

Mikor azután a szegediek küldöttsége megjelent Herman Ottónál, hogy meghívja programbeszéd megtartására, Herman — nem először és nem utoljára életében — bizony egyetlen fillér nélkül állt. Bizalmasa, Szily Kálmán segítette ki — 35 forinttal. És amikor Herman Ottó visszatért Szegedről, a mandátummal a zsebében, nyomban visszafizetett 17 forintot. A többit első képviselői napidijából adta meg Szily Kálmánnak.

Herman Ottó tehát a magyar parlament azon ritka képviselői közé tartozott, akiknek a mandátuma pusztán saját útiköltségébe került. Vajjon hány ilyen mandátum került azóta a parlamentbe?

Pedig hatalmas ellenféllel kellett megküzdenie: Károlyi Sándor gróffal, a Hangya későbbi meg-

alapítójával, akinek szobra azóta a Mezőgazdasági Múzeum belső udvarát díszíti. Szemben áll Darányi Ignác szobrával, aki Szily Kálmán mellett egyetlen igazi jóltevője volt Herman Ottónak. Így került össze félévszázad múltán Herman Ottó, akinek ösfoglalkozási gyűjteménye díszje a múzeumnak, egykori ellenfele: Károlyi Sándor és jóltevője: Darányi Ignác. Három nagy magyar.

De bizony sok víznek kellett lefolynia, míg ez a három nagy magyar így összebékült. Mennyi politikai vihar tombolt, mennyi kemény munka folyt addig!...

Herman Ottó mint inkarnátus függetlenségi politikus vonult be a magyar törvényhozásba. Az is maradt mindaddig, míg jó másfél évtized múlva kimaradt belőle.

Parlamenti szűzbeszédében Bosznia-Hercegovina okkupációjáról szólt, ami „bombavetővé” tette. Ebben látta ő a horvát válság magvát. Múzeumi állásáról természetesen nyomban le kellett mondania — a Természetrizsi Füzetek szerkesztését azonban megtartotta még egy darabig. Egyik első beszédében egykori kollégái, a múzeumi „örök” érdekében emelt szót. Ez a felszólalása azután, Mikszáth Kálmán egyik folyosói karcolata szerint, humoros félreértésre adott alkalmat. Herman Ottó indítványát áttették a pénzügyi bizottsághoz, amelynek egyik mameluk tagja meg is támadta Herman Ottót: „Nem értem, kérlek, hát nem elég azoknak az invalidusoknak ez a mégis csak elfogadható fizetés?” — A derék honatya a rokkant negyvennyolcas teremőröket vélte mú-



zeumi „öröknek“. — De hát ez onnan van, hogy mi ebben is a bécsi mintát követtük, amely a maga múzeumainak tudományos tisztviselőit *custosok*-nak nevezte. Más ám a *custos*, mint a teremőr.

Mint képviselő, eleinte Csávolszky Lajos Egyetértésébe dolgozott, csakhamar azonban a Függetlenségnek, Verhovay Imre lapjának lett munkatársa, majd rövid időre szerkesztője is. Izgalmas napok voltak ezek. Egy ízben részletesen megírtam már, hogyan sodorták az események Herman Ottót a Majthényi—Verhovay-párbaj után a tüntetések élére. Párbaj párbajt követett, Herman Ottó nem egyszer állott fegyverrel ellenfelével szemben.

Ezekbe az időkbę nyúlnak vissza a magyar szociáldemokrata munkásság első megmozdulásai. Herman Ottó tagadhatatlan rokonszenvvel kíséri a mozgalom demokratikus törekvéseit, nemzetközi kacérkodásaival azonban nem tud megbékülni. „Én a szociális probléma megoldását sem az egyéni jelleg kiölésében, sem a nemzeti egységek szétrobantásában, sem a családi egységek eltörlésében keresem, hanem látom mindezeknek gondos megőrzésében, mind magasabbra törő kifejtésében... Nem a szocializmus modern tanaiban, hanem a demokrácia nemes eszméiben látom s keresem a nemzetek boldogabb jövőjét. Kossuth szavaival végzem — írja ‚Szocializmus‘ című vezércikkében —, amidőn azt mondom, hogy a szocialisztikus iskolák egyikéhez sem tartozom.“

Ez a hitvallása minden hangsúlyozott individualisztikus álláspontja mellett is rokonszenves

volt a magyar munkásmozgalom akkori vezérei: Frankel Leó, a francia commune óbudai születésű közmunkaügyi minisztere és Csillag Zsigmond orvos szemében. Csillag Zsigmond

„bizalmas úton meghívásokat bocsátott ki lakásába, mely a Hajnal-utcában volt; a meghívottak közé én is tartoztam — írja Herman Ottó ‚Az általános titkos választás‘ című cikkében (Budapesti Hírlap, 1905 szeptember 3) —, ki akkor már némileg feltűntem, a Tisza-éra proskribáltjai között foglaltam helyet és nekem jutott a magyar radikálisok részéről a szószóló szerepe. Frankel föltétlen nemzetközi volt, ki a társadalomnak semmiféle csoportosítását nem ismerte el; sem család, sem állam, sem nemzet stb. nem voltak szótárában és bizalmas értekezletein rendkívülinek mondható dialektikával védte kommunisztikus álláspontját... Bevallott célja az volt, hogy nyerve meg a magyar radikálisokat a nemzetközi szocializmus propagandájának... A magyar radikálisok álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a magyar nemzeti államot föl nem adják, nemcsak magyar hazafiságból, amely nemzetközienél gúny tárgya, hanem az emberiség érdekében sem; mert a magyarság, mint államalkotó, azon a helyen, hol az államot megalkotta — és azon túl menve —, a közszabadság eszméinek fönntartója és védője; az egyetlen, mely a szabadságot másokra is kiterjeszti, másokkal is megosztja s így az emberiség érdekében hivatással bír.“

Itt vált el a magyar radikálisok útja a nemzetközi radikálisok útjától. A magyar radikálisok magyar újjászületésért dolgoztak — a nemzetközi szociáldemokraták a világforradalom rombolását készítették elő.

Aki olvasta Eötvös Károly regényét, „A nagy per“t, az tudja, hogy ezekben az időkben gyűrűzött nálunk az antiszemitizmus első megmozdulása is. A tiszaezlári pör váltotta ki, a függetlenségi párt szélső irányzata, élén Verhovay Imrével



és Istóczyval szították a tüzet és a kérdés sokat foglalkoztatta a parlamentet is. Ezekben a napokban írta meg Schwartzer Ottó, a kitűnő elmeorvos a Pesti Naplóban „A zsidóüldözés és az elmebetegségek” című cikkét, melyben elmondta, hogy szanatóriumában már hat zsidó áldozatot vettek fel, akiknek a zsidóüldözéstől való félelem vette el az eszét. „Dőljön romba — írja a pszichiáter — a kereszténység és a zsidóság között létesített otromba kőfal, mely lehetetlenné teszi a józan elemek egyesülését.”

Herman Ottó, aki politikai pályája elején szoros kapcsolatot tartott fenn Verhovayékkal, de amikor a zsidókérdés kiéleződött, nyíltan szakított velük, most érkezettnek látta a pillanatot arra, hogy természettudományi és politikai szempontból szóljon hozzá a kérdéshez. Megírta „Zsidóüldözés és pszichiátria” című cikkét, amely német fordításban röpirat alakjában is megjelent — és kristályosan körvonalozta álláspontját.

„Az a pont, amelyben ma a szemitizmus az antiszemitizmussal összeütközik, az az anyagi érdek, a létért való küzdelem... Nem a keresztény Kant harca ez a zsidó Spinoza ellen, hanem a ‚létért való küzdelem’ a szó legridegebb s leganyagibb értelmében. Ahol pedig ez a harc felüti fejét, ott az emberben is felülkerekedik az állat — ott a szenvedély vaksága az erőszak brutalitásával karöltve jár...”

... A modern államban a törvényhozás egy szavával rögtön megváltoztathatta ugyan a zsidóság helyzetét; de azokat a tulajdonságokat, amelyeket számos emberöltő könyörtelen nyomása fejlesztett, azokat rögtön a zsidóság zömében megváltoztatnia nem lehetett, mert ezeket a fejlődés hozta létre s csak fejlődés enyészetheti el. A civilizált államok sorban, bár nem tökéletesen, de megtették a magukét: Magyarország

is. Megadták a zsidóságnak a polgári jogok összességét, megnyitották előtte a pályát; a földbirtokszerzésre való joggal együtt tehát megadták a megtelepedettség minden attribútumát és föltételét. Ami még különösen nálunk hátra van, az a fajvegyülés egyik föltétele: a házasság szabadsága... Ami ekkor még hátramarad, az már csak a felekezetiesség színiét fogja magán viselni... S most megfordítjuk a kérdést, tudni illik mit tett eddig a maga részéről a zsidóság és mi az, amit még tennie kell, hogy a kőfalnak az ő részéről még fennálló maradványát elenyésztesse?... A haladó, neológ zsidóság viselkedésében, családi életében, étkezésében közeledett a társadalom más részeihez, de túlnyomó számban csak bizonyos életpályát választ, tehát nem osztozik minden téren az államfenntartás munkájában, legkivált pedig nem az őstermelésben..., a zsidóság legelőrehaladottabb része is a modern állam keretében egészben véve kasztszerű jelleget ölt...

Az orthodox párt a modern államban, amelyben a zsidóság egyenjogosítása már tény, mégis úgy viselkedik, mint azokban az államokban, ahol az elnyomatás még ma is fennáll.. Minthogy pedig teljesen a 'tisztá és a tisztátalan' emberről szóló abszurd tan terén áll, a vele nem azonos elemet nem is tekintheti más szempontból, csupán saját haszna szempontjából s ez nem is lehet másképen, mert valami magasabb etikai rúgó, mely legalább a 'nemzet' fogalmáig emelné fel, nem is létezhet, mert nem fejlődött benne — az »emberiség« fogalmáról nem is szólok...

A rendszer, amelyet a zsidóság kivált az őstermelőkkel való üzletvitelben alkalmaz: lekötelezni és kihasználni... A zsidó tudomást szerez a vagyoni állásról s ezután a vagyoni állás erejéig könnyen hitelez... A kölcsönzés vége mindig az, hogy az őstermelő idővel saját birtokának volta képen csak tisztartója, mert a jövedelemmel nem ő rendelkezik... Ez a rendszer az emberi gyarlósággal számol, arra van építve s éppen ez a gonosz benne."

Ez volt az ő hitvallása az antiszemizmusról és higgadt kézzel boncolta a kérdés magvát.



A zsidó világi és egyházi sajtó pergőtűzet zúdított ellene. Erre válaszolt egyik beszámolójában:

„Minthogy a zsidó vallás a törvénybe bevéve nincsen, követelem, hogy nyilatkoztassa ki nyilvánosan hitágazatait, szervezze egyházát, papjainak oktatását; követelem továbbá, hogy bizonyos megkülönböztető valláserkölcsei szokásokról, jelesen a tiszta és tisztátlan emberről szóló tanról mondjon le s ne csak színleg, hanem valósággal álljon a magyarság törvénytelen és erkölcsi alapjára; szóval adja meg a valóságos beolvadás föltételeit a maga részéről is. Végre követelem, hogy a zsidóságnak idegen országból való beözönlése bizonyos időre teljesen megszüntetessék, a település törvény által szabályoztassék, amivel azt akartam elérni, hogy a zsidóságunk kiforrhassa magát. Mondhatom, hogy ez érdemben tartott beszédeim úgy a törvényhozásban, mint a pártban, sőt országosan s a külföldön is hatást keltettek; de kiszólitották ellenem a zsidóság és az antiszemiták féktelen haragját. De éppen, mert zsidó és zsidóellenes egyaránt támadott reám, úgy gondoltam, hogy álláspontom helyes s így ma is megmaradok követeléseim mellett.

A zsidóság velem szemben azt állítja, hogy vallása ősrégi, annak a hitágazatai ismeretesek, kátéja százával van s az egész az Ószövetségen nyugszik. Elismerem a vallás régi voltát, de a hitágazatok, ahány rabbi magyarázza, annyiféleké; a káték különböznek a szerzők feldolgozásához képest s ami az Ószövetséget illeti, azt mindenki, aki ismeri, tudja, hogy ez egy tenger, amelyben akad sok drága igazgyöngy, de akad abban nagy számban ragadozó cápa is. Am a katolikus és protestáns felekezetek is a Szentírásan alapulnak; de kiszédtek a tenger gyöngyét s így emberileg tiszta alapot teremtettek; azt, hogy miként élnek vele, nem bolygatom; de az alap tisztaságát vitatom.“

Ebben az időben Herman Ottó a zsidókérdésben teljesen tárgyilagos volt: sem filoz, sem antiszemita nem volt. Megmaradt a középúton: a kérdés higgadt mérlegelőjének. Álláspontja a nyolc-

vanas évek rég letűnt nemzedékének szintiszta, nemesveretű, a nyugati parlamentarizmus retortáján leszűrt liberalizmusán nyugodott. Élete alko-



*Herman Ottó önkarikatúrája.*

nyán már hajlott az antiszemitizmus felé. Különösen az ingatta meg régi álláspontjában, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia egész hazai és külföldi vezérkara túlnyomólag zsidókból rekrutálódott. Már pedig ő szívesen megbarátkozott minden árnyalattal, csak egyben: a nacionalizmus kérés



désében nem engedett. Ez volt politikai és tudományos hitvallásának sarokköve.

Politikai liberalizmusa három forradalmat ismert: a krisztusi forradalmat, amely az emberiséget a zsidó hit feudalizmusától mentette meg az emberszeretet jegyében, a protestantizmusnak a lelkiismeret szabadságáért megvívott forradalmát és a francia forradalmat, a föld és a birtoklás feudalizmusa ellenében. Ezeket túl vagyunk: most már váltsa fel a rombolva építő revolúciót a békés, csupán építő evolúció.

A mai nemzedék alig hallott már a Schulverein kérdéséről. Pedig ez a kérdés ma is él. Kiindult abból az alapjában tiszteletreméltó törekvésből, hogy a német anyanyelv fiai idegen földön is tartsák meg kultúrájukat. Olyan hatalmas etnikai egységtől azonban, amilyen a német, magától értetődik, hogy ennek az ideális célkitűzésnek politikai konzekvenciáit is le akarta vonni. Bécsben tehát 1880 nyarán megalakult a Deutscher Schulverein in Österreich, majd egy évre rá Berlinben az Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland zu Berlin, melynek bevallott célja német iskolák alapítása és fenntartása volt — Ausztriában. Hónapokba sem telt azonban, és már idehaza is, különösen Dél-Magyarországon és az erdélyi szászok körében megindult a türelmetlen mozgalom. A nagynémet sajtó állandóan napirenden tartotta az idehaza állítólag folyó magyarosítási törekvéseket — arról természetesen bölcsen hallgatott, milyen tüzzel-vassal folyik egyidejűleg Kelet-Poroszországban a len-

gyelek erőszakos elnémetesítése. A mozgalom látható feje Heinze heidelbergi egyetemi tanár volt, hazai agitátorai azonban az erdélyi szászok közül kerültek ki. Vajjon ma ugyanolyan hevesen védhetik-e németiségüket a román kormánnyal szemben?

A német sajtóban kemény és igaztalan támadások hangzottak el a magyar kormány ellen. A magyar parlamentben Neményi Ambrus és Herman Ottó álltak ki a porondra. Tiltakoztak ellene, hogy a Schulverein beleavatkozzék hazánk belügyeibe, mire a mozgalom német professzorai, Mommsen, a történetíró, Treitschke, Eucken, a jénai filozófus, Delitzsch, lipcsei archeológus nyílt válaszban tiltakoztak az ellen, hogy bele akarnának avatkozni Magyarország belügyeibe. Ugyanakkor a müncheni helyicsoport szabályzatának első pontjában kimondja, hogy földadata az alsó Duna tájainak, tehát Dél-Magyarországnak és az Oriensnek, vagyis az erdélyi szászok lakta vidéknek „nemzetgazdasági és nemzeti“ elfoglalása.

Herman Ottó szepesi szászból magyarrá ízzott lelkének egész lendületét vetette a csatába. Kapta is özönével a — természetesen névtelen — támadó leveleket, amelyeknek egyike, Frankfurtból keltezve, egyenesen arra szólította fel, tegye le nevét, mert a legnagyobb hős és legnagyobb császár megszentelt germán nevére méltatlan.

Hát tehetett Herman Ottó arról, hogy szepesi száznak született? És tehetett arról, hogy azon a földön született, amelynek államfenntartó nem-



zete annyira rabul ejtette, hogy színmagyar elmét formált idegen vérrel táplált agyába?

A Schulverein vitáját csak a francia közvélemény kísérte hangsúlyozott magyar-rokonszenvvel. Tudnunk kell ennek megértésére, hogy a függetlenségi párt akkori vezérkara a germán orientációval szemben nyomatékkal sürgette a francia orientációt. És ha ez annak idején sikerült volna, vajjon nem marad-e el Trianon?

A nemzetiségi kérdés élete alkonyán is élénken foglalkoztatta Herman Ottót. Felismerte a kérdés sorsdöntő voltát — harcolt is az Omladina szlávósító, az erdélyi dákorománosító törekvések ellen szóval, tollal, nevének nemzetközi súlyával. De hát mit ért az egyén harca abban a roppant mozgalomban, amelyet földalatti hatalmak sátániilag terveztek ki?

Egész képviselői működése alatt szélső radikális álláspontját vallotta, minden általános, egyetemes vonatkozású és minden legapróbb részletkérdésben. Amikor például szóba került a főrendiház reformja, azt a leggyökeresebben kívánta végrehajtatni: a főrendiház teljes eltörlésével. Élő anakronizmus a főrendiház — vallotta —, „olyan testület, amely nem alapul a nép bizalmán, hanem amelynek többségét feudalisztikus elemek alkotják. És alkotják nagyrészt olyan elemek, mint a papok, akik nem kapacitálhatók, mert nem is kapacitáltathatják magukat, hiszen azt vallásuk és dogmáik tiltják. Testület, ahol kegyelemben ki nevezett cenzus nélküli mágnások is helyet foglalnak... A főrendiház kolonc a nemzet nyakán,

amely a nemzet minden igazi előhaladását lehetővé tenné teszi.“

Ezt az álláspontját olyan következetesen vallotta, hogy amikor jelölni akarták a Magyar Tudományos Akadémia tagjává, lényegileg ugyanazzal a megokolással utasította vissza még jelölésének gondolatát is: Arany Jánoshoz, az Akadémia főtitkárához a következő levelet intézte:

„Én a szabad kutatás és szabad bírálat embere vagyok, a tudományban sem pajtást, sem urat nem ismerek s ennél fogva csak oly testületnek lehetek tagja, melyben a döntő szó a szakembereké; ellenben nem kívánok helyet oly testületben, melyben a döntés főbb része oly dignitáriusoké, kiknek méltóságos voltát nem bolygathatom ugyan, de akiknek tudományos értékéről nekem — tudományos munkálataik sajnos hiánya miatt — fogalmam sincsen.“ Később aztán hozzátette ezt az indokolást is: „hogyan legyen ezen a címkórságos magyar glóbuszon legalább egy ember, aki cím és rang nélkül, éppen csak mint ember, meg tud élni — munkával“.

Ezt a levelet 1870-ben írta Herman Ottó, a főrendiház reformját 1894-ben sürgette. Évtizedek múltán elkísértem egy akadémiai ülésre. Az ülést a kisteremben tartották, benéztünk azonban a díszterembe is. És ott Herman Ottó elmélázva így szólt: „Ezzel kevesebb vagyok.“ Viszont a főrendiház kérdésében változatlan maradt az álláspontja: elvileg ellenezte, de mint szigorúan alkotmányos gondolkodású ember, a fennálló intézménynek minden tiszteletet megadott.

Parlamenti szereplése alatt leginkább kulturális politikai kérdésekhez szólt hozzá: kérdésekhez, amelyekhez alaposan értett s amelyekhez a parlamentben mindig kevesen értettek.



Emlékezetes az a beszéde, amelyet a nemzeti génuszról tartott. Tóth Béla egyenesen ebből vezette le a „nemzeti génusz“ szállóigéjét.

1889 május 21-i képviselőházi beszédében mondta:

„Én nem egyszer hallottam e Házban is gúnyolódó szót — megnevezem az embert: Pulszky Ferenc volt képviselő idején, aki azon szavamra, hogy a nemzeti génuszt magasra kell tartanunk, annak értelmében kell fejlesztenünk mindent, azt mondta gúnyosan: hát mi az génusz? Ő ismer génuszokat, például a magyar címer mellett és egyébütt, de vajjon mi az a titokzatos?“

Berzeviczy Albert, a későbbi kultuszminister, házelnök és a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, akkor mint közoktatásügyi államtitkár választott a távollevő Csáky Albin gróf kultuszminister helyett Herman Ottónak arra a kifogására, hogy nem látja a kultusztárcában kifejezve a nemzeti génuszt.

„Méltóztassanak konkrétan beszélni — mondotta Berzeviczy — és bizonyítani, de az olyan általános frázis, hogy kultúrpolitikánkban figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti génusz sugallatát, meg nem állhat.“

Erre aztán így fejtette ki Herman Ottó, mit ért nemzeti génuszon:

„Ha például az államtitkár úr ír egy novellát — hiszen szokott ő novellákat írni — s abban elmondja, hogy találkozott egy öreg magyarral, akinek még nincs ősz hajszála és akivel ilyen párbeszédet kezd: ‚Hány esztendőn Ön, uram! — mert még ha földműves is, novellában per ‚Ön, uram!‘ kell megszólítani —, ha erre az öreg azt felelné: ‚Hetvenöt éves, uram!‘, mire aztán ez a megjegyzés következne: ‚Bámulatos, hogy önnek még nincs ősz haja!‘, az öreg pedig így felelné: ‚Hát hiszen még jó karban vagyok, hanem egy láb-

bal már a sírban állok': ezt szóról-szóra át is lehet tenni mindjárt német vagy francia nyelvre, de ebben a magyar nemzeti génusz nem csillan fel. De hát én nem régen Tiszabádszalókon találkoztam egy 75 éves magyar emberrel; azt kérdeztem tőle: „Hány esztendő, öregem?” Azt mondta: „Hetvenöt év nyomja vállamat.” Erre azt mondtam: „Bámulom nagyon, hogy még egy ős hajaszála sincsen”, mire ő azt felelte: „Még nem harangoztak, de már beesteledett.” Ebből világosan kicsillan a magyar nemzeti génusz és felfogásunknak az a különbsége, amely a nemzeti szellem és nemzeti szellem közt van.“

Támadta a budapesti német színházat, védte a Nemzeti Múzeumot, vitatkozott egyetemi és akadémiai kérdésekről, — ezeken túlmenőleg leginkább azokban a kérdésekben szólalt fel, amelyek közel állottak hozzá, a zoológushoz: vadászati törvény, halászati törvény (amelyet ő kodifikált), hesszeni légy irtása stb., stb.

Hogy a polgári házasság törvényjavaslata mellett a végkimerülésig agitált, az tiszta liberalizmusából természetszerűleg következett.

Negyvenkilences közjogi felfogásának logikus következménye volt, hogy Kossuth Lajos temetésén szemére lobbantotta az uralkodóháznak, miért maradt el a hontalan kormányzó ravataláról az a cipruság, amelyet Erzsébet királyné annak idején letett Deák Ferenc ravatalára.

„Sírodból — mondotta Kossuth nyílt sírjánál, a nagy temetés utolsó szónokaként —, mely egybeforrasztja a nemzetet, a hálában és a fájdalomban, mégsem kelhet ki a kiengesztelődés pálmája.

Nemzeted pedig hitt a végső kiengesztelődés-



ben, várta, hogy ravatalodon megjelen a cipruság;  
— hiába hitt, hiába várta.

A nemzet nemes, engedékeny lelkülete hiába borította egykoron a kiengesztelődés fátyolát a népszabadság hőseinek és vértanuinak Golgotájára.

Nincs viszonzás, nincs és nincsen.“

A keményen dörgő szavakra egy ismert mágus — úgy tudom: Zichy Jenő gróf — idegesen megrándult, Helfy Ignác pedig odaszólt Herman Ottó feleségéhez: „Ezt valakinek meg kellett mondania — de én nem mondtam volna.“

Herman Ottót annak idején, 1879-ben Kossuth ajánlotta a szegedi választóknak képviselőül. Aki hisz a véletlenek törvényszerűségében, annak fel tűnhetik, hogy majdnem naptárszerű pontossággal Kossuth Lajos halálával maradt is ki a törvényhozásból. A másfél évtized, amelyet a magyar törvényhozók sorában eltöltött, nyereség volt a köznek, amely valóban puritán harcost nyert személyében, de nyereség volt az ő számára is. Ez alatt nem bántották anyagi gondok. Az akkori képviselői napidíj az ő szerény igényei mellett gondtalan létet biztosított számára. Igaz, közben két ízben mandátum nélkül maradt. És ekkor újra eléje meredt a megélhetés súlyos gondja. Pedig már régen országos népszerűség övezte jellegzetes alakját. Másoknak lépcső volt a mandátum busásan jövedelmező igazgatósági tagságok felé, — de hát ki mert volna Herman Ottónak ilyesfélét fölajánlani?

Első ízben 1887-ben maradt ki a parlamentből. Szegedi mandátuma már másodízben lejárt, Ko-

lozsvárott megbukott és Herman Ottó 1887 püncsdjétől 1889 májusáig exképviselő volt.

Ezalatt fejezte be „A magyar halászat könyvét“. Ebből az időből jegyezte fel Mikszáth Kálmán a következő kedves folyosói jelenetet:

„Egyszer felemlítettem a generálisnak (Tisza Kálmán miniszterelnöknek) a folyosón, hogy egy igen jeles tudósunk kimaradván a házból, nagyon rossz anyagi körülmények közé jutott ezáltal.

— Azért mondd, hogy én segítek rajta? — förmedt rám ingerülten. — Hogyisne! Persze! Úgy kell, hadd veszszen éhen!

S ezzel otthagyt a faképnél, nagy haragosan, de az ülés végén fölkeresett, a vállamra ütött s szelíden mondá:

— Megkértem Trefortot, hogy bízza vagy bízassa meg valami munka megírásával s adjon neki annyi pénzt, amennyire szüksége van. De tartsátok titokban, hogy az én kezem benne van, mert amilyen oktondi, még el nem találja fogadni.“

Herman Ottó csakugyan volt olyan oktondi, hogy még ezt a burkolt formájú kormánytámogatást sem fogadta el. Sőt, amikor Trefort felkínálta neki a segítséget, áthárította Lendl Adolfrá. Ha van a kormánynak pénze tudományos célra, küldjék ki Lendlt vele együtt Norvégiába. Ő kimegy a Természettudományi Társulat pénzén, amelyet megszolgált.

Ugyanilyen súlyos helyzetben volt, amikor 1892-ben megbukott miskolci kerületében. Kossuth Lajos a bukás hírére így fakadt ki Károlyi Gábor gróf előtt: „Szégyene Magyarországnak, hogy Herman Ottó nem jutott be a képviselőházba.“

Érezte ezt a szégyent a kormány is, amely — újra tudtán kívül — valamilyen formában segíteni akart a napi gondokkal küzdő tudóson. Egy



napon Kállay Béni közös pénzügyminiszter egyik bizalmas munkatársa kereste föl Damjanich-utcai lakásán. Akkori közjogi helyzetünkben a mindenkor közös pénzügyminiszter volt Bosznia-Hercegovina kormányzója. Kállay Béni esetében jó kézben volt a kormányzóság, hiszen kitűnő ismerője volt a bosnyák viszonyoknak.

Bizalmasa azzal a kéréssel fordult főnöke megbízásából Herman Ottóhoz, írnia meg „A magyar halászat könyve“ mintájára a bosnyák halászat könyvét. A szükséges költségek fedezéséről a közös pénzügyi tárca gondoskodik bőkezűen. Herman Ottó melegen megköszönte a figyelmet, de a megbízatást nem vállalta. „Mindaddig, míg a magyar kultúrát szolgálhatom — mondotta Kállay követének —, nem szolgálom a bosnyák kultúrát.“

Amikor a követ eltávozott, Herman Ottó leült szerény íróasztalához, hogy megírja tárcáját a Fővárosi Lapok számára. Kellett a pénz a másnapi megélhetéshez. Vadnay Károly, a Fővárosi Lapok szerkesztője 2 forint 50 krajcárt fizetett minden cikkéért. De — mint mondotta — „csak Herman Ottónak“. Más nem kapott többet 2 forintnál...

„A magyar halászat könyvének“ szerzője hónapokig tengődött harmadfélforintos cikkhonoráriumokból...

Pedig abban az időben már nem is élt agglegényi életet. Ötvenéves korában megnősült. Elvette Borosnyay Kamillát. A mód azonban, ahogyan elvette és a hely, ahova magával vitte, külön fejezetre tartozik.

1883-ban történt, hogy a „Vadászlap“ hasábjain Fekete Izidor, mint lelkes állatbarát, az állatvédők akkoriban szentimentális hangján megírta egy stiglic tragikus öngyilkosságát. Herman Ottó néhány szellemes megjegyzést fűzött a túlságosan antropomorfizáló cikkhez és nem gondolt többet a kérdésre.

A vita azonban ezzel még nem szakadt meg. A kolozsvári Ellenzéknek egy Judith álnév alatt megbúvó, csiszolt tollú íróője lapjában lándzsát tört Fekete Izidor álláspontja mellett. Neki is volt egy csacsogó csókája és ez szintén öngyilkos lett. Miért ne lehetett volna tehát Fekete Izidor stiglice öngyilkos?

Judith cikke is felkeltette Herman Ottó figyelmét. Válaszolt is rá, mert nem szerette, ha téves tanok terjednek el a közvéleményben, amely igazságok iránt oly kevéssé fogékony, de minden kórhalmányt mohón elhisz. Judith erre is válaszolt. Szellemesen, ügyesen, tagadhatatlan írói rutinnal.

Az agglegény természettudósnak nem volt kedve egy íróővel vitatkozni. Mit is vitatkozzon ő asszonybeszéddel, mikor annyi sok remek halászati mesterszót kell még felgyűjtenie.



A madáröngyilkosságok szenzációja lassanként feledésbe merült. Történt azonban egy szép napon, hogy a körúton belebotlott régi jó barátjába, Borosnyay Oszkárba. Borosnyay a Királyhágón túlról jött: hogyan akadt volna sok beszélgetnivaló. Herman Ottó, aki akkoron már jó tíz esztendeje elszakadt régi erdélyi baráti köréből, érdeklődött Kolozsvár, a múzeum, az erdélyi sajtó után. Valamennyit ismerte, valamennyit szolgálta. A sajtóról beszélgetve azután eszébe jutott megkérdezni:

— Nem tudod, ki az a Judith, aki az Ellenzékben vitára kényszerített?

— Hogyan tudnám, hisz a nővérem.

— Úgy? Mondd meg neki, hogy elismerem: éles tolla van.

Ezzel azután újra elbúcsúzott Judithtól. Most már legalább tudta, ki kényszerítette csaknem kapitulációra őt, aki életében annyi sok vitát vívott meg — tollal is, karddal is —, de eddig egyszer sem kapitulált.

Aztán nehéz idők jöttek. Herman Ottó megbetegedett. Az a rendszertelen élet, amelyet mint újságíró, mint politikus és képviselő éveken át folytatott, megbosszulta magát. Csupa agglegény között élt, valljuk meg: meglehetősen zabolátlan életet. Nyaranta az erdőt járta, a tanyákat bújta reggeltől alkonyatig. Telente Pesten élt. Délelőttjei a képviselőházban teltek el, délután dolgozott tudományos problémáin — kaszinóba sohasem járt. Feszélyezte egyre fokozódó nagyothallása. A késő esti órákat szerkesztőségek füstös dolgozószobái-

ban töltötte és bizony reggeltől estig elszívott száz cigarettát. Mint politikusnak azonban nem lehetett kiszakadnia a pártélet keretei közül. Évesken át minden este együtt volt szűk politikai baráti körével, amelyhez abban az időben Eötvös Károly, a vajda, gróf Károlyi Gábor, néhány újságíró és Wartha Vince, a tudós vegyész tartoztak. Itt, ebben a körben bizony fejenkint mindenki megivott esténként egy üveg konyakot, Herman Ottó ezenfelül még elszívott a napi száz cigaretta kiegészítéséül tíz virzsíniát.

Szervezet legyen, amely ilyen teljesítményt elbírjon. És emellett a szakadatlan munka idegsorvasztó óráit. Herman Ottó erős fizikuma is csak ötvenéves koráig bírta — akkor ágynak esett.

A lapok naponta beszámoltak a nagybeteg állapotáról. Az orvosi jelentések meglehetősen aggodalmat keltők voltak. Mellhártyagyulladás, hozzá egy agyondolgozott és éjszakázástól megviselt szervezeten.

Az első komolyhangú bulletinek után egy karcsú termetű, törékeny nő kopogott be Herman Ottó agglegényi lakásának ajtaján. Judith volt, az éles tollú ellenfél.

Bátyjától tudta, ki a beteg. A lapokból tudta, hogy magányosan vívódik agglegényi matrácsírján. Beállított tehát a betegszobába.

— Lehet, hogy éles a tollam. A szívem azonban nem tudja nézni, hogy az ország egyik első tudósa így, magában vergődjön és ne legyen mellette ápoló kéz.



A gyöngéd női kéz segített az orvosi tudománynak és Herman Ottó felgyógyult.

Az önkéntes ápolónő azután újra eltűnt. De már csak rövid időre.

A Csalányi-asztalnál rendszeresen találkozó baráti körnek pedig szemet szűrt, hogy az újra a körükbe járó Herman Ottó cilindere nem olyan borzas, mint megszokták: mintha le volna simítva, ha nem is bársonykefével, de legalább úgy a kabát könyökével. Egyszer azután meglesték, mi is van abban a csomagban, amit agglegény barátjuk olyan gondosan helyezett el a szomszéd asztalon. Hát abban bizony virág volt. Virág, még hozzá — akkori idők örökszép szokása szerint — manzsettában, szalaggal átkötve.

— Te Ottó! Csak nem? — rémüldöztek az öreg barátok: öreg kuruc Thaly Kálmán, nagy jó urunk, II. Rákóczi Ferenc hűséges íródeákja, Szilágyi Dezső, a félelmetes debatter, Grünwald Béla, a modern közigazgatás tragikus sorsú előharcosa, Hoitsy Pál, — csupa agglegény.

Nos hát: igen: a mellhártyagyulladásból kilépett beteg elvette önkéntes ápolónőjét, Judithot, családi nevén nagyborosnyói Borosnyay Kamillát, Bornemissza István elvált feleségét.

Elvette pedig agglegénysége félévszázados fordulóján: 1885 július 25-én.

Borosnyay Kamilla tíz évvel volt fiatalabb második uránál. Kézdivásárhelyen született 1846 szeptember 14-én, nagyborosnyói Borosnyay László negyvennyolcas honvédőrnagy és neje Orbán Katalin házasságából. Apjának jóbarátja volt Teleki

Sándor gróf, a szabadságharc legendáshírű ezredese, Petőfinek egyetlen mánás-barátja, Szikra édesapja. Az ezredes megkedvelte a sziporkázó szellemű fiatal leányt, akinek faragott is a Petőfi nászát látó koltói hársak egyikéből egy papírvágó



*Pásztorfaragás.*

*A remeklő pásztor Herman Ottót és feleségét öröklötte meg a Csóri kutyával.*

kést, amelyet én évtizedek multán Herman Ottó íróasztalán ismertem meg.

Első, szerencsétlen házassága után Zirzen Janka intézetében háziipari tanítónői képesítést szerzett, üres óráiban pedig irogatott. Előbb a kolozsvári Ellenzékbe — ott vívta meg tollpárbaját is életének leendő osztályosával —, majd a fővárosi sajtóban, Kiss József úttörő lapjában: a Hétben, Uj Időkben, Pósa bácsi Én Ujságomjás



ban adta ki remekbeszabott novelláit. „Knopfmacher, Ember volt, Kisvárosiak, Évi, Kerekes kút“ című írásai gyöngyszemei voltak a 80-as, 90-es évek magyar szépirodalmának.

Egy kifejezett lángelme és egy finom tollú, született író találkozott ebben a házasságban.

Az asszony támaszra talált, a férfi mentorra, aki az agglegénység rideg évei alatt magára szedett sok furcsaságról leszoktatta. Elsősorban a dohányzásról. Egy ideig csak féltve örködött álmai fölött, nehogy a könnyű párna tüzet fogjon az alvó szájában parázsló szivartól. Mikor látta, hogy hiába minden igyekezete, megkérte ura háziorvosát, Farkas Lászlót, a Rókus-kórház igazgatóját, ijessen komolyan rá. Farkas dr. megtette. Lelkére beszélt Herman Ottónak, hogyha így folytatja a dohányzást, egy év múlva a föld alatt a helye.

— Komolyan mondd? — faggatta Herman Ottó, még mindig szabódva.

— Komolyan, — nyugtatta meg barátja, egy súlyos mellhártyagyulladás veszélyei után nem is alaptalanul.

És Herman Ottó letette kezéből az égő szivart. Többé az életben nem gyujtott rá. Ehhez is akarat erő kellett, napi száz cigaretta és tíz szivar után.

Most azután megjavult az étvágy is és kikerekedtek a csontos karok is.

A mézesheteket a Hámorban töltötték, abban a csodaszép völgyben, amelyhez Herman Ottót kisdíákkorának emlékei fűzték. A miskolci Avas oldalában álló ősrégi evangélikus templomban esküdtek meg és a hámori völgybe szöktek ki.

Kazinczy „magyar Tempé”-nek nevezte ezt a völgyet, amely szerepel Jókai és Petőfi írásaiban, Gyulai Pál és Lévy József lírájában. Márki Sándor, a magyar historikusok sorában a történelmi idealizmus gondolatrendszerének első magvetője, megleghangú tárcát szentelt ennek a kicsiny zugnak:

„Aki azon a földön járt s ivott a Királykút forrásából, mintha csak a castaliai forrásból ivott volna: költői ihlet szállta meg. Vagy legalább eszébe jutott minden, amit szép vidékeket magasztaló költőkből olvasott valaha. És szobájából a főváros falai közt megszállt kedélyével kikívánczik a szabadba, a Bükk tövébe; a Hámor csöndes házai közé, ahol Lévy szerint:

„A talpalatnyi kertet vad emse túrja fel,  
A csirkét a pitvarból ölyü ragadja el.  
És vámot szedni éjjel rőt róka sort veszen  
S félénk őz oltja szomját lent a patakvizeken.”

A Miskolc városán keresztül folyó Szinva-patak ellenében mintegy 12 kilométernyi utat kell tennünk, hogy a diósgyőri hámorhoz juthassunk. Elhaladunk a nagyszerű vasgyár mellett, keresztül megyünk Diósgyőr városon, melynek négyszögű várkastélya és páloszárdája romjaiban is tanuskodik az Anjouk korának fényéről. A vár mellett hatásos hőforrás buzog, s egy óriási mogyorófa áll, melyről azt regélik, hogy még Mária királyné ültette s egymást érik az óriás diófák, melyekről nevét nyerte a város.

„A terebélyes vén diófa  
Ki tudja, már mióta”

énekli Lévy József egyik versében.

A városon túl, mintegy másfél kilométernyi út után, beérünk a papírgyárba, mely Diósgyőr nevét egymaga is országos hírűvé tette. Onnan szép fasonon át jutunk ki a rendes útra s egy kis kirándulást teszünk a Hárs-hegyre s a Csa-



nyikra, melyek igazi paleontológiai múzeumot képeznek és rendkívül gazdagok kövületekben.

Ettől kezdve a Szinva szűk völgyében, élettől mosolygó szép tájakon folytatjuk utunkat és csakhamar a Tűzköveshez érkezünk, ahhoz a sziklafokhoz, melyről a mélységbe dobtá hűtlen feleségét a molnár. A balra maradt erdészlakon túl a Szinva egészen alámossa a Guliczka-tető meredek mészkő oldalát, melybe három barlang van bevágódva. Átellenében is egészen közel jön a sziklafal s a csinos szorost a Szinvának egy kis vízesése élénkíti. A kijáratnál jobbra a szeletai munkáslakásokat látjuk, balra pedig a mély völgy felett kieszen fekvő kis temetőt pillantunk meg. Ott szeretett volna nyugodni a köztársasági érzelmű Szemere Bertalan, a költő kedélyű szerencsétlen politikus; kívánsága nem teljesült: Miskolcon temették el.

Alsóhárom munkáslakai a néhol nagyon előredülő Szeleta-csúcs falai s a Szinva által közreszorítva kezdődnek. 1777-ben egy Fasula nevű vállalkozó alapította itt a Szinva által mozgatott vashámort, melyet a hetvenes évek elején a magyar kormány vett át, de fölhagyott vele és a már említett nagyszerű vas- és acélgyárat alapította Miskolc és Diósgyőr között. Ma már elpusztultak a munkások lakásai.

Az odább, nyugaton levő Felsőhárom ma is munkástelep s 800 magyar, tót és német lakosa rendesen 1—2 szobát bérbe ad a Miskolcra s máshonnan jövő nyaralóknak. Gyulai Pál, Lévy József s mások idáig is nagyon jól érezték magukat e „kis lakok”ban s egy ilyen lakban született kitűnő természettudósunk, Herman Ottó, kinek atyja a három orvosa volt.

Nem nagyszerű, de véghetetlenül kedves vidék ez. Balra a Fehérvő, jobbra a Dolka és a gyönyörű erdővel borított Szent István-hegy, melyek közt a kisebb esésekre kényszerített Szinva kanyarog, idilli környezetet adva a partjain elszórt apró házaknak. Az előtérben, a Szent István-hegy előtt, hatalmas gát készült a huszas években a nyugatról jövő Garadna vizének felfogására. A gát jobb oldalán, kettős zsilipen keresztül, már Szinva név alatt ömlik alá e patak. A gyönyörű

mészkösziklán két vízese volt az így keletkezett tónak, a Taj-nak. A felső most már száraz barlangnyíláshoz hasonlít, mert a tónak eredetileg mintegy 31 millió köbméter vize 10,700.000 köbméterre apadt s így csak az alantabb lévő nyíláson törhet elő, hogy nagy zajt csapva s a nap fényében ragyogva bukják a mélyen kivájt s apró barlangnyílásokkal változtatossá lett mészkösziklafal alá. A gátra vivő kocsit ezen barlangos és lépteink alatt szinte kongó mészköpárkányon halad. Fölszálló páráival a tajtékozó víz most jobbadán csak a levegő üdítésére szolgál; csupán Zartl hajlított fabutorgyára és egy győri vasgyár alkalmazza gépek hajtására. Ha megalkothatják azt a villatelepet, mely a Dolkától a Szeletáig van tervezve, e gyárakat mindenesetre rá kell szorítani, hogy »csak annyi vizet legyen szabad levezetniök, amennyi az egyezményben megállapított vízmennyiségnél nem szállítja alább a tó tükreét«. A tóban pompás pisztráng tenyészik. »Aki e tavon csónakázott, halászott, vagy a reá hajló bükkök alatt megjelent, feledhetetlen emlékekkel távozott e tavi tájról, mely az egész vidéknek fővonzóerejét teszi.

1847-ben István nádor, 1857-ben I. Ferenc József és neje gyönyörködött a tó rendkívül kedves látványában. Látogatásuk emlékét egy-egy, Diógyőrött öntött vasoszlop örökíti.

A tömlőalakú, 12 hektárnyi tó vize egészen zöld a környező hegyek ormairól belebámuló fák színétől. Balra az István-hegy közvetlenül a tóból látszik kiemelkedni s meredek oldalán csak a keskeny gyalogút vezet. Ennek a közepetáján a hegyről, a kösziklának egy télizölddel gyéren befutott üregéből, roppant meredekről, azonnal egy lábnyi széles víz esést képezve tör elő a Szent István-forrás, melynek oldalán szoktak megpihenni a tó szépségében gyönyörködni akarók. Atellenben, szelídebb lejtőjű hegyek alatt, közvetlenül a tó partján, néha 10—20 méter magasan, a tó felől csak egyszerű korláttal ellátva halad a kocsit. Északnyugaton már egészen visszavonult a tó tükre s medrének alját buja rét borítja. Dél felé a zsilippel ellátott kőgát emlékeztet az emberre. E kőgáton át vízimalmot hajtó kis patak siet a tóba, melynek szélen vízi nefelejcskek virítanak.“

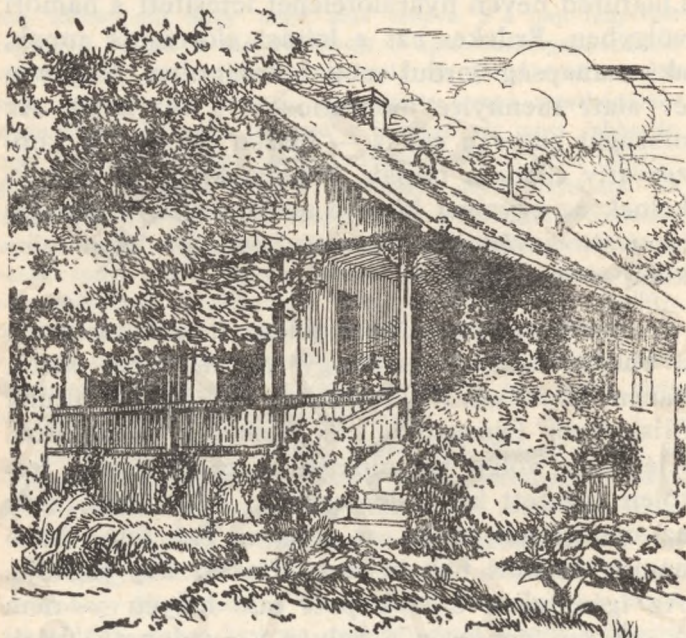


Márki Sándor ezt a tárcáját abból az alkalomból írta, hogy Bethlen András gróf, Magyarország-  
nak azon időben (1892) földművelésügyi minisztere Lillafüred néven nyaralótelepet létesített a hákori völgyben. Érdekes ezt a leírást elolvasnia annak, aki manapság fordul meg Lillafüreden. Negyven év alatt mennyire megváltozott a táj képe! Az országút megvan ma is — hiszen minden út konzervatív eleme a tájnak. Évszázadokon át járnak-  
kelnek az egymást követő nemzedékek a már kitaposott ösvényen. Várost, falut föl lehet pörkölni — utat nem.

A tó is megvan. Ma is zölden tükröznek benne a bükkös óriásai. Csakhogy ma már nem poros, hanem gondosan kiaszfalozott országúton jutunk Miskolcra Diósgyőrre. És nemcsak országúton. Kiépült a völgy bal oldalán az erdőkincstár festőien vezetett kis erdei vasútja. Akár ezen, akár az országúton halad az utas a Taj felé, Alsóhámor egykori helyén megváltozott kép fogadja. Az igénytelen, ütött-kopott falu helyén — nem is egészen pontosan a helyén — vadonatúj házikók sorakoznak egymás mögé. A vízesés fölött pedig ott büszkélkedik Magyarország egyik leg-  
ragyogóbb épülete: a lillafüredi Palota-szálló romantikus várkastélya.

De nagyot is néznének Lillafüred őshonosai: elsősorban Herman Ottó, de meg azután kortársai: Lévy József, Gyulai Pál, Szemere Bertalan ennek a főúri pompának láttára! Pazar autóút röpti oda az utast, Európa egyik látványosságába:

a hotelélet minden raffinált kényelmével hívogató Palota-szállóba. Ahol négy évtizede a madáron kívül csak néhány természetrajongó remete jár



*Peleháza — Herman Ottó nyári laka Lillafüreden.  
Tornácán maga a gazda áll.*

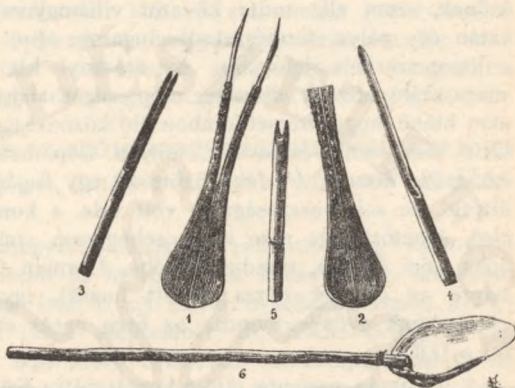
kált, oda ma filléres gyorsok röpitik a kirándulók ezreit. A szerénységében igénytelenül megbúvó völgy kapujában milliós lovagvár hivalkodik. A tözevén, a függőkertek alatt, a vízeséstől jobbra megnyitottak egy finomművű cseppkövekkel ékes barlangot, a Palota-szálló mögött pedig, a lillafüredi telep bejáratánál egy ennél sokkalta tága-



sabb, méreteiben impozáns cseppkőbarlang fúródik a hegy gyomrába.

Maga a lillafüredi nyaralótelep nem sokat változott. Épült egy kis kápolna, egy rövid kálvária — de a régi villák sora változatlan.

*A kanalas gém  
csőrkváiból  
a pásztor  
kanalat és  
villát készít.*



Az első villán: a lillafüredi nyaralótelep legelső házán két emléktábla is hirdeti, hogy itt lakott Herman Ottó.

Magát a villát — dehogy is villát, nagyon hiulkodó név volna ez egykori lakója igénytelen otthona számára — magam már ismételten leírtam. Most hadd idézzem a magam leírása helyett Leszih Andorét, a miskolci múzeum lelkes igazgatóját, akinek nálamnál gyakrabban volt alkalma megfigyelnie, hogyan pihent itt Herman Ottó:

„Egyszerű, széles tornácú, zölddel bőven befuttatott, kényelmes kis villa, előtte csobog a Szinva s közvetlenül a kersten keresztül a Szinvának egy elvezetett kis ága. A telek nem nagy, de amint Herman Ottó mondotta, nincsen Magyarország herceg, akinek olyan parkja lenne, mint neki van, mert olyan szikla senkinek a kertjében nincsen; a völgyet

határoló Fehérkő-lápa egyik hatalmas sziklája ugyanis éppen az ő háza végében emelkedik. A kertben kanyarog a Szinva kis ága, szigeteket alkotva, rajta két kalimpáló kis famalom (az egyik mindig ezt mondja: ret-~~ket~~ ke-~~nye~~-ret, ret-~~ket~~, ke-~~nye~~-ret! [hozzá kell tennem, a másik ezt kelepelte: oda van az or-~~szág~~! oda van az or-~~szág~~!]). A vízben pisztrángok ficán-~~kol~~nak, szem alig tudja követni villámgyors mozdulataikat, aztán egy gólya, természetadta lugasok, apró hidak, — mind a legegyszerűbb, legszebb. Az arasznyi kis sziget közepén magassalú növény díszleg, szép, sugár alakja van, senki el nem hinné, hogy szemétdombon élő közönséges kóró; Herman Ottó éles szeme észrevette, milyen szép, betette a kis kert közepébe dísznek. A fák között áll egy sugár fenyőfa, ezt ő ültette, de sok bosszúsága is volt vele, a konok fenyőfa leg-~~első~~, égbetörő ága nem akart sehogysem szabályszerűen egy ágba nőni fölfelé, mindig kettőbe, Herman Ottó mindig le-~~csípte~~ az egyiket (létra kellett hozzá), így folyt a harc. »Melyikünk győz?« mondta az öreg úr és szeretettel nézett fel a fájára...

Jóformán naponta eljárt horgászni; a Szinva felső folyásában tömérdek a pisztráng, az öreg úr estefelé rendszeren fölkereste az ő kedves horgászóhelyeit. Élvezet volt nézni, hogy vetette ki és hogy vezette horgászóbotját a vízben, hogy figyelt, hogy rántotta ki a horogra került halat, hogy szedte le a horogról s koppantotta föbe jó szegedi bicsakjával — ne kínlódjék szegény. Ha nagyon fiatal került horogvégre, az bizony visszakerült a vízbe, nem pusztította a halat, csak élvezte a horgászás nemes gyönyörűségeit. De értett is hozzá, zsákmány nélkül nem igen tért haza; a sorba kirakott pisztrángok tündöklő zománcszíneiben elgyönyörködni még külön gyönyörűség volt.

Így élt Herman Ottó Lillafüreden pihenve, dolgozgatva, soha semmit el nem sietve; a kora nyár elején jött és késő őszig kitarzott híven. Már erősen sárgultak és peregtek a Magyar Tempe évszázados fáinak levelei, mikor az öreg urat hazatérőben láttuk. Közben bejött Miskolcra is, melynek egykoron követe is volt. A legutóbbi években egyébként, mikor a jégkorszakbeli ősemlék kétségtelenül legelső biztos nyo-



mait e hazában itt Miskolcon s a Hámori-völgyben, éppen az ő kutatásai és folytonos ösztönzései nyomán megtalálták s megindult a barlangkutatás, a Miskolccal való kapcsolat még szorosabb lett. A kutatások teljesen igazolták az ősz tudóst, „a nagy pör“ az ő javára dőlt el, még megérhette, hogy ha nehezen is, de följuthatott a neki akkor már magasan fekvő Szeletába, s színről-színre láthatta azt, amiért két évtizeden át harcolt és vitatkozott: a magyar paleolitikumot. Ez az ő — majd azt írtam — dicsősége, pedig éppen ő hangoztatta sokszorosan, hogy: dicsőség nincsen, csak kötelesség.“<sup>1</sup>

Itt, ebben az azóta megváltozott környezetben született meg „A magyar halászat könyve“ és Her-

---

<sup>1</sup> Csak lábjegyzet alakjában említem meg, mennyivel melegebb, őszintébb és hívebb ez a leírás annál, amelyben Lőrinczy György írta le „A tudós nyárilaka“ címen az Új Idők hasábjain (1924 szeptember 28, XXX. évfolyam, 40. szám, 265—266. lap). Csak belletrista fantáziája mondathatta Lőrinczyvel, hogy: „Ez a kis vityilló mindig megzavart. Palatetője olyan, mint a német kuraszír rohamsisakja. Tornácára az ember nyugalmazott generálist képzelt a potsdami gárdából. Sokszor éreztem, hogy aki azt összerótta, nem szerette a napfényt, nem szerette a világot és kerülte az embereket.“ — Herman Ottó nem szerette a napfényt? Ő nem szerette volna a világot? És ő kerülte az embereket? „Valami csigatermesztő lélek lehetett, aki a házával együtt idebujt, az erdőbe, hogy ne lássák és ő se lásson... Ez a komor kis nyárilak merő ellentéte az őszinteséghez és mosolygó derűhöz vágyó magyar léleknek...“ „Magam is, évek hosszú során át jóbarátságot tartottam vele. Igaz, afféle hűvös barátság volt, amit a kölcsönös tisztelet és becsülés fönntart ugyan, de a szív meleg érzései nem hevítenek. Külön világban éltünk és hallótülök útján beszélgettünk. Sokszor el-elpoharazgattunk, koccintgattunk, tréfáltunk és vitatkoztunk, de a bizalom közvetlensége nélkül. Úgy hiszem, több volt az elválasztó, mint az egyesítő vagy összekötő motívum közöttünk. Előbb a politika. A gonosz, vén szipirtyó! Később és főképen: a tudomány. Én a

man Ottónak sok egyéb írása is. De születtek polemikák is. Mert Herman Ottónak vérében volt a vita, a polémia. Hány, de hány kemény harcot vívott meg — valljuk meg: nem mindig okkal és alappal. Sokszor bizony merő félreértések láncolatából kifolyólag. Sokszor meg pusztán kötelességből is. L'art pour l'art. Ilyen volt legendás hírű vitája: a vadgalambpör is.

Gyulai Pál, a nagy kritikus, egyetemi tanár és a magyar főrendiház tagja — mindkét minőség

---

tudomány anarkistája vagyok, mint minden született fantaszta, ő annak autokratája volt. Ő nem engedett a tudomány hatalmából, tekintélyéből és előjogaiból semmit se. Én a fantáziám bűvös kertjében és végeszakadatlan utain járok... Az atavisztikus őserő bizonyossága ez a germánstílusú vityilló itt, a Bükk ölében... Herman Ottó, mialatt a kiskúnsági karámok és cserények s a tiszai és dunaparti halászkunyhók körül gyűjtögette a tudományát, a rónasík fönnen ragyogó napjától, szétáradó verőfényétől és csalóka délibábjától megbabonázva, lélek szerint maga is igazán magyarrá, fajmagyarrá, a római fiává, sőt magyar tudóssá lett. De a faj, a származás, az őserő, anélkül, hogy tudnók, ott lapul meg, vagy ott szunnyad, él, kering, lobog és forr a vérben, az ereinkben. A magyar tudás egyszer csak idevetődött a Bükkbe... És a multak történeti kódén keresztültört, a vérében felébredt és megszólalt a — német jáger. A teutoburgi erdő utánajött és körülölelte azzal az illúzióval, hogy teutoburgi erdő és a Bükk — mindegy. A tudománya: a pók, a madár, a hal cserbenhagyta, a délibáb hű maradt. Egyetlen pók sincs ezen a tájékon. Az egyetlen gólya: mügólya. A mesterséges patakot a Szinva pisztrángja idegenkedve és óvatosan elkerüli. A magyar erdő adta meg öregségére mindazt, amire vágyott: a csöndet, a pihepélest, sőt az utolsó illúziót is. Hogy német tuszkulánumát magyar vityillónak érezhesse, a mügólyát igazi gólyának és játékmalma kelepelését úgy hallgathatta, mintha kerekeit az



gében méltóságos úr, aki ezenfelül személyes jó barátja volt Görgey Artúrnak és már csak ezért is éles ellentétben állott a Kossuth személyes barátai közé számító Herman Ottóval — 1887-ben verset írt a Budapesti Szemlébe. Címe:

#### AZ ERDEI LAK.

Kies völgy, a Bükk tövén,  
Egy kis házban tanyázom én,  
Mohos sziklák, erdők védik,  
Bár lakhatnám itt mindéig.

---

örökhű, a még akkor meg nem rabolt Tisza szőke hullámai hajtánák.“

Lőrinczy Gyuri bátyám, akinek fia lehetnék, engedje meg nekem: nem ismerhette Herman Ottót, ha így írt róla. És engedje meg nekem: aki így ír, az nemcsak a tudománynak anarkistája, de az igazságnak is. Mert aki látta Herman Ottó lilafüredi házát, az nem fogja elhinni, hogy az komor, hogy lakója nem szerette a napfényt, nem szerette a világot és kerülte az embereket. És aki ismeri Herman Ottó könyvét magyarországi pókfaunájáról, az azon is meg fog akadni, amikor a novellista azt állítja, hogy egyetlen pók sincs ezen a tájékon. Mert hát az említett munka második kötetének 111. lapján ezt olvashatja: „Hámor (Alsó). Borsod megye. A Bükk-hegység meszes részének legérdekesebb pontja. A hatalmas mészképletben sok karsztszerű hellyel, barlangokkal és eltűnő vizekkel; lomberdő közt néhány helyen fenyőkultúrákkal. Gazdag Citigrada-, Tubitelaria- és Retitelaria-faunával. Pontok: Coburg-forrás a Szent István-hegy oldalán, Deménpaták, Csanik-völgy, Hollós-fenyves, Jávorkút fenyvessel, Feketesár fenyvessel, Kőhát, karsztszerű, legmagasabb pont, Létrás fennsíkszerű hely eltűnő vizekkel. Barlangok: Szeleta, melyben *Linyphia Thorelli* O. H., *Meta Menardii* (Latr.) és *Nesticus cellulanus* (Cl.) él; Cseppkőbarlang. Királykúti és Szinvaszoros kisebb barlangjai. Vesszős oldal palás közzel, hol *Enyo germanica* C. K. tartózkodik.“

Csendes hely, csak a patak zúg,  
Erdőn csak a vadgalamb búg,  
Reggel ébreszt, este ringat,  
Világ zaja ide nem hat.

Oh ne is! volt benne részem,  
Kifáradtam már egészen.  
Úgy szeretnék megpihenni,  
Egyedül magamé lenni.

Sebeim, mint itt a fának,  
Lassanként begyógyulnának,  
Derülnék a napsugárral,  
Dallanék vidám madárral.

Hiú ábránd!... erdős kis lak,  
Alig jöttem, s már itthagylak,  
Sors ellen küzdök hiába,  
Mennem kell világ zajába.

Bájos kis vers. Tiszta líra. Nekünk, akik sine ira et studio olvassuk. De hát a verset Gyulai Pál írta és szerepel benne a vadgalamb. Több se kellett Herman Ottónak. Kapta magát és kemény, harcos tárcát írt a Budapesti Hírlapnak.

Csak nem tűrheti, hogy régi politikai ellenlábasa, aki még hozzá tagja annak a főrendiháznak is, amelynek Herman elvi ellensége, meghamisítsa az ornitológiát! Mert hát:

„Gyulai a Hámorban ott is megbúgatja a vadgalambot, ahol nincsen; mert nem is lehet.“ ... „A költeményből kivehető, hogy a szóbanforgó erdei lak a borsodmegyei Hámornak úgynevezett alsó részében ama sziklaszoros alatt áll, amelyből a Szinva-patak kitör és sziklákon, eséseken át



bukva, zúg, a védő erdők pedig arra a részre vonatkoznak, amely a Fehérkő-lápa lejtőjéhez és az úgynevezett ‚Puskaporos torony‘ sziklagáthoz tartozik. A költő nem *szabatos*, amikor a ‚Bükk tövéről‘ beszél, mert a Bükk az egész hegység földrajzi neve, amelynek ott a lába, ahol végződik, így tehát ott a *töve* is s így nem fedti az Alsóhámor helymeghatározását. Mert a Hámor lehet a Bükk ölen vagy méhében, de tövén soha. Itt, az Alsóhámorban pedig a vadgalamb elő nem fordul, tehát nem is búg s így reggel se ébreszthette, este se ringathatta Gyulait.“

Gyulai a verset régi barátja, Lévy József vendégeként írta. Tűrhette vajjon Lévy József, aki nemcsak költő, de egy személyben Borsod megyének főjegyzője is volt, hogy vendégét ilyen csúfság érje? Nem, nem tűrhette. Fogta tehát notáriusi tollát és kiállította a következő kedveshangú, tréfálkozó írást:

*Vadgalamb-igazolvány.*

A diósgyőri koronauradalom minden erdésze s minden vadásztársam igen jól tudja s én magam is folytonos tapasztalásom után igazolom, hogy a diósgyőri Hámort környékező erdőségekben, mind a Hámor közvetlen közelében, mind a távolabbi részekben gerlék, vadgalambok, úgynevezett székácsgalambok folyvást tartózkodni szoktak nyári időben s azok ott messzire hallhatóan nyögdecselnek, turbékolnak és búgnak.

Eszerint csak a megcáfolhatatlan igaz tényállásnak felel meg az, ha valamelyik melanchólikus vadgalamb „a Bükk tövében“ Gyulai Pál versébe is belé „búgott“.

Ezt én úgy a galambászat, mint a költészet érdekében jó lélekkel bizonyítom, a közígazság így hozván magával

Miskolcon, 1890 február 17-én. Lévy József s. k., Borsod vármegye főjegyzője és gyakorló vadász.

Méltóságos Gyulai Pál úrnak, mint egy kétségbevont vadgalambbűgás költőjének Budapesten.“

Herman Ottót azonban nem nyugtatta meg a vadász-főjegyző baráti igazoló irata. Árkusokat írt tele, mérgeshangú leveleket váltott Gyulaival. Kifejtette, hogy „Gyulai Pál a gerlét nem érthette, mert az költőileg más fogalomkörbe tartozik; a gerle a *hitvesi hűség*, a vadgalamb pedig a *szerelmi bánat* madara; Gyulai költeményének hangulata határozottan az utóbbira mutat, el kell tehát fogadni, hogy a tulajdonképeni vadgalamb (*Columba oenas*) bűgása értendő. Ez a faj fészke táján bűg, fészke pedig régi fákon, különösen odvasakon áll. A hátori erdőkerülő háza (mert ez a megénekelt ‚erdei lak‘) táján merőben fiatalos erdő van, a Szeleta rész pláne csak bokros. Magában véve már ez is kizárná a megénekelt erdei lak háza tájáról a vadgalambot, így bűgását is.“

Természetesen Gyulai sem hagyta magát. Oda-  
vágta Herman Ottónak: hiszen hiába bűg a vad-  
galamb, ő azt amúgy sem *hallja*. Erre meg Herman  
Ottó kíméletlenkedett: sajnos nem hallom, Léway  
meg Gyulai azonban hiába látják, mert nem *ismerik*. „Léway vadgalambigazolványa szerint ugyanis  
a Bükkben csak két vadgalambfaj él: úgymint  
‚gerlék, vadgalambok, úgynevezett székácsgalam-  
bok‘; ámde a Bükkben három faj fordul elő és  
pedig a gerle (*Turtur auritus*), a vadgalamb (*Co-  
lumba oenas*) és a székács- vagy örvös galamb  
(*Columba palumbus*). Ezenkívül azonban ‚az a  
kettős völgykatlan, amely Hámor falu felső és alsó  
részét foglalja magában, madártani tekintetben



igen nevezetes pont, jellemzi pedig az, hogy bizonyos madárfajok, ezek között a vadgalambok is, kerülnek, mások ismét — az egész hegységet véve — csakis ott tanyáznak, amint azt szerző (már mint H. O.) 'Éles határok a madarak elterjedésében' című tanulmányában kifejtette'. Végezetül: „A költő vadgalambja fészkelését végezve, a Jávorkútra szokott beszállni éjszakára; egyetlen székácsfészek a Lusta-völgy torkolata táján állott majd minden évben; a gerlék a Királykút és a Szilvás-völgy lakói. Amint a megnevezett pontok fekvése bizonyítja, a vadgalambok elterjedése kört alkot a Hámor, illetőleg a Gyulai Pál 'erdei laka' körül s ez oly tágas, hogy a bűgás csak akkor ébreszthetne reggel, ha ágyúlövés volna s csak akkor ringathatna estve, ha gőztárogató erejével bírna'. Különben is, miféle mechanizmussal is ringathatna a zűgás meg a bűgás egy 45—50 kilogrammos embert (célzás Gyulai Pál apró termetére) s ha a bűgás reggel ébreszt, akkor estve csak altathat'.”

Igyen folyt az ádá z csata hónapokon át, levelekben, tárcákban. A periratokat Herman Ottó ezzel a megjegyzéssel zárta le a maga részéről: „csak egyikünk halálával fog végzödni“. Azóta a per véget ért. Mindhárom szereplöje rég pihen már. Elsönek Gyulai Pál unta meg a vitát és meghalt. Követte ö t az alperes, Herman Ottó. Utánuk ment a tanu is, ö sz Lé v a y J ö z s e f. Az édes anyaföldben alkalmasint megbékültek az ádá z ellenfelek. Én a hatalmas periratot kiadtam a Vasárnap i Ujság hasábjain, mire a vitát végérvényesen Bársony Ist-

ván, a nagy magyar vadászíró döntötte el cik-  
kemre írott válaszában.

„Igaza volt Gyulainak, amikor azt írta, hogy ő vad-  
galambbúgást hallott a Hámor körül, ahol Lévay bizonyít-  
ványa szerint igenis voltak akkoriban is „ügynevezett” székács-  
galambok (ezek is vadgalambok).

De igaza volt Herman Ottónak is, aki abból indult ki,  
hogy a „vadgalamb”, a „columba oenas” csak odvas fákbán költ  
s így ott, ahol nincs nagy erdő (a Hámor táján akkoriban nem  
volt), nem is hallani ennek a vadgalambnak a bűgását.

A dolog magyarázata pedig igen egyszerű.

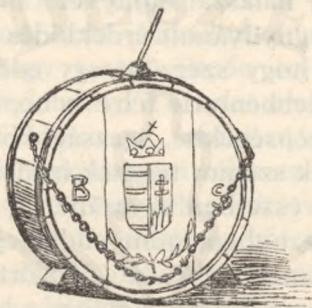
Herman, a szigorú ornitológus, ugyanis a maga igazá-  
val eltért az ornitológiában bizonyára kevésbé jártas poé-  
ták igazától; mert a „vadgalamb” alatt, nagyon helyesen, csakis  
a Columba oenast értette, míg a poéták az ornitológiában  
örvösgalambnak, népiesen székácsgalambnak nevezett Co-  
lumba palumbust hallották s ennek bűgását bizonyították.

A székács csakugyan költ olyan erdőrészekben is, ahol  
az odvas fa akár egyetlen egy sincs; mert ez a vadgalamb  
galyakra rakja a fészket, éppúgy, mint a vadgerle, amely  
gyakran egészen fiatal erdőnek a bokorfokozatot alig meg-  
haladó fáin is költ, nagyon hebehurgyán épített kis fészében.

...A nép valamennyit — mind a három fajt — egy  
kalap alá fogja és vadgalambnak nevezi. Így tehát könnyen  
érthető, hogy a különben szabatosan örvösgalambnak neve-  
zendő székácsot (Columba palumbus) Gyulai Pál is csak egy-  
szerűen vadgalambnak írta, azaz: vadgalamb alatt a székácsot  
értette; amiben elvégre kétségtelenül igaza is volt. Ebben a  
poéta nem követett el botlást, sem Gyulai, sem Lévay, aki  
a vadgalambigazolványt kiállította volt... Hogy Herman  
Ottó, az ornitológus, a vadgalamb alatt csak az odugalambot  
akarta érteni, az az ő nézőpontjából szintén jogos volt, ámbár  
csakugyan az ő mindig harcos kedvére vall, hogy szükséges-  
nek látta a poéta korrigálását ilyen nagyon egyszerűen érthető  
és semmiképen sem lényeges eltéréssel kapcsolatban.“



Azóta a koronatanu, öreg vadász Bársony István is elköltözött már egy jobb világba. Abba, amelynek lakói örömet találtak ilyen gyermeki kedélyre valló, de halálosan komolyan vett vitákban.



---

---

## AZ ÉSZAKI MADÁRHEGYEK TÁJAIN

---

---

„**A** magyar halászat könyvét“ országos siker, világszerte megnyilvánult érdeklődés fogadta. Mindenki érezte, hogy szerzője egy eddig ismeretlen világ fátyolát lebbentette félre és bepillantást engedett olyan szépségekbe, igazságokba és tanulságokba, amelyek számot tesznek irodalomban, tudományban, művészetben egyaránt.

Szerzője azonban, mint eddig egész életében, ezúttal sem ismert pihenést. Mögötte volt már a pókmunka három kötete, mögötte a halászat könyvének két vaskos kötete — mögötte volt ötven kemény munkában eltelt esztendő —, de előtte újra föllobogott egyik régi problémája: a madárvonulás hatalmas tömegmozgalma.

Ajánlatot tett a Természettudományi Társulatnak, hogy megírja a magyar madárvilág könyvét. Csakhogy a magyar madárvilágot csak az ismeri igazán és az írhatja meg, aki ismeri a messzi Északot, ahonnan telente megtelik a magyar róna, a magyar vizek tája a levegő szárnyas uraival és az foghatja föl, aki ismeri Dél tájait, ahova ősszel a mi vándormadaraink eltávoznak, hogy tavasszal visszatérjenek.

A magyar tájak madárvilága a telet enyhébb égövek alatt tölti, teleink madárvilága pedig a mi



enyhe klímánk alá menekül Észak zord ege alól. Am a madárszervezet jelentőségét csak az nyomonozhatja ki, aki ismeri Afrika földjét, ahová a mi őszi vándoraink mennek és Észak madárhegyeit, ahonnan a mi téli vendégeink érkeznek.

Afrikába már úton volt egy időben Herman Ottó. Akkor, amikor Kamerunba készült s amikor Szily Kálmán itthon fogta.

A déli álmom nem valósulhatott meg. Most itt az alkalom, hogy testet öltösn az északi álmom. A Természettudományi Társulat megbízta, menjem el Norvégia földjére, az északi madárhegyek tájára. „Az út tulajdonképeni célja az északon folyó madárélet megismerése volt — írja Herman Ottó útja beszámolójában: hatalmas kötet telt ki belőle „Az északi madárhegyek tájáról” cím alatt —; az összefoglaló madártani tanuságok azonban csak akkor állíthatók majd föl, amikor a délszaki vidéket is, ahova a mi szárnyas vándoraink telelőre szállanak, be fogom járni — ha megérem!” Nem érte meg. Közben jöttek egyéb sürgős, halaszthatatlan, pótolhatatlan teendők.

Norvégiába azonban eljutott. Amint már láttuk: Lendl Adolf kíséretében, aki akkoron tanársegéd volt a műegyetemen s akire Herman Ottó áthárította azt a kormánysegélyt, amelyet Mikszáth Kálmán eredetileg neki, a mandátumát vesztett exképviselőnek szánt.

Közbe kell itt vetnem, mint nagyon kedves kortörténeti epizódot, hogy csaknem még egy utitársa is akadt. Amikor ugyanis híre ment, hogy Herman Ottó nekimegy a magas Északnak, föl-

kereste őt otthonában éveken át volt képviselőtársa, Eötvös Károly, a pipázva anekdótázó táblabíróvilágnak már akkoron kedvelt írója. Megkérte Herman Ottót, vinné magával fiát, Eötvös Bálintot. Herman Ottó meghökkent. Mit csináljon a fiúval, mikor ő komoly megfigyelőútra megy. Próbálta lebeszélni az apát.

— Tudod Te, Károly, micsoda nagy út az? Hát hogyan vigyem magammal a fiadat, akivel magad sem bírsz.

— Nagy út, nagy út — hümmögött a vajda, ahogyan Eötvös Károlyt kávéházi törzsasztala becézte. — Hát mutasd csak azt mappát, hova is mégy?

Herman Ottó kiteregette előtte az atlaszt és megmutatta az útirányt. A vajda erre maga is megretirált.

— No, ezt magam sem gondoltam. Úgy véltem, hogy a nyakába akasztok a gyerekeknek egy tarisznyát, jó ódalással, oszt mentek, míg vissza nem gyűttök.

Így képzelt el Eötvös Károly, sok kedves magyar írás zamatos írója, egy természettudományi expedíciót.

Persze, hogy a Bálint gyerek ezek után itthon maradt. Herman Ottó pedig 1888 június 5-én útra kelt. „A részletesebb utiterv az volt, hogy Berlinen át Hamburgba indulok, innen a norvég postagőzessel az egész part hosszát végigmérem, hogy a tenger és a szigetköz madáréletét láthassam; végre Tromsőben megszállva, a szigetet és csak egy keskeny tengersizorossal elválasztott földséget kuta-



tom; a többire nézve ott a helyszínen csinálom meg a tervet. Svaerholt madárhegyét ha török-szakkad, meglátogatom; Vardó, hova Páter Hell Miksa magyar csillagász és Sajnovics János magyar nyelvész emléke vonzott, kérdéses maradt, mert oda való utazásom az anyagiak alakulásától függött.“

Berlinben fölkereste Rudolf Virchowot, a nagy germán orvost, aki a celluláris patológia megalapozása mellett módot és alkalmat talált bámulatos sokoldalúságával néprajzi és őstörténeti kutatásokra is.

„A nagy tudós, kin a specifikus német professzornak egyetlenegy vonása sincsen meg, nagy érdeklődést tanusítva, magyaráltatta magának ‚A magyar halászat könyve‘ tartalmás és eszmemenetét, bátorított a fordítás megejtésére s hogy kiadó akadna. Az egész ügy Trefort miniszteren fordult volna meg; — ő elhalt s így a tervezgetés hiábavaló volt. — Különösen helyeselte azt a nézetemet, hogy Rau hibázott, amidőn a praehisztórikus halászszerszámot csak a most élő vadnépekével hasonlította össze, mert szerintem fontosabb az összehasonlítás azokkal a praehisztórikus leletekkel, amelyek lábunk alól kerülnek ki s amelyekkel, így vagy úgy, de összeköt a fejlődés fonala. Az is nagyon tetszett neki, hogy a fordítás sikerülhetne azoknak a német mesterszavaknak a felhasználásával, amelyekkel a magyar földön halászó németiség él, mely részben — például a Fertő körül — őstelepepszámba megyen; sőt nem lehetetlen, hogy e szavak gyűjteménye a német nyelvkincset gazdagíthatná. A lapp halászszerszám ismeretlen voltáról is folyt a beszéd.“

Hamburg—Flensburg—Aalborgon át, Frederikshaven érintésével, Bergenbe mentek. Itt behatóan tanulmányozta az őskori bálnavadászat szerszámait. Hiába, az ornitológiai tanulmányúton sem tagadhatta meg magát az etnografus.

Bergenből Throndhjembe vezetett útja, innen Aederholmba, a norvég dunakacsák norvég fészkelő telepére. A sarkkörben lenyűgözte az éjféle nap csodálatos látványa. „Nem lehet leírni, nem lehet lefesteni, ezt látni kell!”

A Bodótól Tromsőig vezető útszakaszon pilantott be a norvég tőkehalgazdálkodás kimeríthetetlen kincseskamrájába.

„Hogy mit jelentenek az ívásra ide felvonuló haltömegek, ezt abból tudhatjuk meg, hogy az ikráshalban az eddigi kutatások — Leuwenhoeck és Bradley szerint — négy és kilenc millió között ingadozik az ikrák száma, és hogy egyetlen esztendőben húszszet felülmúló halászság, mely ötezren felül való halászhajót népesített be, körülbelül egymillió halat friss állapotban vetett partra, kilencmilliót szárított állapotban, kilencmilliót besózva, hatmilliót más módon kezelve. Tehát együttvéve huszonötmillió halat fogott — s vitt ki innen a forgalomba. Közepes a fogás, ha az eredmény húszmillió darabra rúg. Az eddig ismert legjobb fogás huszonkilencmillió darabot tett ki. A jó fogás az, ha az egyes halászbokor, illetőleg hajó, öt-hatezer darabra viszi föl.”

— Úgye nem túlzás, hogy minden kincsnek bőven bugyogó ősforrása a Tenger. A Világtenger.

A Lofót-halászatból való búcsú képe végteleül szomorú: a szerencsétlenségek képe.

„Ha a halászságot, amikor kivetette hálóját és horgait, az erős nyugoti szél találja a tenger síkján, akkor a Lofót-partra való jutás lehetetlen, a szél besodorja a könnyű bárkákat a Vest-fjordba, mely pedig olyankor forrong, mint a pokol üstje, mert a szigetközökön az óceán felől betörő hullámtörés lódás rettentő áramlatokat éleszt a fjordban. A könnyű bárkák ilyenkor százával is felborulnak s ekkor a halászságnak át kell helyezkednie, vagyis a felborult bárka ormára kell jutnia, ahol rendszeren a megkapaszkodásra szolgáló fogantyúk vannak alkalmazva. Amely bárkán nincsenek ilyenek, ott a



halászság a halászkést üti a bárka ormába s ebbe fogózik, ha pedig nem bírja ki a tusát s a kés nyelét elbocsátva elmerül s elenyézik, akkor a társak a bevert kések számából tudják meg, vajjon hányan pusztultak el!

A Balaton halászsága azt tartja, hogy a magyar tenger tündére évenként egy emberáldozatot követel; — a Lofótok halászsága 1848 februárius 11-én ötszáz áldozattal áldozott az Óceánnak!...“

Főhadiszállását Tromsøben ütötte fel. Innen járta be Tromsdalt, Risöt, Kvalöt, a sarkkörü természet gyűjtőhelyeit.

„Én magam tökéletesen kizökkentem az életrendből — írja könyvében. — Kizökkentettek az éjjeli vadászatok — amelyek mégis napfénynél folytak — és kizökkentett az a körülmény, hogy én vezettem a naplót, a levelezést, sőt zsurnalisztának is kellett lennem; így mindig húztam-halasztottam a lefekvést; dolgoztam; — Végtére akármit csináltam, reggeli 4 óra előtt nem bírtam elaludni; bizonyos bágyadtság vert erőt rajtam. Sokszor bizonyos aggodalom szállott meg, még pedig a napló miatt — vajjon helyesen van-e datálva? Hátha ma van tegnap, vagy pláne már holnap?“

Megfigyelte a lemmingek tömeges vándorlását, a sarkkörü hófajdok életét, legmaradandób benyomását azonban Svaerholt madárhegyén nyerte.

Hammerfesten át közelítette meg:

„...Szédületes, kápráztató látvány tárult föl szemem előtt.

Egy irtóztatóan meredek, részben áthajló sziklafal, melynek vízszintesen futó palarétegze a nyugoti szélen és hosszában szinte hasábosan volt szeldelve, fordult a tenger felé.

A palarétegzet ezernyi ezer párkányt alkotott, melyet a madarak töméntelen sokaságának hullajtása fehérre meszelt.

Azok a párkányzatok rakva voltak a gyönyörű heringsirály százezreivel s ahol a párkányzat csak megengedte, ott szennyes fészkek állott, benne egy, ritkábban két, pelyhes, vagy

tokos sirályfiú. A fészkek fukuszból valók s részben magas-építésűek, mert a madarak évről-évre magasítják.

Ami sirály hozzám közel ült, az tisztán s teljes alakja szerint volt látható; de a távolsággal mind kisebbekké váltak az alakok és a hónál is fehérebb fej és mell majd csak tojásformának, a legtávolabb ülőké már éppen csak apró gyöngy-nagyságúnak tetszett. És, amint a párkányzatok lépcsőket vagy hosszú sorokat alkottak, úgy tünt föl különösen a távolabb eső rész, mintha azt a falat valami szeszélyes kéz gyöngy-sorokkal aggatta volna telides tele.

A kidülledéstől, amelyen állottam, meredek, de járható omlás vezetett le a sziklafal tövéhez, hol a kiomlott szikladarabok óriás lábként voltak a tengerbe kilökve. E láb párkányzatai, a hullámoktól lemosva, feketék voltak s az oda telepedett sirályok már csak mint hófehér pontsorok csillámlottak föl hozzám.

Abban a nagy ürben pedig, amelyet az a düledék, amelyen állottam, a sirályfal és az ő nyugoti, hasgatott szöge alkotott, szemkápráztató kavargás folyt, mert ezernyi sirály, mint valami tovakészülődő méhraj, úgy kavargott benne.

Kiegészítette pedig ezt a madárképet egy valóban leírhatatlan zsvaj. A közelben ülő és röpülő madarak rikácsolása, nyávogva-síró hangja kihallatszott ugyan, de csak bizonyos zúgáson át, mely a távoliak egybeolvadt zsinatolásától eredett.

Az a zsvaj néha úgy hangzott, mint egy népes iskola lármája; csakhogy itt a madárhegyen a hang megszámlálhatatlan ezrek torkából dült.

Lehaladtam kissé az omlás ösvény-féléljén, amelyet a tojásszedők tapostak ki a kövek közeiben. A legközelebb ülő sirályok lehettek tőlem vagy öt méternyire; de nem törődtek megjelenésemmel. Jó lövéstávolságra oly csoportot szemeltem ki, amelyben vagy tíz madár úgy ült, hogy a sörét jól boríthatta. Odalöttem.

Az eredményt nem vehettem ki, mert egy új jelenet kápráztatta meg szememet: a lövésre ezernyi ezer sirály kapott szárnyaszabadjára, oly sűrű tömegben, hogy az égbolt nem látszott tőle; s minthogy valamennyi a megriadásnak egyazon hangját egyszerre adta ki magából, valóságos üvöl-



téssé olvadt össze az, mely semmihez sem hasonlítható; ebbe azután belésüvöltött a fiak szava és néha azt a hatást keltette, mintha gyermekhang kiáltott volna közbe.

Nyomban, amint a tömeg szárnyrakelt, odalöttem a másik csövel, ahol a legsűrűbb volt. A velem jött emberek e két lövés után 31 risszát szedtek össze.

Még négy sirályt löttem kiszemelve s azután, tekintettel az emberekre s a vasárnapra, visszatértem a házba, hol éke- sen tölterített asztalnál várt a hal, a tej, vaj, sajt, az ostya- vékonyságú normann kenyér — fladbröd — és a kitűnő tea. Majd egy igen szép forraló alatt meggyúlt a petróleum s járta a két öreg társaságában a toddy; éjfél tájban végre rákerült a sor a párórai nyugalomra, amelyre nagy szükségem is volt.

De soká tartott, míg az álom elnyomott; — a nagy izga- lom nem engedte. Mint tivornya után a zene, úgy csengett fülemben a sirályok zsvaja, s fokozta az idegességet az a tudat is, hogy az egykoron lehetetlennek látszót elértem s hasznomra fordíthatom idegen emberek szíves jóakaratóból és jószívűségéből. Hánytvetett életemnek sok s nem egy fájó emléke újult föl bennem. Utinaplómnak ez a része így vég- ződik: „Mint természetvizsgálónak, sohasem volt a maihoz fogható napom. Elgyönyörködtem én sokszor egész lélekkel az anyatermészet fönséges jelenségein, sokszor menekültem keblére embertársaim elől is: mindig vágytam, hogy az em- bert eszményemmel, a természetnek reá való hatásának révén összhangban találjam s gyönyörködhessem teljes szívből mind a kettőben; hogy kivesszen belőlem — meddig? — egy ret- tenetes kétség és gyanú, amelyet embertársaim nagy tömegé- vel szemben egészen elfojtani nem bírok s melyet mind keve- sebb kivétel gyöngít meg. — Egy rövidke összhangzásért ide kellett nekem a Jeges-tenger tájára jönnöm. Aldom is sorso- mat, akaratom erejét, mely idehozott Svaerholt madárhegyére, hol az állatélet nagy törvényei oly fönségesen, oly megkapóan nyilatkoznak meg — kezet fogtam Axel Juell norvég kapi- tánnal s átléptem egy igazszívű norvég ember küszöbét... ma többet nem írhatok.“

Újra és újra megmászta a madarak hegyét, ahonnan bepillantást nyert az állattömegek egy-

másra hatásának titokzatos boszorkánykonyhá-  
jáira. Mint a legpontosabb óramű kerekei, úgy kap-  
csolódik egybe szervezet szervezettel.

„A legkisebb lazacféle, a *Mallotus*-hal, ívásra föl kezd  
vonulni az óceán mélységeiből; a seregeknek csak szélessége  
is kilométerekre rúg, tehát már az egyes seregekben is mil-  
liárdokról van szó. E megszámlálhatatlan sereg nyomán jár-  
nak a *Gadusok* (tőkehalak); a tőkehalat szolgáltató ragadozó  
halak belepusztítanak a *Mallotus*-seregbe és szintén ívnek;  
a *Gadusok* tömegeit festi némileg az a húszmillió darab, ame-  
lyet a normann halászság a Lofót-szigetség halászótelepein  
akgat föl a hjederek rúdalkotmányára; és festi az a száz-  
milliókat számláló tömeg, amelyet New-Foundland ívóhelyein  
százezer halász kihoz évről-évre.

Magában már e két csoport is a táplálékszükségnek mily  
óriási arányait jelenti! S ez a táplálék kezdődik azokon a  
szabadszeggel nem is látható véglényeken, amelyeket az  
ikrából kikelő halporonty fogyaszt, és fölhág addig a táplálék-  
tömegig, amelyet a felnőtt halak milliói fogyasztanak.

És itt avatkozik belé a madárhegyek szárnyas lakóinak  
töméntelensége is, amely a halikrára, a kikelő ivadékra s  
mellette azokra a kis rákfélékre — *Calanus*, *Euphausia* — is  
ráveti magát, amelyekből a lemezes szájú bálna milliókat szál-  
lít a gyomrába egyetlen nyeléssel — mennyi kell ennek az  
egyszeri jóllakáshoz! Mily tömegek és számok ezek!

Svaerholt sirálytömege is halikrából, ivadékból és *Calanus*-  
féle rákókból él.

Százakat, majd ezreket számláló seregekbe verődve, ki-  
száll a Jeges-tenger végtelen színére, a szomszéd *Porsanger*-  
és *Laxe*-fjordok síkvizére és öbleibe s teli beggyel, gyomor-  
ral tér vissza: ifja tanyázó helyére, örege a fészekre, a táplá-  
lékot váró kicsinyeihez.

Akár mint a létért való küzdelmet, akár mint anyag-  
cserét fogjuk fel az arktikus állatéletnek e megnyilatkozásait,  
mindenképen oly gigászi arányokat tüntetnek azok föl, ame-  
lyeknek számokban való kifejezésétől visszariadunk s ame-  
lyek azért vannak oly nagy hatással reánk, mert éppen ott



nyilatkoznak meg valóban hatalmas lüktetéssel, ahol mi, a mérsékelt öv lakói, legkevésbé várnök.“

Herman Ottó itt, a madárhegyen megtalálta a maga stílusát. Ez: a nagy összefüggések meglátása, szervezetek kölcsönhatása, életsorsok egymásba kapcsolódása volt az ő stílusa, amikor megírta pók munkáját és ez volt a legnagyobb élmény, amelyet magával hozott az északi madárhegyek tájáról.

A madárhegyek nyüzsgő zshivaján túl még egy kérdés vezette tovább, Észak felé: két magyar úttörő feledésbe merülő nyomai.

Páter Hell Miksa, a bécsi csillagvizsgáló selmecbányai születésű egykori igazgatója és Sajnovics János páter, a fehérmegyei Tordas szülőtte, Hellnek asszisztense 1769-ben Norvégiába mentek, hogy ott megfigyeljék a Venus bolygónak a Nap korongja előtt való elvonulását. Vardöben teleltek, mint a dán király vendégei, azután hazatértek.

„Hell meglepő eredményt hozott ki az észleletből, azt, hogy a Föld közelebb áll a Naphoz, mint akkor hibás alapon általánosan hitték; ezért kortársainak leghíresebbje, Lalande, az eredmény meghamisításával, sőt többel vádolta, avval, hogy az egész megfigyelést úgy koholta. — Ma pedig a csillagászat mégis Hellnek ad igazat!“

Sajnovics, aki nyelvész is volt, elsőnek vitatta útja alapján a magyar és a lapp nyelv rokonságát.

„Sajnovics eredménye föllázította ellene magyar kortársait, mert sértette büszkeségüket; — sőt lüktet ez még ma is. — Már pedig az összehasonlító nyelvészet ma Sajnovicsnak ad igazat, ki már akkoriban is tudományos alapon vitatta azt, amit ellenesei csak érzelmi alapon utasítottak és utasítanak vissza.

Mind a két férfiú meghasonlott lélekkel vonult vissza a köztérről abba a csöndbe, amelyet a szigorú szabályokhoz kötött szerzetesrendek oly tökéletessé tudnak tenni.

Így ismertem — írja Herman Ottó — e két magyar tudós ügyét és megvallom, hogy nemcsak a pusztá kegyelet, hanem az a vágy is serkentett a Vardöbe való utazásra, hogy a két magyar tudósra nézve — ha lehet — adatokat szerezzek s ha ez sikerül, bár csak egy porszemnyivel is hozzájáruljak annak a még korunkban is fölüttördő gyanúnak és vádnak az eloszlatásához.“

1888 július 25-én reggel négy órakor elérte Vardöt, Hell és Sajnovics egykori tanyáját. Hogy a vitát, vajjon Hell hamisította-e, eldönthesse, meg akarta nézni, mit írt Páter Hell az egyház anyakönyvébe.

„Szakadó esőben indultunk a paplak felé; de már útközben tudtuk meg, hogy a pap Vadsőben van valami egyházi gyűlésen s csak négy-öt nap múlva jó haza! Nekem pedig csak 24 óráam volt.

A dolog tehát alapjában úgy állott, hogy az arktikus eső miatt nem kutathatok, a papi gyűlés miatt nem juthatok Hell jegyzetéhez; szóval a vardői út hiábavaló.

Megvallom, nagy elkeseredés vett erőt rajtam. De Vardő tekintélyes polgárai összegyülekeztek, köztük Dahl, a szeszmonopólium kezelője, a norvég múzeumnak lelkes gyarapítója, és azt határozták el, hogy felkeresik a rendőrfőnököt, kinyitattják vele a papi irodát s elémbre teszik a könyvet. Én erről semmit sem tudtam, csak mikor a rendőrfőnök előttem állott s meghívott. Ez az úr igen finom modorú volt s kitűnően beszélt franciául. Elmentünk tehát a paplakba, hol a rendőrfőnök, a pap gazdasszonyának szörnyűködése dacára, kinyitatta az irodát, amelyben a matrikulának s egyéb könyveknek egész halma hevert, minden rend nélkül.

A könyvek hátán semmi jelzés, semmi évszám; benyitottunk a régi kötésűekbe; akadt olyan, amelyben 1805, 1836, 1842-re vonatkozó adatok: keresztelések, esketések, halálozá-



sok, konfirmációk voltak bejegyezve! Így sem boldogulunk, mert nekem csak 24 órám van, a holnapi hajóval mennem kell; ezt pénztárcám követeli így.

Tanácskoztunk és abban állapodtunk meg, hogy én telegrafálok a papnak; míg a válasz megjő, megnézem az obszervatórium helyét, a Hell lakóházát s benézek a várba, melynek irattárában még akadhatnak Hell-re vonatkozó okiratok. — Így is történt. Ezalatt a paptól megjött a felelet:

„Otto Herman af Ungarn. Kirkebogen udleveres til dem ved henvedelse til min husholderske Magdalene. I kirkebogen fra 1821 er notits am Pater Hell. Johannesen.

Tehát Magdaléna gazdasszony kiadhatja az 1821-i matrikulát, amelybe Páter Hell 1769-ben egy jegyzetet írt! Összenéztünk: de hát tenni kellett. Melyik már most az 1821-i könyv és hogyan lehetséges az, hogy ebben egy 1769-i jegyzet foglaltatik?

Nem mentünk semmire. A rendőrfőnök ugyan ajánlotta, hogy majd a pap megérkezése után kikeresi s megküldi nekem; de mit ér az, ha nem látom Hell kezeírását! Ajánlkoztak, hogy lefotografáltatják; — de hát én érinteni akartam a nyomot, ha már megtettem ezt az utat... De azok a pompás norvégek nem engedtek s különösen Reinholt buzgólkodott. Úgy tíz perccel tizenegy óra előtt be is állított egy matrikulával, nyugodtan mondván: „hier Pater Hell”. Bizony megőleltem: hiába!

A furcsaságnak még itt sem szakadt vége, mert Hell 1769. évben írott jegyzete, nem mint a pap mondta az 1821-i, hanem az 1805-i matrikula végében van beírva!

A megoldást ez a jegyzet adta meg:

„A nemes és nagytudományú császári asztronómiai professzor, Hell Miksa úr kívánságára, ki legkegyelmesebb urunk, királyunk, VII. Keresztély költségén 1768. év őszén ide küldetett, ugyanazon évi október 11-kén ide érkezett, itt áttelelt s addig tartózkodott, míg 1769-dik év június 3-kán a Vénus csillagnak a Nap előtt való elvonulását meg nem figyelte, a következő, tőle magától származó jegyzés van itt bevezetve, melyhez az ő részéről az a kérés járul, hogy azt a hivatalbeli utódok, vala-

hányszor új anyakönyvet szereznek, újra bevezessék; ezért van az, hogy ama férfiú szavait ide igtatom.'

Hell sajátkezű jegyzete e szerint csakugyan az 1769-es, meg nem talált anyakönyvbe van bevezetve és ezt vezették be valamennyi későbbi matrikulába is. Maga a másolat így szól:

„Mivelhogy a tengernek észak felől való hátrálása s ennek révén a szigetnek és a földségnek folytonos nagyobbodása itt Vardöben nagyon szembeötlő és világosan megfigyelhető, engem a természetben, valamint a dán királyi államban folyó e nevezetes jelenség arra birt, hogy égetett téglákból két oszlopot emeltessek, az egyiket délnek, a másikat északnak állítva. Mindkét oszlop tövéhez, még pedig a tenger felé néző oldalon egy-egy vasat rakattam szilárdan, mely vasak legfontosabb jelzői annak a hátrálásnak, amelyet a tenger 1768-dik október hó óta, amikor legmagasabban állott, végezett. A két oszlopnak egymástól való távolsága a központból délről észak felé vagy északról dél felé 158 bécsi láb, annyi mint 79 dán sing. Mindenike 1 és  $\frac{3}{4}$  dán singnyi magas és  $\frac{1}{2}$  dán singnyi vastag. A két oszlop között futó egyenes vonal az obeservatórium hosszú oldalával talál. Másképen kifejezve: ha a délfelöli oszlopra egy földmérő szerszámot helyezünk s ezt a délvonalra állítjuk be, akkor az északi oszlop a délvonaltól keletre 13 fok és 8 percnyire tér el; vagy ami ugyanaz, ha a szerszámot az északfelöli oldalra helyezzük, akkor a délfelöli oszlop nyugotnak ugyancsak 13 fok 8 percnyire tér el.

Vardö, 1769 június 22-kén.

Hell Miksa,  
a csillagászat professzora.'

Ebből látható, hogy Páter Hell is annak a nézetnek hódolt, amelyet Linné s Celsius vallott, hogy t. i. a tenger hátrál; ennek kimutatása végett építette föl oszlopaikat, amelyeknek azonban nyomuk veszett.

Könyve függelékében azután összefoglalta Herman Ottó mindazt, amit Hell Miksáék norvégiai



tartózkodásáról megtudott. A Hell-probléma teljes megoldására nem vállalkozhatott — ahhoz csillagásznak kellett volna lennie. De értékes adatokat szerzett a helyszínen és Páter Pinzger Ferenc részben ezek alapján tisztázta Hell páter korszakos érdemeit.

Most már csak a tanyabontás volt hátra. És augusztus 21-én a két vándor visszaérkezett Budapestre.

Herman Ottót ez az út jegyezte el végleg, most már egy életre az ornithológiával. Noha úti beszámolójában is sok a néprajzi elem, és noha élete második szakaszát jóformán teljesen néprajzi kutatásoknak: az ősfoglalkozások felgyűjtésének szentelte: kenyere ettől az úttól kezdve halála napjáig a madártan volt.

Ennek közvetlen indító oka pedig a Budapesten 1891-ben ülésezett második nemzetközi madarász-kongresszus, amelyet világraszóló sikerrel és sok nehézség közepette Herman Ottó szervezett meg. Megszervezett pedig úgy, hogy amikor negyven év múlva, 1930-ban résztvettem az amszterdami hetedik nemzetközi ornitológiai kongresszuson, az idős tagok felcsillanó szemmel beszéltek a pompásan megrendezett budapesti összejövetelről.

Az első nemzetközi madarász-kongresszus Bécsben ült össze 1884-ben. Indító oka az volt, hogy megszervezői ki akarták szabadítani a madarakról szóló tudományt az amatőrök befolyása alól. A zoológiának általában véve mindig nagy szolgálatot tettek az amatőrök, két ágában azon-

ban, a rovartanban (entomológia) és madártanban (ornitológia) határozottan károsan hatottak. Mert mit csinál az amatőr rovargyűjtő? Halomra gyűjt lepkét és bogarat — a többi rovarrendet rendszerint figyelemre sem méltatják, mert nem „mutatósak” —, egyik-másik fajt csaknem utolsó írmagjáig kipusztít egyes vidékekről, azután kézi nagyítóval a kezében „új fajokra” vadászik. Az állat életmódja, szervezetének belső, a szabad szem előtt többnyire rejtett titkai nem érdeklik, anatómiájához sem nem ért, sem nem kíván érteni, minden begyűjtött példányban új fajt keres, olyan elváltzást, olyan „bélyeget”, amely a már leírt „fajoktól” megkülönbözteti, hogy új nevet adhasson az illető példánynak vagy formának, amely rendszerint nem egyéb földrajzi tájalaknál, hogy azután odabiggyeszthesse a maga „szerzői” nevét. Mi csoda kitörő boldogsággal üdvözlöl egy ilyen „entomológus” minden rajzolatbeli eltérést a lepkeszáron, mennyire örül, ha csápja 2—3 milliméterrel hosszabb, szárnyfedőjén több a petty vagy folt a már ismerteknél!

Halhatatlannak képzelem magát a derék entomológus, mert sikerült egy új alakot leírnia. Ugyanígy vannak az amatőr ornitológusok. Ha hosszabb egyik evezőtoll a másiknál, ha a nyaktollak gallérja szélesebb sávot rajzol ki a mustrázaton: itt is kész az áhított „új faj”.

Ahelyett, hogy az állatok fejlődését tanulmányoznák — hány és hány rovaralagnak nem ismerjük még a hernyóját, álcáját —, ahelyett, hogy elmerülnének az életmód percről-percre változó alkal-



mazkodásaiba, efemer külső bélyegekre vadásznak jobb ügyhöz méltó szenvedéllyel.

Innen van, hogy mindazok, akik komolyan foglalkoztak a rovarok és madarak szárnyas világának komoly tudományos problémáival, eredményeikkel nem kicsiny, helyi érdeklődésű entomológiai és ornitológiai egyesületek színe elé siettek, hanem zoológiai kongresszusokra, zoológiai folyóiratokba mentek közleményeikkel. Ez azután évtizedek alatt oda vezetett, hogy entomológus és ornitológus egyfelől, zoológus másfelől kölcsönösen lenézték egymást. Joggal csak az utóbbiak jártak el.

Az a komoly ornitológusnemzedék, amely aggodva látta, hogyan sportosítják el egyébként nagyon tiszteletreméltó amatőrök a madarak tudományát, komoly kritikát sürgetett és nemzetközi szervezet útján próbálta a tudományos madártan céljait kitűzni. Ez hozta létre a madarászok első, bécsi kongresszusát. Ez a kongresszus a madártan két első, nemzetközileg megoldandó feladatát a madárvonulás megfigyelésében és a madárvédelem megszervezésében szabta meg.

Mind a két kérdés közel állott Herman Ottó szívéhez. Már mezőségi kutatásai során megkapta a tavaszi és őszi madárvonulás impozáns tömegmozgalma, a madárvédelemnek pedig — mint meggyőződéses állatvédő — mindig propagálója volt. Ennek jegyében írta meg híres cikkét: „Ave regina“ címen, amelyet 17 német, 3 francia és egy angol lap vett át.

A bécsi kongresszus után évekig misem történt a nemzetközi ornitológiai kutatás továbbfejlesztése érdekében. A kongresszus mértékadó vezetői ekkor felkérték Herman Ottót, hogy úgy is, mint képviselő, úgy is, mint ismert szervező erő, vegye kezébe az ügyet. És Herman kezébe vette.

Latba vetette súlyát a kormánynál és sorompóba állította társadalmi és tudományos összekötéseit. Hogy a bécsi kongresszus első programpontjához híven megindítsa a madárvonulás módszeres kutatását, 1890 tavaszán összeállott tizenhatodmagával, csupa kipróbált magyar ornitológussal és megszervezte az első országos tavaszi madárvonulási megfigyelő-hálózatot. Tizenhat ornitológus az ország tizenhat pontját szállotta meg, csupa olyan jól megválasztott pontot, amelyek nagy tömegben vonulnak át a vándormadarak. Herman Ottó maga a Balaton partján, a somogyi Tótszentpálon ütött sátrort. Rajta kívül a Dunántúlon Szikla Gábor, Chernel István és Madarász Gyula, a Nemzeti Múzeum ornitológusa álltak ki a vártára, Sopron környékén Fászl István, a kitűnő piarista tanár, az Alföldön Lakatos Gyula, Erdélyben Csató János, Buda Ádám, Czynk Ede vállalkoztak a „mintamegfigyelésre“. És ez valóban mintamegfigyelés is volt. Csupa jó madárismerő három hónapig reggeltől késő estig járta a határt és figyelte, melyik madárfaj érkezett már haza téli szállásáról, melyik foglalt fészket. 104 napig figyeltek a madárvárták önkéntes megfigyelői szélben, esőben, viharban. Gyűlt a megfigyelések töméntelen adata. Rajtuk kívül az ösz-



szes kincstári erdőhivatalok alkalmazottait is munkába állította, akiknek miniszteri rendelet hagyta meg, hogy pontosan számoljanak be két kétségtelenül felismerhető vonuló madárfaj: a füsti fecske és a gólya érkezéséről.

Nem volt még nemzet, amelynek ornitológusai ilyen rendszeresen felkészülve fogadták volna a tavasz hazatérő hírnökeit egy hatalmas birodalom minden zugában.

Ez azonban a munkának csak egyik fele volt. El kellett végezni a másik felét is: a kongresszus szervezésével járó előmunkálatokat és lépéseket kellett tenni a második programmpont: a madárvédelem érdekében is.

Ez is megtörtént. Herman Ottó megszervezte baráti gárdáját, előkészítette a kongresszus tanácskozásait és az azokat követő kirándulásokat és megmozgatta a törvényhozást az intézményes, törvényes szigorral szentesített madárvédelem érdekében.

Közben pedig megírta édesapja egykori barátjának, Petényi János Salamonnak, a magyar tudományos madártan, sőt egész zoológia úttörőjének életrajzát.

Hálás téma volt Herman Ottó tolla számára. Egy külön élet bontakozott ki a hatalmas életrajzból, különé, aki egymaga utat tört nemzete számára a zoológia minden ágában. Különé, akit kortársai idehaza nem értettek meg s akinek nemes emléke soha ki nem bontakozhatott volna, ha írásbeli hagyatékának töredékeit életrajzírója kegyeletos kézzel meg nem menti.

Petényi a tizennyolcadik század utolsó esztendejében, 1799-ben született Ábel-Lehotán, Nógrád-megyében. Apja evangélikus lelkész volt, aki fiát is annak nevelte. Losoncon és Besztercebányán iskolázták és a természet szeretetét is ott oltották lelkébe. Ez kihatott az egész életére. Hiába ment Bécsbe teológiát tanulni, hiába lelkészkedett később — mindig és mindenütt elsősorban természetvizsgáló volt. Pedig de sok baja volt emiatt!

Amikor Cinkotán lelkészkedett, „a becsületes cinkotai parasztok nesztét vették annak s megütköztek rajta, hogy papjuk madarak nyúz és tagol, azokat méreggel preparálja; sőt hogy mind ezt egy kutyával is megcselekedte, még pedig ugyanazzal a kézzel, amellyel nekik az ‚Úr vacsoráját‘ osztogatja! Zugolódni kezdtek; az ‚Úr asztala‘ hívők nélkül maradt.“

Petényi döntő lépésre határozta el magát: önként lemondott a lelkészségről és nekiment a bizonytalanságnak. „Búcsúbeszédében kinyilatkoztatja, hogy továbbra is az Úr szolgája marad, s az Isten jóságát, hatalmát és fönségét, melyek a természet jelenségeiben lelik legszebb nyilvánulásukat — a jövőben is hirdetni fogja.“

Mindez 1833-ban történt. Petényi 1834-ben beutazta Hont és Nógrád megyéket, írta dolgozatait hazai és külföldi lapokba, az Akadémia számára — nélkülözések közepette. Ekkor történt, hogy a Nemzeti Múzeum állattárának első konzervátora, Jánky Pál meghalt. József nádornak figyelmét felhívták: Petényire, aki 1834 telén elnyerte a konzervátori állást — mely bizony szerényen dotált hiva-



tal volt: évi 400 pengő forint fizetéssel és 80 forint utazási átalánnyal. Petényi azonban boldog volt. Egyetlen vagyonát, 365 darabból álló madárgyűjteményét és emlősgyűjteményét szekrényestől odaajándékozta a Nemzeti Múzeumnak és most már minden percét hivatásának, egyben szenvedélyének is szentelhette. Szentelte is. Gyűjtött, írt, levelezett, utazott, bejárta az egész Magyarországot, vadászott, tojást szedett, kövületeket gyűjtött. Úgy belefeledkezett tudományos kutatásába, hogy észre sem vette a szabadság szellőjének viharát. Amikor Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről dörögte el Talpra magyarját, „az ornitológus az épületben levő dolgozószobájában akadémiai székfoglalóját írta „A sólyomról és solymászatról...“

Mit érdekelte őt politika, mikor idehaza annyi volt a teendő! Mikor egy országot kellett felfedezni a zoológia számára! Egy országot, amelynek emlőseit, madarait, ősgerinceseit akkor Petényin kívül jóformán senki sem ismerte!

Gyűjtött, megfigyelt, jegyzett szakadatlanul. Összegyűjtötte minden hazai emlős és madárfaj népies neveit, feljegyezte méreteiket, anatómiai bélyegeiket, fészkelésük, szaporodásuk, elterjedésük adatait. Gyült, gyült az anyag — de a gyűjtő közben ellentétbe került egyik-másik kartársával. Helyzete újra csaknem tarthatatlanná vált. Hívták külföldre, ígéretes jövővel — de tudta, hogy idehaza kell maradnia, hogy ennek a földnek állattani kincseit kell feltárnia. Azután reá szakadt a kór és

Petényi 1855 őszén meghalt. „Papírjait utolsó szavával a magyar Tudós Társaságnak hagyta.“

Herman Ottónak köszönhetjük, hogy e jegyzetek egy része — főleg a madártaniak — megmenekültek. Mert bizony a hagyaték jó része elkallódott. Amit még sikerült megmenteni, azt Herman Ottó részben Petényi életrajzában, részben — a zömét — külön kötetben adatta ki Csörgey Titusz feldolgozásában, magyar és német nyelven.

A kongresszus tagjai díszes negyedrétt alakú kötetben kapták kézhez Petényi tragikus életének első kimerítő, pontos rajzát, benne azon idők vezető idegen ornitológusainak: Brehm Keresztélynek, Baldamus Ernőnek, Natterer János bécsi madarásznak és Schlegel Herman leydeni zoológusnak Petényihez intézett leveleivel.

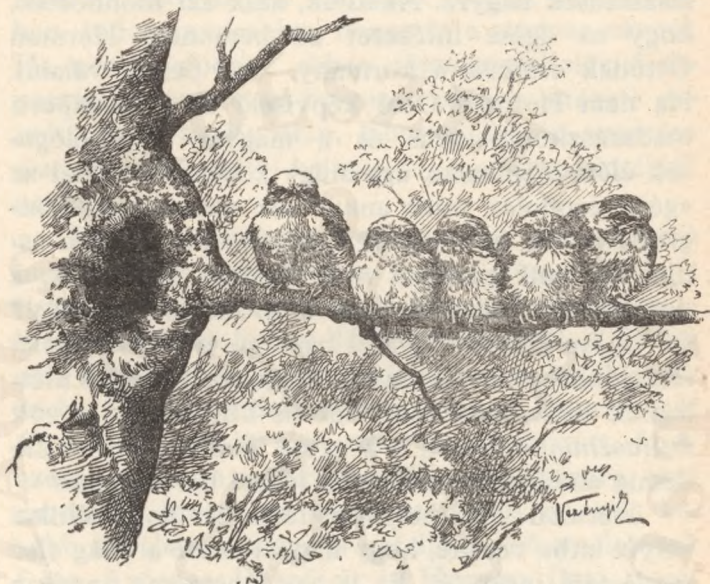
Hálásan is fogadták. Azonfelül, hogy ornitológiai kincset nyújtott, kultúrdokumentum is volt, egy fejezet a magyar zoológia és a nemzetközi ornitológia multjából.

A kongresszus magasszínvonalú előadásainak lefolyásáról, az azt követő kirándulásokról részletes képet ad a főjelentés (Compte Rendu) terjedelmes két kötete, a kongresszus hangulatának emléke pedig ott él félezer külföldi tagjának külföldi folyóiratokban és napilapokban megjelent meglehangú írásaiban.

Maradandó eredménye a kongresszusnak az az intézet, amely ebből fakadt s amely a budapesti madarász-összejevetelnek köszöni létét: a világnek időrendben első és tekintélyben sem utolsó madártani intézete.



Megszületett annak a tizenhat lelkes megfigyelőnek hálózatából, akik 1890 tavaszán elállották a vonuló madarak útját. Megszületett Csáky Albin kultuszminiszternek abból a meg gondolásá-



Vércsefiókák.  
Vezényi Elemér rajza.

ból, hogy kár volna ezt a kitűnően bevált hálózatot veszendőbe menni hagyni. Megszületett azonban elsősorban Herman Ottó akaratából és kitartásából.

Nem volt még kultúrnemzet a világon, amely külön intézetet szervezett volna a madártan mű-

velésének. Nem volt nemzet, amely állami apparátust bocsátott volna a rendelkezésére ornitológusoknak, hogy a maguk tudományát az államhatalom tekintélyének védelme alatt és támogatásával fejleszthessék nagyra. Akadtak, akik azt mondták, hogy az egész intézetet ad personam Herman Ottónak csinálta a kormány. Van benne valami. Ha nem Herman Ottó képviselő áll a budapesti madarászkongresszus és a magyar ornitológusok élén, alighanem ugyanúgy közönybe fullad az egész gondolat, mint annyi sok nemzetközi kongresszus. De hát vajjon a kolozsvári egyetem rektora alattani intézetét nem Apáthy Istvánnak, a *politikusnak* csinálta meg a koalíciós kormány? És vajjon Eötvös Lóránd báró gravitációs kísérleteinek hathatós támogatása magának a torziós mérlegnek szólt, nem báró Eötvös Lórándnak, a volt *kultuszminiszternek*, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének és Eötvös József báró fiának?

Herman Ottó helyesen tette, amikor politikai súlyát latba vetette, hogy megteremtse a világ első madártani intézetét. Ez is egy láncszeme annak a kultúrfölénynek, amelyre méltán büszkék lehetünk.

Miért nevezte Herman Ottó az intézetet, amelyet 1893-ban életre hívott, halála napjáig „Magyar Ornithológiai Központ”-nak? Miért hívta ő, aki oly nagy súlyt vetett egész tudományos pályájában a magyarosságra, idegen szóval ornithológiai központnak, madártani intézet helyett? Ennek csak történeti magyarázatát tudom megadni. Az intézet eredetileg csakugyan központi irodája volt a madárvonulási megfigyelő hálózatnak. Csak kés



sőbb, amikor Darányi Ignác minisztersége alatt átment a földművelésügyi tárca fennhatósága alá, vette programjába a gyakorlati madárvédelmet is. Az ornitológia szóhoz pedig talán azért ragaszkodott, mert idegen hangzása mellett komolyabban, tudományosabban hangzott a magyar névnel. Ha nem csalódom, ebben tömegpszichológiai tapasztalat vezette az öregurat, akinek intézete azután az ő halála után, Chernel István vezetése alatt felvette mai — helyes —: „madártani intézet“ nevét.

Herman Ottó negyedszázadig, élete utolsó huszonöt éve alatt állott az intézet élén, mindvégig tiszteletbeli igazgatóként. Mekkora fejlődött ez a kicsiny intézet harmadfél évtized alatt! A Nemzeti Múzeum épületében ideiglenesen két kicsiny szoba állott a rendelkezésére. Innen a József-körút 65. számú bérház első emeletére költözött, hogy azután eljusson a Debrői-úti kísérleti telepre, ahol eredetileg külön kis pavillont töltött be, míg később elfoglalta a főépület hatalmas első emeletének felét. Azóta a Debrői-út is Herman Ottó nevét viseli.

Az eredetileg csak irodahelyiségekre szorított kicsiny magból gazdag múzeummal, hatalmas könyvtárral felszerelt intézet bontakozott ki, amelyben évtizedek óta összefut minden hazai madártani vonatkozású kérdés. Ide küldik be a megfigyelők jelentéseiket a madarak tavaszi érkezéséről és őszi eltávozásáról, ide küldik be a ritkább madarakat, itt gyűlnek halomra a begyartalmak, amelyeknek szakszerű elemzése eldönti, me-

lyik madár hasznos és melyik káros gazdaságilag, tehát az emberi kultúra szempontjából. Itt készülnek a mesterséges madárkeltető odúk és téli madáretetők modelljei, itt készül az intézet folyóirata, az Aquila, és innen keltek szárnyra Herman Ottónak és tanítványainak: Chernel Istvánnak, Csörgey Titusznak, Schenk Jakabnak és Greschik Jenőnek, meg e sorok írójának és az önkéntes munkatársak egész gárdájának ornitológiai írásai, tanulmányai, könyvei, vizsgálatai.

Itt született meg a magyar madárvilág első nagy kézikönyve: „Magyarország madarai“ Chernel István tollából és ennek népszerű, széles körök számára készült, remekbe írott kivonata: Herman Ottó egyik legelterjedtebb könyve: „A madarak hasznáról és káráról“.

A lét gondjaitól ez az intézet mentette meg Herman Ottót holtá napjáig. Nem volt ez valami különösen dotált magas hivatal: országhíres vezetője a hatodik fizetési osztálynak megfelelő tiszteletdíjat élvezett. És élvezte ezen felül a nyugodt dolgozás lehetőségét. A hivatal gondjait levették vállairól „fiai“: recte munkatársai: ő maga pedig élhetett tudományos passzióinak. Részt vett ugyan minden nemzetközi madártani kongresszuson is és irányította a magyar madártani kutatást, de ideje legjavát, energiája maradékát most már élete két utolsó nagy problémájának szolgálatába állíthatta: a magyar földön élt ősember nyomainak és a tova-tűnő pásztorélet emlékeinek.



---

---

## A BORSODI BÜKK ŐSEMBERE

---

---

Száz év előtt Cuvier báró, az őslénytan genialis úttörője még azt mondja: L'homme fossile n'existe pas! — Fosszilis ember, vagyis: ősember nem volt! Ma pedig sok száz lelőhelyről ismerjük magának az ősembernek csontmaradványait és sokkalta több barlangból, sziklafülkéből, lösztelepből az ősember kultúrájának emlékeit: csontból, kőből és fából faragott szerszámokat, tűzkőszakócsákát, nyíl- és lándzsahegyeket, vakarókat, amelyekkel a nyersbőrt megtisztították, árákat, amelyekkel átlýuggatták, tüket, amelyekkel primitív ruhát férceltek össze. Barlangok egész sorából ismerünk ősművészek kezétől eredő, remekbe illő rajzokat, festményeket, kisebb-nagyobb állatszobrokat, egykori kultúrtelepekből pedig száz meg száz ősemberi ékszert: nyakláncokat, ruhafibulákat, apró áldozati tárgyakat.

Az ősemberkutatás, az ember multjának legizgalmasabb fejezetét kutató paleoanthropológia alig száz esztendőös multa tekinthet vissza. Kevés tudomány haladt néhány évtized alatt akkorát, mint éppen az ősembertan. Megindult azzal, hogy Boucher de Perthes francia archeológus Franciaország földjéből ezernyi ősemberi kőszerszámot gyűjtött össze és felismerte, hogy ezeket már em-

beri értelem pattintotta, formálta ki és használta. Ezekkel ejtette el kortársait, amelyekkel más módon nem tudott volna megküzdeni: a mammutot, a barlangi medvét, az ősszarvasokat, vadkant, vadlovat, hófajdot, nyulat. Boucher de Perthes felfedezése nagy feltűnést keltett. Nemzetközi tudományos bizottság kereste fel abbevillei múzeumát, hogy meggyőződjenek leleteinek jelentőségéről. A bizottságot meggyőzték a felfedező magyarázatai. És erre Európaszerte megindult a céltudatos barlangkutató. Angliában és Németországban, Svájcban és Spanyolországban, Itáliában és Ausztriában egymásután tárták föl a barlangok sárga agyagból álló üledékeit, hogy napvilágra hozzák a beléjük temetett kőszerszámokat, csonteszközöket, állati maradványokat. A kő- és csontszerszámokat a barlangban lakó ősember hagyta hátra — az apró állati maradványok jórészét a barlangokban tanyáztott baglyok ökredeztek ki köpetek alakjában, a nagyobbakat rókák hurcolták be.

Múzeumok polcai évről-évre ezer meg ezer új lelet súlya alatt roskadoztak. Csakhamar az ősember csontmaradványai is előkerültek.

Világszerte feltűnést keltett, amikor Düsseldorf mellett, a kicsiny Neander-folyó egyik — azóta lehordott — barlangjában megtalálták minden idők egyik legprimitívebb ősemberének combcsontját és koponyájának maradványait. Nagy vita kerekedett e leletek körül. Voltak, akik a napóleoni háborúk egy névtelen kozák áldozatának minősítették, mások betegesen eltorzult, alig pár évtizedes embermaradványnak hitték — míg végre,



évekig tartó heves viták és alapos kutatások után kiderült, hogy bizony a Neandervölgy ősembere — ahogyan azóta a düsseldorfi leletet nevezik — egyik legősibb elődünk földi maradványait képviseli.

Franciaországból is egyre-másra kerültek ki ősemberi csontmaradványok. Azután Gibraltárban, majd Mentone mellett, a Barma Grande-barlangban, tártak föl ősembercsontokat. Ausztria két északi tartományában, Cseh- és Morvaországban — a mai Csehszlovákia területén különösen gazdag ősembertani leletek gazdagították emberelődünkre vonatkozó ismereteinket.

Magyarország földjéből azonban semmiféle ősemberi lelet nem volt ismeretes. Egy lelkes szepességi tanár, Roth Lajos ugyan már a nyolcvanas években megindította a tátrai barlangok kutatását, föl is tárt belőlük értékes állati maradványokat — ősemberi csont azonban nem került elő, még az ősember kezétől eredő szerszámok sem.

1891 nyarán egy ház épült a miskolci Avas-hegy tövéén. Házalapozás közben előkerült néhány jellegzetes alakú kődarab, amelyeket a ház tulajdonosa, Bársony János elküldött Miskolc akkori képviselőjének, a minden iránt érdeklődő Herman Ottónak.

Jó kézbe küldte. Mert ugyan ki lett volna abban az időben Magyarországon, aki legott felismerte volna a kődarabokban az ősember keznyomát? És kiben lett volna meg az a lendület és bátorság, hogy meggyőződését nyomban nyilvánosságra is hozza és szakemberek egész seregének ellenvéleménye dacára is kitartson meggyőződése

mellett? És végül: kiben lett volna meg a kitartás, hogy beletanulva egy eddig számára idegen stúdiumba, politikai és tudományos súlyával kikényszerítse a további kutatást.

Hogy a leleteket felismerte, azt halászati tanulmányainak köszönhetjük. Az idegen halászati irodalom tanulmányozása közben ugyanis sokszorosan találkozott a miskolciakhoz hasonló kőszerszámokkal, amelyekről odakünn jól tudták már, hogy ősemberelődünk keze formálta ki.

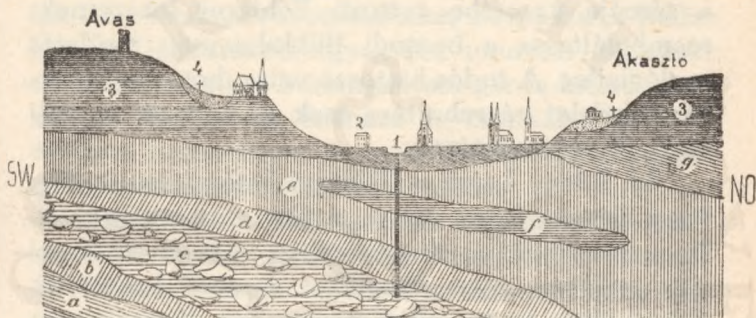
Herman Ottó nemcsak lángelme volt, de szeme is volt. És minthogy azok közé a lángelmék közé tartozott, akik csak saját tapasztalataikban, abban bíztak, amit a maguk szemével láttak, legott hírül adta, hogy Magyarország területén is élt az ősember, még pedig a Bükk-hegység vidékén. Megírta ezt a Természettudományi Közlönyben, az Archaeológiai Értesítőben és hírül adta a bécsi ember-tani társulat folyóiratában, a Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft Wien hasábjain is.

Megszólalt azonban erre két magyar geológus, akik nem jó szemmel nézték, hogy a geológiától távol álló Herman Ottó most minden geológiai előképzettség nélkül beleszól ebbe az elsősorban mégis csak geológiai kérdésbe. Elvileg igazuk is volt. Mert ha a leletek csakugyan az ősember hazai nyomait hirdetik, ha azokat csakugyan a magyar föld ősembere formálta ki, akkor a leleteknek diluviális rétegben, olyan üledékben kellett feküdenie, amely az ősember élete idejében rakódott le. Csakhogy a miskolci Avas tövéen nyoma sincs a



diluviumnak — e szerint a miskolci kőszerszámok sem lehetnek diluviálisak, azaz jégkorszakiak.

Heves, kemény, a személyeskedésig menő vita indult meg. Herman Ottó váltig azt hangoztatta, hogy a leletek formája nem csalhat. Már pedig ez



A Szinva-torkolat geológiai szelvénye. (Innen került ki az első miskolci kőszerszám.) 1 alluvium és a Szinva medre, 2 a Bársonyház, 3 szarmata andesit-breccia, 4 diluvium, a *Ostreás* homokköpad, b márga, c konglomerátum, d márga, e homokos agyag, f rhyolith-tufa, g konglomerátkavics.

a forma tipikusan paleolitos, vagyis a pattintott kőkor kultúrájára vall. A geológusok egyre csak azt felelték: de hol van a jégkorszaki üledék, amely egyedül hitelesíthetné a leletek korát és jelentőségét?

Igy gyűrűzött a vita kerekén másfél évtizedig. Újabb lelet nem került elő, ami hitelesíthette volna Herman Ottó megállapítását. De gazdát cserélt a földművelésügyi tárca. Amikor a koalíció kormányra lépett, a földművelésügyi tárcát újra Darányi Ignác vette át. Darányi régi híve és igaz tiszteelője volt Herman Ottónak. Hermannak most már csak egy szavába került, hogy Darányi elrendelje a tárcája keretébe tartozó Földtani Intézetnek: reambuláltassa a borsodi Bükk-hegység területét geológiaiilag. A tudós biztosra vette, hogy a miniszteri rendelet végrehajtása csak az ő igazát igazolhatja. Úgy is történt.

Id. Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója, Papp Károlyt bízta meg a terület reambulálásával. És a reambulálás megoldotta a vitát: a miskolci lelet valóban nem diluviális rétegből került ki. Ebben tehát igaza volt Herman Ottó ellenfeleinek. Viszont az is igaz, hogy az Avas távolabbi környéken igenis kimutathatók a jégkorszaki rétegek. Herman Ottó miskolci szakócái tehát másodlagos fekhelyről kerültek napfényre.

Most már csak az volt hátra, hogy megfakasszák a Miskolc-környéki barlangokat. Herman Ottó, a vadász, jól tudta, hogy a jégkorszak ősvadásza hol állhatta el a vadváltót. Megmondta tehát, hogy elsősorban is a hákori völgy fölött nyíló Szeleta-barlangot kell kiásatni.

Igaza volt. A Szeleta mélyéből egymásután ezernyi szebbnél-szebben megmunkált paleolith: pattintott kőszerszám került napvilágra. Darányi Ignác külön fedezetet talált a borsodi barlangkuta-



tásra. Megindult a rendszeres magyar barlangkutatás.

Sorra-rendre föltárták a borsodi Bükk barlangjait és valamennyiből ezernyi és tízezernyi patintott kőszerszám: paleolith és csonteszköz vándorolt a miskolci és budapesti múzeumokba, elsősorban a Földtani Intézet gyűjteményébe és a Nemzeti Múzeum régiségtárába. Egymásután tárták föl a Puszkaporos sziklafülke, a répáshutai Balla-barlang jégkorszaki agyagjába temetett ősemberi emlékeket. Lelkes barlangkutató gárda látott munkához. Hamarosan idehaza is munkába lépett a modern tudományos kutatás munkafelosztása jegyében megszervezett kutatótábor.

Maguknak a barlangoknak módszeres és rendszeres feltárását Hillebrand Jenő, Kadić Ottokár és Kormos Tivadar vették a kezükbe. Minden esztendő nyarán kiszálltak egy-egy barlangba, térképezték, felmérték, munkások rajával nekifogtak a jelenkori hordalékok letisztogatásának. Ekkor kezdődött a munka komoly, ősembertani szempontból lényeges része: az évezredek hosszú sora alatt felgyűlt jégkorszaki sárga agyag óvatos, rétegről-rétegre haladó lebontása, átszitálása és leleteinek megmentése.

A munkások ásóval emelik ki egy-egy 20—25 centiméter vastag réteg agyagját, targoncákon kihordják a barlang bejárata elé, ahol nekiülnek és az ásatás vezetőjének felügyelete alatt minden csont- és kődarabot kiszednek a tapadós, nyirkos agyagból. A nagyobb darabok, barlangi medvék állkapcsai, koponyái, fogai, tarándszarvas-agancs-

darabok, tényérnagyságú megmunkált kőszerszámok könnyen szembeötlenek. Az apróságok kiválogatásához azonban már külön éles szem és gyakorlat szükséges. Mert a megtermett barlanglakó ősgerincesek maradványai és a hatalmas kőmagokból kiformált kőszerszámok mellett tömérdek ám az alig észrevehető parányok száma: finomsontból pattintott pengék, hegyesre élezett tűk, körömnagyságú csontvakarók. Hát még a mikrofauna, ahogyan az apró ősgerincesek maradványait összefoglaló néven nevezik! Félcentiméteres pocokállkapcsok, alig nagyobb rágcsálófogak, ezernyi parányi csigolya, havasi és hófajdok törékeny csüdjei, szárnyközépcsontjai, finom békacsontok, parányi halcsigolyák...

Naphosszat ül a barlangkutató a meredek lejtő tetején: minden faunisztikailag vagy iparilag értékes leletet gondosan félrerak, nyomban meg is céduláz, feljegyzi, honnan, a barlang melyik részéből, milyen mélységből került ki. A többit: a törmeléket és a különválasztott agyagdarabokat leördítik a lejtőn.

Őszbe csavarodik az idő, mire egy kisebb barlang egész kitöltése ki van aknázva. Nagy barlangokon bizony évekig is eldolgoznak. A Szeleta-barlang hatalmas öle máig sincsen teljesen kiaknázva.

Amikor azonban megindul az őszi esőzés, vége a barlangkutatásnak. A gyűjtött anyagot most beviszik vagy a Földtani Intézet múzeumába, vagy a Nemzeti Múzeum régiségtárába, ahol megkezdődik a gyűjtött kincsek feldolgozása. Ehhez már rendszerint nem elég maga a barlangkutató: most



munkába állnak munkatársai: az egyes specialis-  
ták. A magyar barlangkutatás hőskorában, 1906—  
1919 között a feldolgozást a következő gárda vé-  
gezte el:

Magukat a paleolithokat, az ősember pattin-  
totta kő- és csontszerszámokat főleg Hillebrand  
Jenő vette vizsgálat alá. Éveket töltött Párizsban,  
a modern ősemberkutatás mestereinek laborató-  
riumaiban: Boule, Manouvrier, Obermaier és Breuil  
professzorok iskolájában. Ott szerezte meg vele-  
született formaérzékéhez a rendszeres iskolázott-  
ságot, amely az ősember iparának leghivatottabb  
magyar kutatójává avatta. Úgy kiismeri magát  
abban a kötengerben, amelyet emberelődünk for-  
mált ki, hogy első pillantásra megmondja: ezt a  
szakócát a mousteri kor embere pattintotta, azt a  
pengét az aurignaci kor embere szilánkolta, amazt  
a vakarót a magdaléni kor iparos formálta ki,  
emez viszont a solutréi kultúra emléke. Ennek a  
négy kultúrának az emlékei a leggyakoribbak ide-  
haza. A külföldön régibb kultúrmaradványokat is  
ismernek: chellesi, prechellesi stb. korból eredő,  
azokra jellemző kőipart.

Az állatmaradványok feldolgozását fel kellett  
osztani az egyes állatrendek csontvázának ismerői  
között. Az emlősmaradványokat Kormos Tivadar  
és Éhik Gyula, a madármaradványokat e könyv  
írója, a hüllők csonttöredékeit Bolkay István és  
Fejérváry Géza Gyula báró, a magyar herpetoló-  
giának két fiatalon kidőlt oszlopa vették munkába,  
a halakat Leidenfrost Gyula vette elő, a puhates-  
tűeket Soós Lajos és Kormos Tivadar, a növényi

maradványokat pedig Hollendonner Ferenc tanulmányozták. — A barlangok fiatalabb régészeti leleteit, az alig párezeréves tűzhelymaradványok csepepeit Bella Lajos írta rendszerint le.

Ez a társaság alapította meg a magyar barlangkutatók külön társadalmi és tudományos szervezetét, amely eleinte a Magyarhoni Földtani Társulat égisze alatt, önálló szakosztályként működött, később azonban kiszakadt az anyaegyesületből és külön Barlangkutató Társaságként folytatta megkezdett munkáját. A szakosztály első elnöke az amatőr barlangászat tiszteletreméltó úttörője, néhai Szigmeth Károly volt. Az ő halála után Lenhossék Mihály neve fémjelezte a kicsiny gárda törekvéseit.

Közel két évtizede folyik a rendszeres magyar barlangkutatók országszerte. A borsodi Bükk klasszikus barlangvidéke után csakhamar egyéb barlangokat is meglátogattak. Sorra kerültek a pozsonymegyei Pálffy-barlang, Detrekőszentmiklós határában, az erdélyi Cholnoky-barlang, Csoklovina mellett, a bihari Zichy-völgy barlangjai, az igrici barlang, azután a Budapest vidékén tátongó apróbb-nagyobb barlangok, sziklafülkék: a bajóti Öregkő-barlangja, a Remetehegy kőfülkéje, a pilisszántói Orosdy-kőfülke. A barlangok csak úgy ontották évezredek óta a föld méhébe zárt kincseiket, a barlangkutatók pedig meglepőbbnél meglepőbb új megismerésekről beszámoló cikkeiket, tanulmányaikat, könyveiket.

A rendszeres barlangkutatók negyedik esztendejében bukkantak az addigi leletek koronájára:



az első ősemberi csontmaradványra hazánk földjéből. Igaz ugyan, hogy akkor már rég ismertük a horvátországi Krapina világhírű kannibáljainak csontvázait, de a szorosan vett Magyarország földjéről az első ősemberi csontmaradvány 1910-ben került elő egy kicsiny gyerekkoponya alakjában, amelyet Hillebrand Jenő talált bolygatatlan rétegben, a répáshutai Balla-barlang diluviális agyagjában.

Máig is érzem azoknak a meleg napoknak forró lehelletét, amelyekben híre ment a koponya felfedezésének. Az egész magyar tudományos élet izgalomban volt. A legizgatottabbak természetesen maga a fölfedező és az akkor már hajlotthátú, öreg Herman Ottó voltak, akinek az egész fölfedezést köszönhattük. A napisajtóban egymást követték az interjúk, cikkek, fényképek. A külföld figyelme is felénk fordult. A magyar barlangkutatás hőskorának ez volt az első diadala.

Maga a koponya — amelyet Hillebrand Jenő alapos anthropológiai felkészültséggel írt le —, sajnos, annyira fiatal gyerek maradványa, hogy alig vitte előbbre a jégkorszak emberére vonatkozó ismereteinket. Inkább csak hitelesítő szerepe volt: kétségtelen bizonyosága annak, hogy az ősember, aki a borsodi Bükk vidékén ezernyi kőszerszámban hagyta hátra jelenlétének nyomait, nemcsak megfordult, de tanyázott és temetkezett is ezen a tájon.

Herman Ottó boldogsága határtalan volt. Sokoldalú életének egyik legszebb diadala volt ez a lelet. Fel is szólalt mégegyszer, utoljára a magyar

barlangkutatók körében és békejobbot nyújtott egykori ellenfelének, Halaváts Gyulának, aki másfél évtizedig tagadta a diluvium jelenlétét Miskolc környékén.

Már akkor tudtuk, hogy a borsodi Bükk külön ősemberi kultúrának, a bükki paleolithes kultúrának volt a centruma. Ezt a megismerést is Herman Ottó sasszemének, kitartásának és agitatori erejének köszönhattük.

1932 nyara azután meghozta Herman Ottó meglátásának legszebb diadalát. Eger közeléből, a Subalyuk-barlangból, amelyet Mussolini nevére kereszteltek el a magyar barlangkutatók, ezen a nyáron került napvilágra a neandervölgyi ősember első kétségbevonhatatlan magyarföldi csontmaradványa: jellegzetes, állcsúcsnélküli alsó állkapcsa és néhány foga. Hivatott ősemberkutatók éppen azokban a napokban írják le ezt a nevezetes leletet, amelyekben és e sorokat papírra vetem.

Ha ezt Herman Ottó megérte volna...



*Rénszarvas. Ősemberi karc.*



---

---

## AZ ŐSI MAGYAR PÁSZTORÉLET EMLÉKEI

---

---

A tizenkilencedik század utolsó negyedét akár a kiállítások korszakának is nevezhetnők. Európa nemzetei rájöttek arra, hogy ipari, kereskedelmi, de kulturális szempontból is nagy idegenforgalmat, nagy népszerűséget jelent, ha londoni vásárokhöz hasonló sokadalmakon mutatják be a technika, a közlekedés, a termelés és tudományos kutatás haladását.

Ez a kiállítási hullám a nyolcvanas évek elején jutott el hozzánk. Ennek jegyében született meg az 1885-ös országos kiállítás, amely bennünket azért érdekel, mert ezen szót és helyet kért Herman Ottó is. Kért pedig azért, hogy halászati tanulmányai során megismert néprajzi és történeti tanulságait: a halászat ősi elemeit bemutathassa.

Szava messze hangzott már akkoriban, a hely pedig, amelyet igényelt, nem volt nagy, úgyhogy a magyar népies halászat valóban helyhez jutott ezen az országos kiállításon. Herman Ottó háromnyelvű kis magyarázót írt hozzá „Ősi elemek a magyar népies halászatban“ (Vestiges des temps préhistoriques, Urgeschichtliche Spuren in den Geräthen der ungarischen volkstümlichen Fischerei) címen, amely a maga szűkszavúságában is

messze földön figyelmet ébresztett. Visszhangot váltott ki a német és francia néprajzi irodalomból is. Ezt a szerény visszhangot azonban messze túlharsogta az az osztatlan nemzetközi elismerés, amellyel két évvel utóbb megjelent hatalmas művét: „A magyar halászat könyvét“ fogadták.

Közben Herman Ottó megjárta a norvég madárhegyeket, megszervezte a budapesti nemzetközi madarászkongresszust, útnak indította a Madár-tani Intézetet is. Ekkor történt, hogy Lukács Béla, Magyarország akkori kereskedelemügyi minisztere és Vaszary Kolozs hercegprímás elnöklete alatt megindultak a millenáris kiállítás előkészületei. A magyarság világraszóló ünnepe keretei között kívánta bemutatni honfoglalása ezeresztendő fordulóján azt a tömérdek munkát, amelyet állami élete alatt — tatárdúlás, törökvész és Habsburg-nyomás dacára is — el tudott végezni.

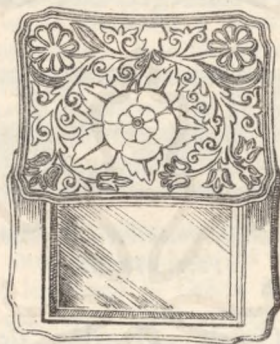
Az 1896-ra kitűzött millenáris kiállítás történelmi főcsoportjának alakuló ülésén újra szót kért Herman Ottó.

„A főcsoport kilencedik alcsoportjába a történelmi vadászat, halászat, mezőgazdaság és bányászat volt fölvéve — írja Herman Ottó. — Engem azonban a történelmi és népies halászat kutatása körül tapasztaltak arra indítottak, hogy a mondott csoportba a pászorélet fölvételét is indítványozzam, ami el is fogadtatott. Noha bizonyos kételkedést tapasztalnom kellett, mely különösen onnan fakadt, hogy sokan a pászorélet fogalmát nem annak tárgyi, hanem inkább élő szokása részéből merítették, amit a kiállítható történelmi jelleggel összeegyeztetni alig, vagy éppen nem is lehetett volna.

Elöttem azonban úgy állott ez a rész, hogy a pászorkodás a magyarságnak, mint kétségkívül lovas, egyáltalában állattenyésztő nemzetnek, éppen oly mértékben és jelentőség-



ben igazi foglalkozása, mint a halászat és hogy ennél a körülménynél fogva tárgyi vagyonaiban szükségképen meg kell lenni a kapocsnak a történelemelőtti korszakokkal, mint volt a halászati résznek is; nem is szólva egy rendkívül fontos elemről, a díszítésről, mely a pásztorságnál oly nagyon uralkodó és magyar szempontból oly mélyen bevágó, tudniillik a legkényesebb kérdések egyikében, mely az eredetet, az átvételt és esetleg az eltulajdonítást veti föl; különösen makacs és jellemző célzatossággal pedig éppen a magyarság ellenében.“



*Magyar pásztorok remeklései. Somogyi tükrös.*

A főbizottság elfogadta Herman Ottó indítványát. Semsey Andor pedig, aki már az 1885-ös kiállítás alkalmából erszényébe nyúlt, hogy Herman Ottó összevásárolhassa a magyar népies halászat tárgyi objektumait, újra melléje állt és korlátlan hitelt nyitott számára.

Ekkor indult el Herman Ottó pásztoréleti felfedező útjaira. Nem elsőízben, de csak most rendszeresen.

Már 1891-ben előadást tartott a Magyar Néprajzi Társaságban „Magyar pásztorembek remek-

lései“ címen. Előadása során bemutatott egy karikásostort, amit a tihanyi apátság számadó kondásától szerzett egy malac áráért, egy másik pedig a vasmegyei koltai öreg kondás mestergerendájáról került birtokába. Bemutatott egy sótartót, amelyet Cséplő József somogytótszentpáli kanászbojtártól kapott. A derék bojtárgyerek a maga istenadta pásztorművészetével kifaragta a sótartóra Herman Ottót, a feleségét, meg országszerte híres



*Magyar pásztorok remeklései: A vadász temetése.  
(Pásztorfaragás.)*

kutyájukat: a Csórit. „Gyarlón, de beremekelt a fedéllel, amelyen darvakból, gémekből, vércséből, hollóból, fülemülékből, cinegékből, harkályokból, szárcsából és szirmokból alkotta meg a díszet.“

Ettől az időtől kezdve gyűjtögetett a maga szerény erszényéhez mért anyagi eszközökkel minden pásztorfalagást, ivótülköt, karikást, tükröst. Örökké izzó agyában ott parázslott már „A magyar halászat könyvé“nek pendenteje: „A magyar pásztorelet könyve“, — amikor a millenáris kiállítás döntése megindította a lavinát és Semsey Andor támogatása lehetővé tette a nagyszabású gyűjtést.

És most lássunk egy lapot utinaplójából, ame-



lyet a Herman-centennárium alkalmából csak-  
ugyan egész terjedelmében ki kellene adni:

„1892 augusztus 22-én elindultam Turkevébe. Kisújszá-  
lásról Gaal Kálmán polgármester azt írta, hogy Csege a kolera  
miatt el van zárva, azért választottam Turkevét kiindulási  
pontul. Kísért a feleségem, hogy a népnyelvi anyagot gyűjtse.  
Vittem magammal Hieronymi belügyminiszter »Nyílt levelét«  
valamennyi törvényhatósághoz, melynek szövegét magam  
tudattam a miniszterrel... Turkeve polgármestere, Kenéz  
Béla hivatalosan értesített, hogy a hatóság és polgárság a leg-  
nagyobb örömmel vár s följánlja a vendégszereteten kívül  
legbuzgóbb közreműködését is. Este félhatkor Turkevében vol-  
tunk, hol Kupa Árpád várt a vasúton. A vendéglőbe szállva,  
a város színe-javával megvacsoráltunk. A terv az volt, hogy  
23-án reggel 8 órakor indulunk s bejárjuk az összes, még  
fennálló pásztorkunyhókat.“ Másnap két kocsin látogattak el  
Ecseg legendás pusztájára.

„Ez a puszta még érintetlen őselegelő s ami még ősbib-  
zamatú pásztorélet akad, az leginkább itt található. Az úgy-  
nevezett Korézugon legelőször is Csikós Sándornál, Turkeve  
csikósánál állapodtunk meg. Nádkunyhója hegyes csúccsal,  
de sajátosan tevépúpos, ázsiai forma és jó kötésű. Elég terje-  
delmes. Kívül-belül négy korc, nádból rakva, guzzsal kolbász-  
san átkötve. A középső korcon kívül-belül és köröskörül pec-  
kek, amelyekre a csomókot fel lehet akasztani. A kunyhó  
ajtóval van ellátva, retesszel és lakattal elzárható. Mindjárt az  
ajtó mellett kézgybe, a korbba dugva pár nádsíp, mellyel a  
lapos csobolyóból vizet isznak. A korc aajtófölötti részében két  
török — rendkívül érdekes, teljesen praehisztórikus jellegű,  
árforma szerszám —, mely a lószárcsontból készül, még pedig  
hasítás útján is. Ez a nevezetes szerszám lószerszámvarráskor,  
helyesebben a szíjjal való varró-kötéskor a lyukak tágítására  
szolgál, hogy a szíjat tova lehessen fűzőgetni. Kaptam itt egy  
fából faragott evővillát is, melyen semmi jellemző nincsen...

A lovak éppen össze voltak terelve s a csikós egy párt  
fogókötelet kifogott. A kötelet vaskarikával alakítja hurokra.  
A vetés azonban nem volt valami nagyon biztos. Útközben

betekintettünk még egy igen gondosan megszerkesztett bogár-  
hátú kunyhóba is. Az építmény nádból való volt, jól van kar-  
colva, de alacsony, úgyhogy az ember nem állhat fenn benne.  
Rendkívüli tisztaság uralkodott benne, a padló gondosan fel-  
vont síkálva — híg sárral —, hátul egy kicsiny, régi hombár,



*Enyhely deszkából és fonott sövényből.  
A legegyszerűbb szélfogó pásztorhajlék.*

sajátos ékítésekkel. Nagy bunda. Az eleség tiszta zacskókba  
kötve; a kenyérnek külön polc. A tűz számára egy kis vájás a  
kunyhó közepén. Az ajtó mellett itt is nádsípok. Szép időben  
a főzést a szabadban végzik, az edény a bogrács, mely fülénél  
fogva oly szolgálóra van akasztva, aminőt sok helyt a vándor-  
halászok használnak.

Az úgynevezett Lukácson éppen itatóra jött a gulya,  
aztán delelt s mi is megpihentünk. Ezután a Simonék ta-



nyája felé, a Bürkös pusztára vettük az irányt. Útközben egy körülbelül 30 darabból álló tűzokfalka gyönyörködtetett. Vagy 200 lépésre bevárt; öre, egy remek vén kakas, külön a falkától úgy 20 lépésre állott. A lábtartást — amikor föl-röpültek — nem bírtam megkülönböztetni. Simon Imre és László tanyáján, a Kürtösön, igaz magyar vendégszeretettel fogadtak és jóltartottak. Innen átvágtunk a Bokroszugon, hol Finta Miklóst, a számadó gulyást és csikóst — egykoron híres haramiát —, egy pompás magyar embert vettünk a kocsira és elhajtattunk a kunyhójához, mely azonban egy kis házikó. Az öregnek — ki 20 évet töltött Vácon — csak úgy ragyogott az arca, igazán gavallérosan viselkedve, mindent a legnagyobb szívességgel ideadott, pénzt nem fogadott el a világot sem. Itt szereztem egy szépfonású és felszerelésű karkaszt, tűzszerszámot, késtokot, betyártükröt, a ma már igen ritka, kovácsolt kásakavarót. Ami azonban a szerzemények legremekebbjé, az egy villa, mely a kanalasgém alsó kávájából készült s régentén, amikor a vizek még megvoltak s az a madár itt sűrűn költött, a pásztoroknál közhasználatú volt.

Innen tovább mentünk Fábián Mihály juhász tanyájához, hol feleségem a népnyelvi anyagot szedegette össze. Én megnéztem a *karámot* — Biharban *szárnyék* —, mely itt háromágú, nádból való s egy korcra van kötve... A juhok maguk válogatják meg éjjelre a széltől szabad oldalt. Itt csak a tulokszarvból készült zsirtartók kerültek... A juhász, egyszersmind gazda és bérlő, jól berendezett házikóban tanyázott. Míg a *zsendice* elkészült, Kupával átrándultunk Kukora Kis Pál uramhoz, ki nem messze őrizte gulyáját. Kunyhója az ázsiai forma s egészen tipikus. Itt kaptam egy tűtartót, mely tűzoktollból készült s egy tűzszerszámot, erszényt, benne tapló helyett a Typha buzogányának magvát és tűzkő gyanánt az egészen tipikus praehisztórikus kovanyílhegyet, melyről azt mondja a gulyás, »ez terméskova, itt terem, eső után tanáljuk«. Meghatott az, hogy itt a szelíd pászortüzet oly kováncsok élesztik, mely ezeken a tájakon nyíl korában talán embert ölt... Körülbelül este 8 óra volt, mire visszakerültünk Turkevére, hol egyszerű, de jó vacsora várt reánk. Ezzel itt a

pásztoréletet illető kutatás körülbelül be volt fejezve s át-  
mehettem némely népnyelvi dolog megállapításához.“

Augusztus 25-én átment Mezőturra, ahol azonban példát-  
lan közönyösség fogadta. „Maholnap negyven éve, hogy  
házamban utazgatni kezdtem s ma mondhatom, hogy soha  
sehol sem akadtam a mezőturihoz fogható fogadtatásra. A jó-  
akarát teljes hiánya, szövetkezve a bámulatos tudatlanságból  
eredő meg nem értésével annak a feladatnak, amelynek meg-  
oldására vállalkoztam: ez köszöntött itt oly mértékben, hogy  
mély undorodás fogott el s este megérkezve, reggel elutaztam.“  
Karcáról 27-én „Rimaszombati uram vezetése mellett“ kirán-



*Veremház szárnyékkal.*

*Ny = nyék, Sz = a szárnya.*

dult „az Ecse domb tájára, közel Kunágota felé“. „Az egész  
úton már csak egyetlen, de tökéletlen ázsiai formájú kunyhóra  
akadtunk, melyben az ülőkék lókoponyák voltak; ez itt Kar-  
cagon a rendes juhászszék, ezen ül a bács, mikor a juhokat  
feji. Ilyenkor odaszól a bojtárnak: »Hóc ide a lufejemet,  
hadd üljek rá!«. Delelés idején egy gulyáshoz értünk. Vasár-  
nap lévén, felesége, leánya kijöttek s folyt a főzés; egy fazék-  
ban lebbencs vagy lacsuha lére... A bográcsban pörkölt  
készült, a hús igen gyanús kinézésű volt. A tüzelő száraz  
ganaj... Igen határozottan mondta, hogy étlen-szomjan el  
nem bocsát; de azután bevallotta, hogy a hús »igen jó, kövér  
dögből való«, nem is kellett több! De kenyeret enni kellett.  
*Az ember itt ganajtűzön dögöt főz és ezt lókoponyán ülve  
költi el!*“

Sorra került a Nagyhortobágy, Kecskemét  
nagyhírű Bugaci-pusztája — amely körül Kada  
Elekkel, a hírös város kitűnő polgármesterével pa-  
rázs vitája kerekedett a Vasárnapi Ujságban. Be-



járta a máramarosi esztinákat, az erdélyi havasi pásztorlakásokat, a dunántúli gulyásokat, bakonyi kanászokat. És minél tovább ment, minél jobban behatolt a pásztorélet romantikájába, annál jobban bebizonyosodott: mennyire igaza volt Herman Ottónak, amikor a halászat népies emlékeinek megmentése után a pásztorélet emlékeire vetette magát. Itt is egy haldokló világ várt felfedezőjére.

Mikor azután megnyílt Magyarország ezredéves kiállítása, a városligeti tavon ott állott a kiállítás egyik legvonzóbb látványossága: Herman Ottó pavillonja. Cölöpépítmény alakjában emelkedett ki a tóból, köröskörül ősi halászati berendezésekkel és szerszámokkal: bődönhajókkal, ladikokkal, kürtös vejszével, cégével. Tutajról oláh kishalász horgászott, kullogóról ungmegyei közhalász vízbe eregette az emelőhálót, a parton pákászkunyhó húzódott meg, a cölöpépítmény párkányzatán pedig egymás mellé sorakoztak a különböző varsák, az öreghálók köves apacsaikkal, szigonyok, horgok, kúszakecék, lócsontból való kececsontjaikkal.

Bent a cölöpépítményben pedig felsorakozott a pásztorélet tengernyi beszédes emléke, kezdve a pásztorlakásokkal és végezve a művészi faragott, spanyolozással díszített pásztoraképségekig.

A pásztorlakások élén a cserény áll, illetve nem is áll, mert mozog. A cserény ugyanis az egyetlen, még élő, mozgó pásztoralkotmány. Sövényfalazata vesszőfonás — újabb időkben deszkapalánk helyettesíti a vesszőfalat.

## A CSERÉNY.

„A vesszőfalazatok embermagasságúak s azokból alakul a cserénytakarók leverése után s ezekhez megerősítve a négyszögletes cserény, melyhez, mint főhelyhez, ajtó vezet, a négyszög hat-hét négyszögméter s ehhez van csatolva, az ajtó arcvonalaiban érve, a nyílt lószárnyék, amelybe a lovak éjjelre beállíttatnak. A cserényben magában az ajtóval szemben lévő sarkot háromszögletű deszkaernyő födi, ez a sátor, máskülönben a cserény teljesen födetlen. A sátor alatt áll a számadó gulyás ládája és minden értékesebb, kényesebb holmi, a szalonnás iszák stb., beleértve a számadónak még szíronyos módra díszített nyeregszerszámát, régebben a rovasokat is. A sátor sarkával szemközt, majdnem egy vonalban, van a tűzhely, mellette a *szolgafa* — újabban vasból is való —; a sátorsorral szemközt, tehát az ajtó oldalán van a víztartó s egyéb edény és a gyalogszékek. Az ajtótól érve, hátul van a kis és nagy »vasfazék«, azaz bogrács és kondér s rendszeren alája van támasztva a nagy vasfazéknak való, vasásójú nagy *szolgafa*. Az ajtóson van a *gunyapad*, hol a bundák hevernek; a lószárnyéknak cserényoldalán van a nyeregpád, a külső oldalon áll a taliga, kétkerekű, kulccsai elzárható, deszkafedeles alkotmány, mely eleségekamrának szolgál s mely rúdjánál fogva a kocsi után kötve jár. A taliga alatt a *furkó*, néha fejsze; hozzátámasztva a tüsökből való seprű; a kerékágyhoz fekve-támasztva a hosszú bot, rendszeren több s a rangosa mind ifjú meggyfa, piros kéreggel; a szép jének borjú az ára.

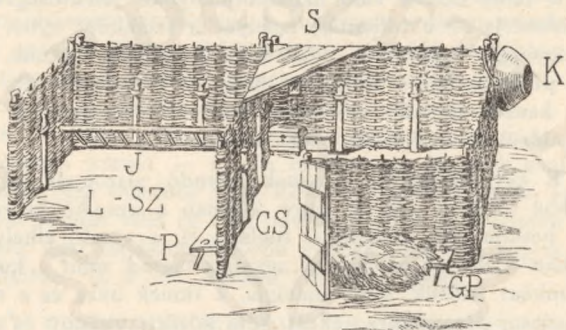
A cserény ajtaja és a lószárnyék öble a verőfényes oldalra nyílik. A cserénytől öt-hat lépésre le van verve három-négy fejes *borjúcövek*, huszonöt lépésnyire és az ajtó irányában az *állófa*; ha a készség teljes, akkor a nagy állófa mellett le van verve még egy kis állófa, az úgynevezett *fejőágas*. A cserényhez a gulyán kívül egy sor őrző eb, rendszeren macska és sok majorság tartozik.

A cserény feje a *számadó gulyás*, aki föltétlenül rendelkezik; helye a belső cserény; alatta vannak a *bujtárok*; a cserény gazdaságát viszi a *lakos*. A bujtárok eleje az *öreg* vagy *számadó bujtár*, utána következik az első, második stb.



A cserények régi időben a számadó gulyás belátása szerint 2—3—4 heti időközökben változtatták helyüket; újabb időben — 1895 óta —, a legelő megtrágyázása érdekében, a cserény 8—8 napi időközökben költözködik. A cserény 20—25 perc alatt részeire szét van bontva, kocsira kerül, mely után a *taliga* van kötve.

A kocsi elindul s ekkor az ősi nomád kép teljes kifejlődését éri; még pedig oly tájon, mely a még ma is sokban



*Bugaci cserény.* S = sátortető, alatta a pásztor ládája, L-SZ = lószárnyék, J = jászol, K = kondér, GP = gúnyaspad, Cs = cserényajtó, P = nyeregpád.

érintetlen, ősi állapotban van, amelynek sívó, futóhomokból alkotott, alakzatukat a szelek járása szerint változtatható homokbuckái napos időben messze fehérlenek a vándor felé.“

Ez a pásztoralkotmány mozog Bugac-Monosztor, Kecskemét, Félegyháza és Dorozsma meg Szeged határában.

## A VASALÓ.

A Nagyhortobágy jellegzetes pásztorépitménye a *vasaló*: »nádból, két korcra és guzsvezzővel kötött, patkós vagy inkább körtealakú és fedetlen alkotmány, mely mindenütt saját bejárójával a mellette levő kunyhó ajtaja felé fordítva áll. ... Újabb korban a vasaló földje téglával van ki-

rakva, hosszú tengelye négy, keresztbevett szélessége három és fél métert teszen; néha kisebb. A közepe táján van a tűzhely — a parázs számára egy kihagyott téglá —, e mellett a szolgálata letűzve; körül ládák, gyalogszékek, a vizes csobány szívíkával; a korbca tűzött peckeken a bográcsok, apróbb edények, azonkívül a felső korbca tűzögetve a kanalak sora, ár és hasonló szerszám.

E fedél nélkül való nádalkotmánynak jelentőségét még kidomborítja az a pillantás, amelyet a szemközt nyíló, polyvás agyaggal tapasztott, nádfedeles kunyhóba vetünk, mert ez a pillantás legott meggyőz, hogy ez a kunyhó nem lakóhely, hanem egyfelől szerszám, másfelől eleségkamra, hozzá a vasalónál határozottan újabb keletű.

E két építményt s annak állandó viszonyát tekintve, továbbá tekintve azt is, hogy újabban a kunyhó helyét némely ponton már lakóház is foglalja el, a vasaló elhelyezése azonban ebben az esetben is ugyanaz marad, mint a kunyhónál, önként felötlik, mint analógia, a finnek háza és a rudakból csúcsos sátoralakra rakott kóta közötti viszony és annak jelentősége.

A finn kutatók egyet értenek abban, hogy a rudakból, csúcsos sátoralakra rakott kóta volt az ősfinnek ősi és mozgó háza; amidőn pedig a fejlődés folyamán a finnek állandóan megtelepedtek, szilárdabb, kényelmesebb és állandó házakat építettek, megtartották a kótát nagyobb konyhamunkák számára, tehát körülbelül ugyanarra, amire a szerszámkunyhó és illetőleg tanyaház mellett a hortobágyi vasaló is szolgál. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezért tiszta dolog a magyarok és finnek közötti rokonság, hanem igenis azt, hogy szinte törvényül ajánlkozik a viszonyoknak az a megállapítása, hogy az ősi, primitív lakásokból — inkább hajlékokból — a fejlődés menetében a konyha az, amely legtovább megmarad és nagy idő telik el, amíg a megtartott ősi függelék — kóta, vasaló — beléolvad a fejlett, szilárd hajlékba.“

Újra külön pásztorhajlékot fedezett föl Ecsegpusztán: a *kontyos kunyhót*.



## A KONTYOS KUNYHÓ.

»Azért kontyos, mert csúcsa tekert szalma- vagy szénakötéllal többszörösen, kontyszerűen van körülcsavarva s meg erősítésül egy peccel keresztülütve.

A kontyos kunyhó ajtaja alacsony, ember melléig érő, úgy, hogy csak jól meghajolva juthatunk a belsejébe. Az ajtóval szemben áll a *hombár* vagy *láda*, körül-körül a többi ingóság; az ajtó mellett a csobány, az ivásra való nádsípval, néha ékesen ólmozott szívókával. A felső korc peckein a szalonnás-izsák, az ajtó fölött a feles kolomp. Az alsó korcokban apró szerszám; kanál, kések és egyéb ipari termékek között három, valóban és leghatározottabban őskori maradvány, t. i. a »*török*« — egyes szám, a többes »*törökök*« —, mely a »lócsontéléből« készül, — t. i. a metacarpus függelékcsontja — a kanalas gém csőrének felső kávájából készült kanál, az alsó kávából készült villa és erős növéssű nádból való szintén villa, melynek ágai rendszerint tűzön vannak barnítva, vagyis megkeményítve“ (l. a 163. oldalon ábrázolt képet).

A magyar regényirodalom évtizedek óta élt már a puszták betyáréletének romantikájából. De a cserényről, a vasalóról, a kontyos kunyhóról senkinek fogalma nem volt. Pedig a sor ezzel még nem merült ki.

A Kúnság túrkevei részén felfedezte Herman Ottó a *hamvast*. Ez a kenyérsütő alkotmány népies formájában határozottan keleti kupolaalakot ölt. „A tapasztók ezt a formát megtartják még egészen mostkori, teljesen más célokra szánt alkotmányoknál is; így jégvermet is láttam, amely szakasztott ezzel a tapasztott kúnkupolával ékeskedett.“

Az Ecsegpusztán azután kiépült a hamvas. Építőanyaga polyvával, törekkkel vegyített, jól meg tapasztott sár, tehát a legősibb építőanyag. A kerítés falazata megfelel a kúnoknál dívónak, tudniillik

felső peremén késélű, hogy az eső legott lefuthasson, így a falat minél kevésbé rongálja. A kerítő fal hátul teljesen zárt, elől kissé íves menetű, jó tágas bejáróval, melytől jobbra-balra két-két, üstnek szolgáló külön „katlan“ van, amelyben az étel fő.

A cserénynél is kezdetlegesebb, valóban ősi pásztorhajlék a *szárnyék*: egyszerű, nádból font fal, melyet a szél ellenében állítanak föl, hogy árnyékában, védelmében enyhet leljen jószág, pásztor egyaránt.

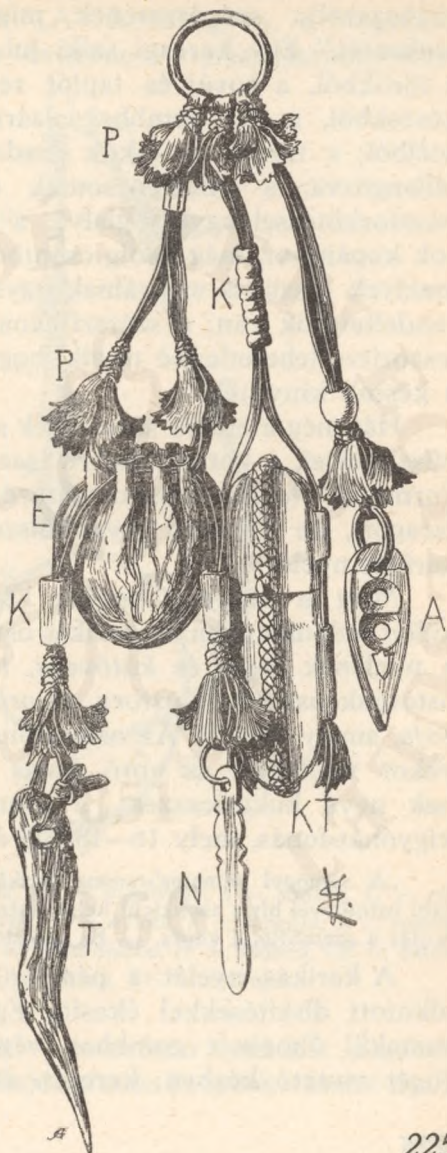
Jóval fejlettebb fokot képviselnek a hegyi és erdei pásztorhányák: élükön a földbe ásott *putri*, a szénakazalhoz hasonló somogyi *pásztorkunyhó*. Csupa olyan élő valóság, amely ősi soron maradt reánk s amelyről eddig nyelvészek, irodalomnak, kultúrhistorikusnak sejtelve sem volt. Pedig csak ezeknek ismerete alapján érthetjük meg a régi oklevelekben, királyi adománylevelekben oly gyakran szereplő pásztoréleti vonatkozású szavakat, jogi és gazdasági fogalmakat.

Külön világ tárult a néző elé a cölöpépítmény apró szerszámaiban, világ, amely csodálatos népművészet szépségeit őrizte.

A bocskor és díszítése inkább nemzetiségi kapcsolataiban érdekes. A *pásztorerszény* és *tűziszerszám* azonban a színmagyar pásztorságnak művészi formaérzékéről tett tanuságot.

„Az erszénynek nevezett teljes készség a pásztobernél az, ami az úribernél a ‚necessaire‘, minthogy azonban a pásztor a magáét derekáról függve viseli, neki az ékessége is, amelyre





*Pásztorerszény  
és tűzszerzám.  
A-acél, KT-kova-  
tapló, T-török  
(csontár), P-pillan-  
gózás (bördisz),  
K-kupáncs (rend-  
szerint csontból),  
E-dohányzacskó.*

(15.)

225

reáparolja szépéretének minden alkalmas alakzatát.“ Egy karcagi sziki juhász készsége áll a törökből, a kovát és taplót rejtő zacskóból, a késtokból, a két gombbal elzárt tükörből és az acélból; a tartók és tokok gazdagon föl vannak pillangózva, a pillangócsomók ékes, művészi pásztorkötéssel egybefoglalva; a szárszíjak pedig sok kupáncot, még pedig csontból valót viselnek, amelyek díszül is szolgálnak ugyan, de azonkívül rendeltetésük van; a szárszíjakon szorosán járva, leszorítva lehetetlenné teszik, hogy a zacskó vagy a késtok kinyíljen.

Hát még a balták sora! Ezek a bakonyi kanász büszkeségei, a betyár ezekre igazán rátartós volt. Formájuk vidékek szerint változó, nyelvük gyakran faragott, de sohasem olyan díszes, ékes, mint a karikás nyele.

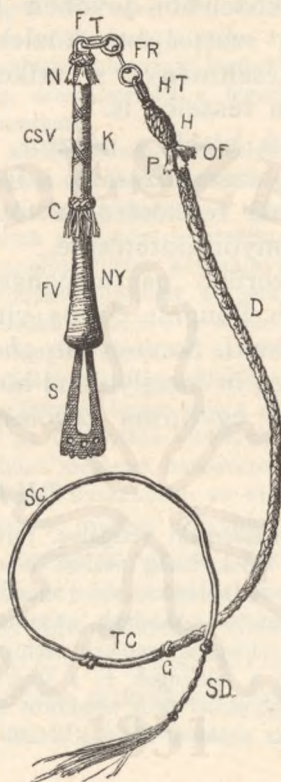
Mert a magyar *karikás* készítése, kezelése külön tudomány ám. A karikás ostornak van *nyele*, a nyelének *fogó* és *kötővége*, *telke*, *forgója*, az ostornak *ostortöve*, *ostora*, *ostorhegye* vagy *suhogója*, amely *kondít*. Az ostor fonata, ha egyszerű, akkor nyolcágú, az apró fonás tizenkétágú, ennek neve kukoricaszem, a legmesterségesebb a kígyóhátfonás, mely 16—18—24 ágú is.

„A somogyi ,címeres‘rangos karikás, szintén többtagozatú ostoróvvel bír s azonkívül belső teste selyemkendő — ifjú bojtár a szeretőjétől kapta. — Ez az ostor költészete.“

A karikás nyelét a pásztor „a maga eszitül“ alkotott díszítésekkel ékesíti. Egyiken a fogóvég remekül ólmozott gombban végződik, a másiké fügét mutató kézben; kereszt- és szívmotívumok



gyakoriak rajtuk. „A Hortobágyon, a Nagykún-  
ságban alig pár évtizede — írja Herman Ottó



*Karikás. Ny = nyele, FV = fogóvége, S = sudara, C = cif-  
raság, CSV = csapóvég, N = nyaka, F = forgója, T = teleke,  
FR = rézforgó, HT = hadarótelke, H = hadaró, OF = ostor-  
fej, D = derék, TC = töcsapó.*

negyven év előtt — ostorfonó családok akadtak,  
akiknek a remekbejártó fonás kenyérkeresetet nyujt

tott. Ezeknek ma már alig-alig akad hírmondójuk; ezek éppen úgy, mint a szironyos művű lószerszám készítői, a legközelebbi jövőben ki is vesznek. A mindinkább szerteágazó közlekedés viszi az ipari vásári készítményt a szikesek egykoron hozzáférhetetlen részeibe is.“

Hangszert is készít a pásztor. Citerát, sípot, furulyát a maga szórakozására, a felvidéki pásztor kulává a csorda terelésére, a tótság fujorát az asszony nép gyönyörködtetésére.

A legnépszerűbb pásztorhangszer a tilinkó, amelyet Kacsóh Pongrác János vitéze az Opera színpadára is bevitt. Somogyban „hosszi furuglyának“ hívják és ez öt hanglyukkal bír, a tilinkó hatlyukkal, mely mind egyforma távolságban áll egymástól.

### TILINKÓ-MÉRÉS.

„Ezeket a hangszereket vizsgálva, föltűnik, hogy azok, ha egy készítőtől valók, hang szerint mind egyformák, ha kettőtől valók, a hang jellegére nézve mondhatni a diapazomban, eltérnek egymástól. Akadnak azonban ezek között a hangszerek között valóságos remekek, nemcsak az egész hangok skálája, hanem a félhangok és a flageolett tekintetében is. Ezek a hat hanglyukkal bíró tilinkóról állnak, az ötlyukú hosszú furuglya saját skálával bír s a játszó közbe-közbe még belé is dűnnyög.

A kérdés most már úgy alakul: vajjon hogyan osztja be a tilinkókészítő a lyukakat, hogyan határozza meg a tilinkó, illetőleg a furuglya hosszát? Vajjon valami hagyományos mérték áll-e rendelkezésére, nevezetesen ott, ahol — mint az esztergályozó tótok között — a készítés népipari alakot öltött?

A megfejtés nem volt könnyű, mert a készítők, igen érthető okoknál fogva, titkolódnak; féltik keresetüket. A somogyi Zselicségbe, a magyar kanászságnak az Árpád-kor óta is



klasszikus területének Ropoly pusztájára kellett elmennem, amíg akadtam oly magyar tilinkófaragó kanászra — Lukács uramra —, aki értelmesen és nyíltan megmagyarázta a dolgot, mert tisztán felfogta kutatásom okát és célját.

A beosztás és mindennek mértéke az emberi kéz, tehát az emberiségnek minden bizonnyal legősibb mértéke, hozzá a könyök, láb, sing, arasz mellett a legérzékenyebb is, mert kisebb részekre bontható.

Az ököl, az oldalt kifeszített hüvelykujjal és kombinálva az egy és több ujjal, szerepel a hosszúság és bizonyos hanglyukak helyének meghatározásánál; a sípoló és hanglyukakra nézve pedig az ujjak szélessége a mértékadó.

A somogy-ropolyi tilinkó kétökölnyi hosszú és ahol a két kinyújtott hüvelykujj összeért, ott van a hanglyuknak legfelsőbbje. E legfelsőbb lyuktól s a sípoló lyukkal vagy fuvóvéggel ellenkező irányban haladva, a többi hanglyuk egy-egy mutatóujjnyi távolságban áll egymástól; a mutató föltevését úgy értve, hogy a körmös hegye érje a sípot.

Ebből aztán az is tisztára kivehető, miért különbözik a diapázon a különböző mesterek hangszerein? Ha kisebb a mester, kisebb az ökle és keskenyebb az ujsa, ekkor a diapázon magasabb és ellenkező esetben mélyebb.“

Alakban, színpompában, festőiségben felülmúlhatatlan kincset fedezett fel a pásztorok sótaratói, tükrösei és juhász kampói sorában.

Ezen a tárgyi néprajzi anyagon túlmenően azonban felfedezte a magyar pásztor nép lelkületét is. Mesterien így jellemzi:

### *A MAGYAR PÁSZTOR LELKÜLETE.*

„A magyar pásztorélet ősiségét semmi sem bizonyítja jobban és világosabban, mint az a lelkület, amely a pásztor-ságot áthatja és jellemzi.

A szervezet patriarchális s a pásztorfelekezett feje, a számadó, föltétlen ura a bojtárságnak; nem cselédje senkinek, hanem szakértő megbízott, ki felelősséget vállal értelménél

fogva; de azért is, mert vagyoniilag minden kárért helyt állhat: van miből.

A számadó hálóhelye külön áll; a közös étkezésnél őt illeti meg a jó falat s jaj volna annak a bojtárnak, aki ahhoz hozzányúlna; nem is teszi, mert tisztességtudó mind ahány.

Legszebb jellemzése a magyar pásztornak az, hogy értelmes, józan: nyelvében, szemlélődésében pedig át meg át tiszta magyar.

Úgy, amint a népiskola hatása megérzik s a ponyvairodalom mellett az újság is megtalálja útját a pásztortanyáig, ez hatással van a nyelvre; rá is mondta a nagykúnsági szikések legöregebb pásztora: „Már neköm nagyon vesződelmösen esik, hogy olyan pillangós fogásokkal köll beszélni — nem úgy, mint régön” — a sok új, cifra kitételre értette.

A magyar pásztor ismeri a kezére bízott jószágot egyenként és minden tulajdonsága szerint; innen tudja, hogy melyik kié legyen. A legapróbb részletig ismeri a jószág életmódját, rendjét, táplálékát, még kedélyhangulatát, kedvét is. Szigorú; de ebben következetes, innen van az, hogy aránylag nagy tömeget biztosan terelhet, rendje nem bomlik föl.

Ismeri a csillagok járását, mely óra neki; ismeri a madarat, mely barátja; ismeri a füvet, amely a rábízott jószágának jól esik, ismeri az ártalmasat is.

Inkább szűkszavú, hallgatag és szemlélődve-figyelő.

A betyárvilágot, amely a pásztorok közül szedte legszilajabb embereit, nem a pásztornép természetes hajlama, hanem a gonosz idő szülte. Régentén a kötéllal való katonafogdosás, a jobbággal való kegyetlenkedés űzte ki az erőteljes, bátor magyar pórt a „szabadéletbe”; rabolt, ölt, de nem kegyetlenkedett. Kikötött a hatalommal, jót tett a földhöz tapadt szegénységgel.

A haramiával szemben a nyájörző kényszerhelyzetben is volt; nem tagadhatta meg tőle a menedéket, az útbaigazítást, a híradást és intést; befogadta a kiszakított falkát, mert nem tehetett másként; de a gazdával és gazdákkal szemben be tudott számolni.

Ott, ahol a pásztorelet ősbib formában még fennmaradt, világosan tapasztalható, hogy az igazi pásztorember hivatás



szerűen az; törekvésének célpontja a számadóság, s feljebb nem is vágyik. Ezenkívül szívósan ragaszkodik a szabad legelőhöz. A bugaci számadó, kit az ezredéves kiállítás cserényéhez küldtek föl, három napig bírta ki, s aztán azt



*Csikós cifraszűrben, karikásostorral a nyakában.*

mondta: „Inkább a Bugacon vasban, mint itt szabadon!” — El is ment.

A magyar pásztorok legeleje mindenesetre a gulyás; méltán is, mert nagy vagyont őriz, ennek jókarban való tartása a legfőbb gazdasági érdekek közé tartozik, mert a gazda és a szegénység is leginkább a jószágból pénzel. A számadó gulyás valóságos méltóság.

Utána következik a csikós. Mozgékony állatot őrizve, maga is állhatatlanabb, mindenféle virtuskodásra hajló.

A juhász a többi pásztorember szemében ,koma', ki — ha már nagyon sietős a dolga — ,főkap a Bertalanra', vagyis a számárra s igyekszik, ahogyan csak lehet. Klasszikus jellemzése a juhásznak Petőfi Sándor költeménye:

Megy a juhász számáron,  
Földig ér a lába —

El is késik, már csak holtan leli szeretőjét, s ekkor:

Elkeseredésében  
Mi telhetett tőle?  
Nagyot ütött botjával  
A számár fejére.

A kanász vagy kondás a legfurfangosabb, nehéz természetű, sajátosan táplálkozó jószágot őriz, melynek sokféle a nyavalyája. A kondások közt akad a legtöbb ,pondrókiolvasó', mely mesterség legtöbbször az ügyesen titkolt biológiai megfigyelésen és ismereten alapul.“

Új világ, új színek, hangok, hangulatok — ezt nyújtotta át a magyarságnak ezredéves kiállításán Herman Ottó, aki most volt csak igazán elemében. A halászatnak még csak volt valamelyes irodalma a külföldön, de a pásztorélet valóban terra incognita volt, szűz terület, amely természetszerűleg ott maradt meg ősi állapotában, ahol még nomád pászortorkodás folyhatott: a magyar rónaságon.

Hatvan éves elmúlt Herman Ottó, amikor új felfedezését rendszerbe kezdte foglalni és ettől kezdve életének minden hátralévő energiáját a pásztorélet felkutatásának, megismerésének és megismertetésének szentelte. Minden egyéb — képviselőség, Madártani Intézet, cikkírás — mellékes volt és csak szabad óráiban született meg: java erejét e napoktól kezdve a második



nagy összefoglaló, a pásztorélet megírásának szentelte.

Hivatalosan soha sem lett etnografussá. Pedig egész hajlama szerint arra lett volna hivatva, hogy élére álljon a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának. Xantus János halálakor ez szóba is került. Wlassics Gyula, az akkori kultuszminiszter fölajánlotta Herman Ottónak a Néprajzi Múzeum igazgatói állását. Mégsem lett belőle direktor. Barátai, élükön Szily Kálmánnal mindent elkövettek, hogy kineveztessék. Pártközi bizottságot hívtak össze, amelynek arra a kérdésre kellett felelnie, összeegyeztethető-e Herman Ottónak a politikai életben elfoglalt, nyíltan vallott irányánál fogva az, hogy elfogadjon oly állami hivatalt, amely tisztán tudományos, de a képviselőséggel, vagyis eddigi politikai állásával a törvény erejénél fogva összeférhetetlen. A pártközi bizottság igennel felelt, sőt kimondotta, hogy „amennyiben ez állás olyan, melyet nézetünk szerint méltóan betölteni ezidő szerint egyedül Herman Ottó van hivatva, s ez állásban a magyar kultúrának eléggé nem méltányolható szolgálatokat tehet, annyiban mi az állás elfogadását egyenesen hazafias kötelességének tartjuk. Még az esetben is, ha ez állás elfoglalása törvény szerint a képviselői megbízatásról való lemondást vonná maga után, Madarász József társunk kivételével mindannyian abban a nézetben vagyunk, hogy a felajánlott állást elfogadni Herman Ottó képviselőtársunknak kötelessége. Ez utóbbi nézetünkkel szemben Madarász József társunk abbeli nézetének ad kifejezést, hogy összefér-

hetetlenség esetére Herman Ottó inkább képviselői mandátumát tartsa meg“. A pártközi bizottságban a szabadelvű pártot Péchy Tamás, a Ház volt elnöke, az ellenzéket Wass Béla, Horánszky Nándor, Hoitsy Pál és Madarász József képviselték. Semleges közvetítőként Szily Kálmán szerepelt, aki a tanácskozókat összehívta.

És Herman Ottó mégsem került a Néprajzi Múzeum élére. Mert barátai azt követelték, hogy az új direktort a VI. fizetési osztályba nevezzék ki, tehát osztálytanácsosi ranggal, míg előde a VII. fizetési osztályban töltötte be tisztét. A kultuszminisztérium abban az időben nem honorálta a baráti kör követelését.

Egyetlen fizetési osztályon múlt tehát, hogy a Néprajzi Múzeum élére nem az az ember került, aki igazán the right man on the right place lett volna. Őt magát nem hibáztathatjuk. Hiszen túl a hatvan esztendőn, hátamögött olyan munkákkal, amilyenek a háromkötetes pókmunka, a kétkötetes halászat könyve, „Az északi madárhegyek tájáról“, százakra rúgó cikk, tanulmány, a halászati törvény kodifikálása, országos hír és világszerte ismert tekintély birtokában annyival mégis csak tartozott magának, hogy hivatali pályáját ne fiatal miniszteri titkárok rangosztályában kezdje meg.

Hálátlan dolog utólag jóslásokba bocsátkozni, mi lett volna a Néprajzi Múzeumból, ha annak idején a kultuszminisztérium nem ragaszkodik a VII. fizetési osztályhoz. Azt azonban tudom, hogy nem nyomorgott volna évtizedekig a városligeti iparcsarnok tűzveszélyes és esőjárta deszkakerés



tése mögött. És azt is tudom, hogy az ő agitátori ereje kiverekedett volna díszes palotát a város szívében és ma a Néprajzi Múzeum volna hazánk legelső kultúrintézménye.

Meg azt is tudom, hogy a magyar néprajzi tudomány életét évtizedekre megbénító személyi torzskodások helyett pezsgő munka folyt volna, tetterős tisztikarral. De hát meg vagyon írva, hogy *nemo profeta in patria sua...* Még ha Herman Ottónak hívják is. Vagy talán: éppen, mert annak hívták!

A Néprajzi Múzeum élére Herman Ottó helyett ifjabb Jankó János került. Alapos készültséggel, igazán nagy tudással látott feladatához. Fiatal szervezetének minden erejét munkába vetette, hogy talpra segítse a sokáig bizony csak amatőr módon kezelt és vezetett múzeumot. Kiment Zichy Jenő jobb sorsra érdemes ázsiai expedíciójára etnográfusnak. Magával vitte bibliáját: Herman Ottó halászati könyvét. Hozott is hozzá annyi új anyagot, részben rokon törzsektől, annyi analógiát, hogy megírhatta élete főművét: „A magyar halászat eredete“ című kétkötetes munkáját. Kerekedett is belőle olyan polémia egykori mestérével, hogy csak úgy visszhangzott tőle a magyar sajtó... Azután megrendezte az ezredéves kiállítás, majd a párizsi világkiállítás magyar embertani anyagát. És miközben emiatt is heves vitája támadt Herman Ottóval — megszakadt a szíve, Gyöngye szervezete nem bírta a túlfeszített munkát.

A Néprajzi Múzeum újra gazdátlan maradt. Később azután akadt ugyan vezetője, aki azonban

minden jóakarattal mellett is többet ártott úgy magának az intézménynek, mint a magyar etnografiának. Személyi torzszalkodások gaza verte föl Herman Ottó vetésének gyepét. A munkára hivatott fiatal erőket adminisztratív okokból szerte helyezték és mire visszakerültek dolgozóasztalukhoz, hajuk bizony őszbe csavarodott már. Mindez a tragédia elmaradt volna, ha — risum teneatis amici! — 1894-ben a VII. helyett a VI. fizetési osztályba nevezték volna ki az új igazgatót.

Ezen a botlásán majdnem elvérzett a legnemzetibb tudomány: a magyar néprajz. Hogy azonban nem vérzett el, azt elsősorban Herman Ottónak és annak a fiatal gárdának köszönhetjük, amely fizetési osztály nélkül is hajlandó volt szolgálni a magyarság néprajzát.

Még egy alkalom nyílt volna a kultuszminisztériumnak arra, hogy megnyerje Herman Ottót a Néprajzi Múzeum vezetésére. Az ezredéves kiállításon ugyanis megfordultak nagynevű külföldi régészek és etnográfusok, köztük Finsch braunschweigi, utóbb leideni múzeumigazgató, Lessing, a berlini iparművészeti múzeum igazgatója, Delamarre-Didott, a párizsi Union Centrale des Arts Decoratifs gondnoka, Comte Lair, a párizsi Société Française d'Archéologie delegátusa, bécsi, löveni és zürichi egyetemi tanárok, Cundall, a British Museum természettudományi tárainak tudósa, akik a következő levélben mondtak köszönetet Herman Ottónak az ősfoglalkozási pavillon felállításáért:

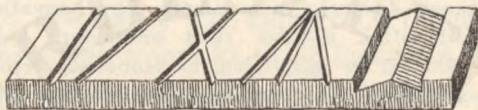


„Tisztelt Uram! Önnek, mint a jury tagjának, nem szavazhattunk meg kitüntetését az ősfoglalkozási eszközökből összehordott gyűjteményeért. Meg kell mondanunk, hogy Ön a tudományos kutatásban oly magas helyet foglal el, hogy nincs is szüksége formális kitüntetésre. Ön arra is gondolt, hogy gyűjteményei hazájának rendelkezésére álljanak és megőriztessenek. Nekünk azonban, a jury külföldi tagjainak, az Ön gyűjteményének kiállítása *megnyilatkozás* volt és nem szeretnénk innen távozni, mielőtt az Ön műve fölötti őszinte csodálatunknak kifejezést nem adunk. Egy hanyatló kultúra maradványait láttuk magunk előtt mintaszerű kiállításban. Azt, hogy Ön ezt az igénytelen, az emberiség fejlődéstörténete szempontjából azonban megbecsülhetetlen anyagot a maga jelentőségében felismerte és oly belátóan és hazafias szeretettel összehordta, e történeti kiállítás egyik legragyogóbb teljesítményének tekintjük és boldogok vagyunk, hogy munkájának elismerésében csatlakozhatunk honfitársainak elismeréséhez, abban a reményben, hogy módjában lesz nagy művét folytatni, nekünk pedig alkalmunk nyílik az Öntől nyert ösztönzést tovább vinnünk.“

Hivatott szakemberek nemzetközi grémiuma hajtott zászlót Herman Ottó, az etnografus előtt, a Néprajzi Múzeum kapui azonban ekkor is csak Herman Ottó gyűjteménye előtt nyíltak meg, személye előtt nem.

Mint ahogyan az 1885-ös országos kiállítás halászati anyaga, úgy az ezredéves kiállítás halászati és pásztoréleti anyaga is a Néprajzi Múzeumba került. Az új anyag, amelyet Herman Ottó — újra Semsey Andor támogatásával — az 1900-as párizsi világkiállításra hordott össze, már a Mezőgazdasági Múzeum egyik saroktermébe került. Maga az öreg úr gyűjteményeinek magjához: az 1885-ös és 1896-os anyag páratlan kincsei-

hez jóformán haláláig nem tudott hozzáférni. Útját állták személyi torzsalkodások és amikor ezek végleg elültek, akkor Herman Ottó már a pátriárkák korát járta.



*Pásztorrovás.*



Öszintén meg kell mondanom: Herman Ottó munkás életének gazdag termésében az utolsó, tartalmas kalásznak az ezredéves kiállítás főjelentése számára írott, 120 lapos, táblákkal kiegészített kötetét tartom, amely „Az ősfoglalkozások, Halászat és pásztorélet“ címet viseli és 1898-ban jelent meg. Ez volt az utolsó mérföldkő, amelyet a magyar kultúra országútján lerakott.

Pedig ezen túl is sokat dolgozott még; nem mult el esztendő, hogy le ne tette volna névjegyét hol a Természettudományi Közlöny vagy a Magyar Nyelv, hol valamely napilap, rendszerint a Budapesti Hirlap hasábjaira, három ízben még a könyvpiacra is. Minden írása most is figyelemre méltó, eredeti, ötletes, színes és fordulatos volt. De ezeken már megérzik a lángelme kimerülése.

A messze világító fárosz kialvóban volt.

De, mint ahogy a kialvó vulkán utolsó fellobbanásaiban is félelmetes és tiszteletet parancsol, úgy Herman Ottó lángelméjének utolsó sziporkái is színpompás reflexet vetítettek a magyar tudományosság égboltjára.

Ott van példának egyik pompás kis könyve: „A magyar ősfoglalkozások köréből.“ Eredetileg

két népszerű előadást tartott ezen a címen a Természettudományi Társulat 1898-i téli ciklusában, de megjelent a Közlönyben is és külön formátumba tördelve, különlenyomat-alakban is.

Szól ebben a Szily Kálmánnak ajánlott kis könyvében a magyarság házáról és a beszélő szerzőségről. Az enyhelyből levezeti a cserényt, ebből a mozgó kunyhót, a mozgó kunyhó és teljes cserény alaprajzából a háromosztatú magyar házat, a finn kotából a kabai kontyos kunyhót, ebből a vasalót, az ecsegi kontyos kunyhót, a sátorból a nyeregteret, a csőzkunyhót, az iziket, gurgycet, putrit és végezetül a bocskoros nemesi kúriát, a boglyaalakú pásztorkunyhóból meg a matyó házbuggyát. Szellemes, megkapó fejlődési sor — csak éppen nem állja meg a kritikát. Kerekedett is körülötte olyan polémia, hogy csak úgy porzott.

Azután következett ugyancsak sok port fölvert könyve: „A magyar nép arca és jelleme.“ Az egész vitairatnak készült. Válasznak arra a — valljuk meg, bizony gyenge — arcképsorozatra, amelyet Jankó János a párizsi világkiállítás elé terjesztett, mint „magyar típusokat“. Igaza van Herman Ottónak, amikor erről a hamarjában készült kiadványról azt mondja: „A kiadott arcképek nagyban és egészben elütnek attól, amit közfelfogásunk és nemzeti érzületünk ‚magyar típus‘ alatt ismer.“

Nekifogott tehát, hogy megmutassa, milyen is a magyar nép arca és jelleme. Joga volt hozzá, hiszen egy emberöltőt töltött színmagyarok között: halászok tanyáin, pásztorok körében. A fel-



adat azonban, amelyre vállalkozott, elsősorban mégis csak antropológiai lett volna. Igen ám: csak hogy Herman Ottó szorgos munkában eltöltött hosszú élete során sohasem foglalkozott ember tannal! Sebaj! Hiszen ősembertannal sem foglalkozott — mégis felismerte a magyar föld ősemberének első nyomait.



*Révkomáromi halásznagygazda.*

A dolgot a könnyebb végéről akarta megfogni. Csonttannal, emberméréstannal nem akarta túldolgozott agyát megterhelni — hát a lágyrészekre fektette a fősúlyt. Aligha sejtette, hogy a csontnál is keményebb fába vágja fejszójét. Az izmok és a hajzat meg szőrözet alapján akart nekiindulni anélkül, hogy valaha boncolt volna, hogy látott volna izmot, hogy ismerte volna az izomrendszer élettanát. De hát nem lett volna Herman Ottó, ha ezúttal is nem önálló és eredeti

ösvényen iparkodott volna megközelíteni problémáját.

Tény azonban, hogy ösztönösen megismerte a magyar típust és Jankó János szomorú arcképsorozatával szemben remek magyar arcokat sorakoztatott egymás mellé. Ez a könyve a legbeszédebb bizonyítéka lángelméjének. Hozzányúl egy kérdéshez, amelyet természettudományosan helyesen meg sem fogott. De intuíciója mégis helyesen oldja meg a feladatot.

Hogyan jellemezzem ezt a könyvet, szerzőjének első, komoly kritikát kihívó könyvét? Nem mondhatok róla egyebet, mint, hogy a lángelme incselkedése ez egész lényétől, egész felkészültségétől távol álló módszerrel, játék a szavakkal — de végeredményben mégis megoldja a maga elé tűzött feladatot: képet ad a magyarságról. A hamisítatlan színmagyar emberről. Különösen a jelleméről. Ezt ugyanolyan klasszikusan foglalja szavakba, amint főntebb a magyar pásztor egyéniségét idéztem. Nem is állhatom meg, hogy ide ne iktassam Herman Ottó szavaival: milyen is hát a magyar ember:

## *A MAGYAR JELLEM KÉPE.*

„A magyarság legvilágosabban megtartotta a középázsiai lovas, egyáltalában állattenyésztő, pásztorkodó, sátoros nomád jellegét. Nomád szervezetének sok nyoma a pásztorkodásban, halványabban a halászat, leghalványabban a népies vadászat terén maradt meg a legújabb korig is.

Családjában és foglalkozási kereteiben szervezete a természet rendjén, a koron és tapasztaltságon alapuló patriarchalizmus volt.



Közéletét a törzsnek, mint népegyetemnek, közakarata vezette.

A családban a tekintély föltétlen a férfit illette; a nő meg volt becsülve, de nem ura mellett, hanem utána következett; a család kor szerint az asszony után sorakozott; a fiú elől járt.

A patriarchális szervezetbe be volt vonva a fajilag azonos cseléd is, mely az idegen szolgának elébe vágott.

Megjelenése szerint a magyarság méltóságos, magaviselete szerint komoly, hallgatagságra hajló, a fecsegő és ugrándozó magaviseletet, mint férfihez nem illőt tekinti.

A magyar föltétlenül vendégszerető és tisztességtudó.

Föllépése nyílt és bátor, bármily földi nagysággal szemben is, ami nagy és erős önérzetében gyökerezik.

Az önérzet sokszorososan jelentkező, történelmi és társadalmi fejlődés révén szerzett túlságában gyökereznek a magyarság legfőbb hibái is, mint legkirívóbbak: a hivalkodás, meg nem férő természet, önhittség, gög, hetykeség a betyárkodásig; de ugyaninnen a szalmaláng, egyáltalában a kitartás hiánya is, mert az önhittség sokszor egy a sokat markolással, ez pedig a keveset szorítással, mely csapongáshoz vezet.

Sohasem alázaszkodó.

Nagy erénye a lovagiasság.

A magyar megtartja adott szavát.

A magyar nem kíváncsi, nem könyörgős.

Támadása nyílt, bátor, sohasem alattomos; nem gyilkol orozva, nem forral bosszút. Nem lop, hanem elveszi azt, amit akar.

A magyar nem titkolódzó, tehát nem összeesküvő.

A magyar szavajárása velős, sokszor ékes; született szónok.

Szelleme szerint kiválóan eszes, elmés, költői hajlamú. Szereti a hasonlatot, a parabolát, a dolgoknak önmagával való viszonyítását.

A magyar a folytonos, iparkodó munkának nem embere. Nekifohászódik ugyan és akkor nagyot végez, de ezután nagyokat pihen és álmodozik.

Ezért a magyar nem is hajlik a folytonos munkával szerző, alkotó iparra és kereskedésre; ha rákényszerült: mezenkülni iparkodik az anyaföldhöz, a halas vízhez, ahol szemlélődő, sokszor a restségig érő hajlamát kielégítheti.

A magyar nem ment az uraskodás hajlamától; szeret „mutatni”. Köztéren szereti a fényt, házában sokszor a sívárságig menő egyszerűséget; de éléskamrájára, a pincéjére és „jószágára” büszke és rátartós.

A magyar nem hagyja a jussát, véleményéhez makacsul ragaszkodik; a világ legszívósabb, meg nem győzhető pörlekedője és örökös pártoskodója.

A magyar közel áll a természethez, józanon fogja fel a jelenségeket, tisztán tudja saját véges voltát; semmin sem csodálkozik, mindent jól megnéz és első gondolata: a dolog nyitja.

Esze élességével, józan gondolkodásával sokszor oly dolgokról mond biztos ítéletet, amelyektől alapjában véve távol áll.

A magyar helyzetének sajátos és kényes voltát jól ismeri és helyesen fogja fel: tudja, hogy mint nemzet számszerint nem nagy, hogy a számbeli hiányt eszességgel és nemzeti sajátosságainak fenntartásával, kifejtésével lehet legbiztosabban pótolni. Ezért a hatalommal szemben is türelmes, belátásból és bölcsességből megférő; szabadságát megosztó. De jogaira féltékeny, azoknak védelmében éber és eszesen kitartó.“

Ezért a klasszikus jellemzésért érdemes volt megírnia ezt a könyvét, amelyet — úgy hiszem — maga sem tekintett legsikerültebb alkotásának.

Antropológiai kitérése után sok idejét vette igénybe a rovásírás bonyolult kérdése. Rovásokkal pásztoréleti kutatásai során találkozott. Részletesen azonban akkor merült bele a rovásírás kérdésébe, amikor Fadrusz János, a pozsonyi Mária Terézia és a kolozsvári Mátyás-szobor mestere 1902-ben cikket ír egy bizonyos Tar Mihály uramról, aki Omoron él és állítólag még ősmagyar



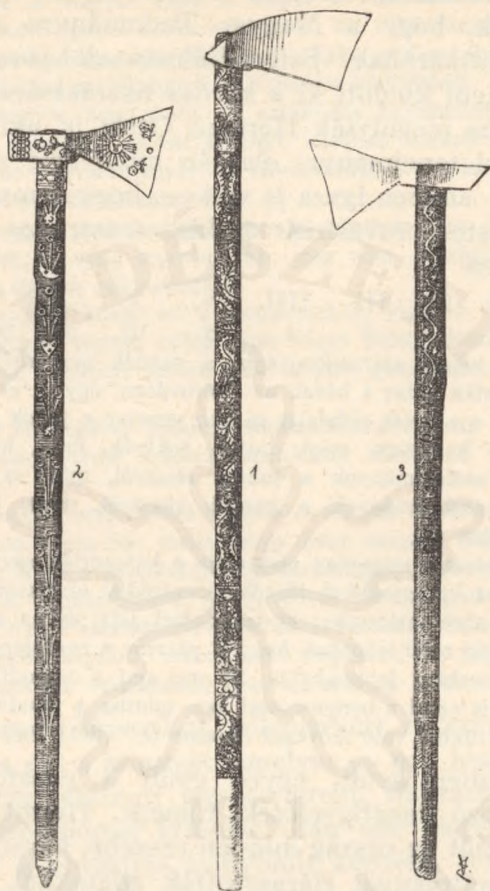
rovást használ. Fadrusz cikkei olyan feltűnést keltettek, hogy a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárának, Szily Kálmánnak javaslatára bizottságot küldött ki a kérdés tisztázására. A bizottságba meghívták Herman Ottót is, aki ösfoglalkozási tanulmányai alapján mindvégig azt hirdette — amiben igaza is volt —, hogy a manapság használatos rovásírás csakis számrovás lehet, amelyben

I	II	III	IIII	↘	×	↑	*
1	2	3	4	5	10	50	100

„A juhász számadórovásán a gazdák úgy következnek egymás után, mint a házak az adórováson, úgy is vannak elválasztva s a rovás oldalaira rá van vezetve a juhok létszáma és egyéb kategória, mint: kosok, toklyók, ürük, bárányok; majd a szolgálmányok a juhász részéről, mint sajt, orda; majd a szolgálmányok a gazdák részéről, mint: liszt, só, bocskorpénz stb.

A pásztor szigorúan megtartja a kategóriák egymásutánját, ezeket bevágásokkal, illetőleg pontokkal elválasztja; amelyik kategória hiányzik, ezt is ponttal jelzi és ez a szigorú egymásután teszi lehetővé, hogy a pásztor a rovásjegyet megfelelő szavakkal leolvashatja. Ez az, ami a művelt, figyelő emberre is azzal a benyomással van, mintha a pásztor valami rovott betűkből való szöveget olvasna le.“ (B. H. 1903 febr. 25.)

Közben gyűlt, egyre gyűlt a pásztoréletre vonatkozó megfigyelések tömege. Herman Ottó ki-ki szállt az ország minden részébe, barátai, tisztelői, tanítványai elárasztották adatokkal, eszközökkel. A Magyar Néprajzi Társaság fiatal erői is egyre több apró megfigyelésükről számoltak be az Ethnographia hasábjain, a Néprajzi Múzeum tudósai pedig e lap mellékletében: a tárgyi néprajznak szánt „Értesítőben“.



*Balták: 1. Somogyi kanászbalt, fok nélkül. 2. Felföldi balaska lemezdtísszel. 3. Borsodi kanászbalt.*

Ha ez a sok oldalról támogatott anyaggyűjtés Herman Ottó erejének teljében indul meg, bizo



nyára egykettőre megszületett volna: A magyar pásztorélet könyve. Csakhogy Herman Ottó ez időtájt már túljárt élete delén. Hivatalos kötelességei is egyre több idejét foglalták le. 1905-ben kivezette a magyar madarászokat a londoni, 1910-ben a berlini nemzetközi ornitológiai kongresszusra. Egyre tágultak intézetének keretei is. Eredetileg csak a madárvonulás megfigyelésére szorított az intézet munkája, amikor azonban átment a földművelésügyi minisztérium tárcájának fennhatósága alá, előtérbe nyomultak a madártan gazdasági kapcsolata: a haszon és kár kérdése. Megindult a hazai madarak begyartalmának rendszeres vizsgálata, a hasznos madarak védelme, a károsak irtása.

A Madártani Intézet köré is egyre több fiatal erő gyűlt. Duzzadó energiák sorsáról kellett gondoskodni.

Az öregúr tolla pedig egyre lassabban pergett. Különösen amióta átlépte a hetedik évtized küszöbét. Egész könyvtárra rúgott ekkor már irodalmi alkotásainak sora — ilyen munkateljesítmény és ilyen életmód még a legerősebb szervezetet is kikezdi.

A hetvenedik születésnapon kedves figyelemmel lepték meg „fiai” — ahogyan ő magyarosan és melegen tanítványait hívta: kedvencével, Koszkol Jenővel megrajzoltattak egy emléktáblát, amelynek kerete Herman Ottó témáinak motívumaiból kerekedett ki, a kereten belül pedig egymás mellé sorakoztak a tanítványok aláírásai.

Amilyen tartalmas ez elmúlt hetven esztendő, olyan változatos Koszkol művészi kerete: lent, közepén a pók, első nagy művének hőse. Alatta, mellette a halak és a halászat világa: szigonyok, kececsontok, hálók, jegellő, varsa. A víztükör fölött a levegő ura: a madár, legfönt pedig életének betetőzése: a kontyos kunyhó, az állófa, remekbe készült pásztorerszény: az ősfoglalkozások szimbóluma.

Cerva Frigyes, a kitűnő preparátor és később az Állatkert madárházának lelkes gondozója külön meglepetésben örökítette meg az öregúr egyik, ebben a könyvben is részletesen ismertetett tanulmányát: „A rét zenevilágá”t: apró kis zenekart illesztett össze Bogárország muzsikusaiból: a trombitát szarvasbogár, a flótákat szöcskék fújták, nagybajuszú cincérek a vonósok és így tovább.

A magyar politika egén súlyos felhők gomolyogtak ebben az időben. Az ellenzék zabolátlan obstrukciója kihívta kritikáját, az általános választójog jelszava megszólaltatta a régi politikust, a darabonturalom, a koalíció — egymásután témát adtak tollának.

De közben egyre gyűlt az ősfoglalkozások anyaga: szarvállások táblázata, remek balták. Gyűlt — és én, aki ebben az időben kerültem az öregúr mellé — fájó szívvel láttam, hogyan temeti maga alá az anyag létrehívó urát: a lángelmét. Egyre jobban átéreztem a goethei szó igazát: „Die Geister die ich rief, werd ich nicht los“.

Minden nap foglalkozott kedves témájával — de előbbre alig jutott a nagy mű. 1909-ben kiadta





*Szarvállások. Fönt: táblás; alul: csákó és gyertyás.*

„A magyarok nagy összefoglalóközlése. Előtanulmányok“ címen a pásztorélet történeti anyagát, amelyben munkatársainak: Horváth Ignácnak, Takáts Sándornak, Tagányi Károlynak, Kada Eleknek, Zoltai Lajosnak levéltári kutatásait kíséri szellemes glosszákkal. Az egész munkán megérezik alkotójának fáradtsága. De a lángelme itt sem tagadta meg magát. Pásztoréleti kutatásai alapján egyetlen vonással megold két régi archeológiai rejtélyt: a kul-obii és certomtycki elektronvázák frízét. Bukó ló körül három ember áll és nem volt a világon régész, aki meg tudta volna mondani, mit ábrázol a figurák különös testtartása. Herman Ottó ránéz a vázára, meghúzza a kötelek vonalát és világos: hisz egyéb nem is lehet: a jelenet méndöntést ábrázol: Hátulsó lábait előre, az elsőket hátra húzzák, hogy kimiskárolhassák.

Peisker gráci régész táviratilag gratulál a „ragyogó és szellemes megfejtéshez“. Idehaza meg azért ünneplik a historikusok, mert megfejtette Hippocrates hatkerekű szittyaszekerét, amely nem más, mint a magyar cserényes szekér: vagyis a négykerekű szekér és a hozzáragasztott két kerekű taliga hibás leírása.

Az „Előtanulmányok“ igazi jelentősége a történeti kútfők pásztoréleti vonatkozásainak megfejtése. Az osztatlan elismerés, amely a napi és szaksajtóban fogadta, azonban már nem magának a műnek, hanem a pátriarkák korában járó szerzőjének szól. A Lipótvárosi Kaszinó 1909-es irodalmi díját, a Wahrmann-díj kamatait ekkor ítélték oda Herman Ottónak, a Néprajzi Társaság



pedig, amely létét, tartalmát, módszerét neki köszönhette, tiszteleti tagjává választotta.

Ami ezentúl még hátra van gazdag életéből, az már csak a hanyatlás szomorú mozzanatsorozata. Robosztus ereje azonban ekkor is törhető



*A kulobii és certomtycki elektronvázán ábrázolt méndöntés: felső kép megfejtetlenül, az alsó képbe Herman Ottó belehúzta a köteleket és legott megérijük, mit ábrázol a vázák fríze.*

lennek bizonyul: Szélhűdés éri: fején jégsapkával azonban újra írni tanul, hogy befejezhesse nagy művét. S a kor diadalmasan legyűrte a kórt. Valóban újra elfoglalta helyét az íróasztal mellett. De már csak azért, hogy erejének végső, valóban emberfeletti megfeszítésével kiadja az Előtanulmányok folytatását: „A magyar pásztorok nyelvkin-

csé“t. Ez azonban csak pásztoréleti kutatásainak és a magyar nyelvészeti folyóiratoknak összefoglaló közlési nyelvkincsét foglalta magában: a tárgyi ábrázolásra már nem jutott ideje.

1914 tele volt a végzetes karácsony. A Kárpátokban Bruszilov kozákjai álltak, idehaza pánik és csüggedés, amikor — havas, csúf téli szürkületben a Múzeum-körúton elüti egy ostoba társzekér. A nyolcvan év terhét hordozó egyik lábszár eltörik. A beteget beviszik a Rókusba. Szanatóriumba nem megy, tiltja demokrata szerénysége.

A csont még összeforr, a tüdő azonban nem bírja a fekvést. Az orvosok hazatanácsolják. Elviszik Krisztina-körúti lakására. Magához kéreti félévszázados igaz barátját: Szily Kálmánt. Végrendekezik.

Másnap, 1914 december 27-én reggel meg akar még fürödni a napsugarak tiszta fényében. Az ablakhoz tolják. És néhány perc múlva már csak néma ajkait cirógatják a mosolygó sugarak. Lengő szögbarna haja, fehér szakállá megdicsőül az éltető Nap sugarainak glóriás koszorújában.

És a megpróbáltatások esztendejének utolsó előtti napján koszorúerdő borít egy sírt a Kerespesi temetőben, amely magába zárja Herman Ottóból mindazt, ami halandó volt.





*Taligás, hatókrös szittya szekér.*

*Herman Ottó szerint Hippocrates ezt nézte „hatkerekű” szekérnek.*

1888 őszén Kossuth Lajos a következő levelet írta Herman Ottónak:

Turin, nov. 17, 1888.

Kedves, nagyon becsült tisztelt Barátom!

E percben veszek Helfy barátomtól levelet, melyben értesít, hogy a kormánynál szándékában van Önt a Műegyetem zoológiai tanárságával megkínálni, de hogy Ön habozik, hogy vajjon elfogadja-e, ha megkínáltatik.

Szemeim megsokalták a szolgálatot. Nem csoda, nagyon régóta szolgálnak, nagyon régóta joguk van sóvárogni a behunyódás azon nyugalmára, melyet az ostoba szótan halálnak nevez. Dehogy halál. Nyugalom. Üdvöz legyen, ha bekopogtat ajtómon. Üdvözölve lesz. Az én látszögöm a két szememnél különböző, az oculisták nem tudják ezt a különbséget üvegslencsékkel kiegyenlíteni. Nem tudják. Hát a következő az, hogy pusztá szemmél vagyok kénytelen nézni, s törekszem látni. Bajosan megy. Amely távolság az egyik szem látszögének megfelel, a másiknak nem felel meg, s így az, amelyikének meg nem felel, iparkodik alkalmazkodni ahhoz a törvényhez, melyet Darwin „natural adaptation”-nak nevez, de bizony az erőlködésbe belebomlik. Fáj. Szenvedek. Az írás nehezemre esik. De ha mégúgy felingerlem is szemfájásomat, meg nem állhatom, hogy egy perc elvesztegetése nélkül Önt lelkem egész erejével ne kérjem, ne sürgessem, hogy fogadja el azt az állást, ha vele megkínáltatik. Ne habozzék, fogadja el. Értem éppen Önnek scrupulusait, s becsülöm is, de a kérdésben levő esetnél indokolatlannak találom. Nem tudom, melyik költő mondta, hogy az ész az Isten; nem aggatódzom a kifejezés helyességébe, hanem azt tudom és vallom, hogy Ön



az ész istensége reliigiójának apostolává van hivatva Magyarországba; és hivatva bevilágítani a dolgok mélyére ható értelmének fáklyájával a természet örök törvényeinek még nem ismert, vagy rosszul ismert rejtekeibe. Ez az Ön hivatása. Hát én azt mondom Önnek az írás szavaival: Embernek fia! prófétáld a te néped ifjúságának a tudatlanság, meg a rosszul tudás ellen; ismertesd meg vele az őt környező természetet, hogy néped javára hasznát vehesse ismereteinek; hallassa meg vele a harmónia zengzetét, mely a „natura naturata“ különbözőségeinek speciális rendeltetéseit, a „natura naturans“ rendszer egységébe összeolvasztja. Embernek fia! prófétáld a tudomány revelációival a te népednek, és legyen áldás, és leszen áldás a te munkádon.

Saját érdekéről nem szólok Önhez, mert tudom, hogy az Önre nincsen befolyással, ámbár nagy nyűg a szellem szárnnyain a holnapi falat kenyér bizonytalanságának mai nyomorúságos gondja, csak arra figyelmeztetem Önt, hogy a mai körülmények közt bizony többet használhat Ön hazájának a tanári pálya terén, mint a politika meddő mezején; s ha eljő az idő — amint bizonyjal eljövend — midőn síkra kellene szállani a hazáért, a tanári pálya nem fogja Önt abban akadályozni, hogy az „appel“ hírére, hívás nélkül is azt mondja: „jelen!“.

Ne habozzék!

Midőn tudtomra esett, hogy Ön Norvégiába készül, amolyan bakatempós cifra káromkodás röpment le ajkamról afeletti bosszúságomban, hogy nem vagyok legalább is 25 évvel kevésbbé vén dög, miszerint megkérhessem Önt, hogy fogadjon el engem tudományos útjára famulusának.

Ki sem mondhatom, mennyi élvezettel olvastam Önnek jelentését útjáról, s azt a kedves izelítőt, melyet a Madárhegyekről nyujtott. Elküldtem fiaimnak is, hadd gyönyörködjenek ők is.

Bizony nem sok indokom van kívánni, hogy azok a bizonyos Párkák még nyujtogassák egy kissé lelkemből megunt életem haszontalan szöszfonalszálát, de azt mégis sajnálom, hogy az Ön ornitológiáját már nem fogom olvashatni.

Hanem a szemem már apprehendálja az irkálást, hát csak ismétlem „ne skrupulózuskodjék“, ne habozzék, ne habozzék.

Aldja meg Önt az Isten mind a két kezével (ha ugyan tart két kezét, amint az Istent a maga képére formáló emberfia állítja) fogadja igaz tiszteletem s nagyrabecsülésem hódolatát; s engedje hinnem, hogy egy kis viszonzásra méltatja őszinte baráti érzelmemet. Kossuth Lajos.

A levélnek az az előzménye, hogy Herman Ottó az 1887. évi képviseléválasztások során kiharadt a parlamentből. Már pedig neki a mandátumán és írói honoráriumain kívül egyéb kenyere abban az időben nem volt. Tudását, erős egyéniségét tisztelte kormánypart és ellenzék egyaránt. Ekkor merült fel a gondolat, hogy a műegyetemnek akkoriban megürült állattani tanszékére kelene kinevezni. Kossuth erre a hírre írta meg baráti biztató levelét. Tudta, hogy Herman Ottó negyvenkilences elvei alapján nem akar a kiegyezés alapján álló kormánytól, még kevésbé magától Ferenc Józseftől kinevezést elfogadni.

A kinevezés azonban elmaradt. Herman Ottó nem vesztett ezzel; a műegyetem sem, de a magyar zoológia sem.

Mit nyert volna Herman Ottó a műegyetem zoológiai tanszékével? Gondjai ugyan egy csapásra megszűntek volna, de elvesztette volna azt a tudományos függetlenségét, amely számára magát az életet, a szabad kutatást jelentette. Foglalkoznia kellett volna a zoológiának olyan kérdéseivel, amelyek soha nem vonzották, amelyek merőben idegenek maradtak a számára. Kétségtelen, hogy — ha elvállalja a tanszéket és kineve-



zik — ott is teremtett volna a maga számára egy külön hermanottói zoológiát: bizonyára gyakorlati állattant tanított volna, ám ezt is az ő egyéni, mindig vonzó és érdekes, de nem tanszékre teremtett módján. Mert nem győzöm eléggé ismételni: Herman Ottó elsősorban és minden ízében ethnográfus volt. Ethnográfiai sikereit természettudományi módszerének köszönhette — a modern értelemben vett zoológiától azonban kezdetétől élete alkonyáig távol állott.

A műegyetem aligha nyert volna benne jó professzort, a magyar tudomány pedig elvesztette volna Herman Ottót, az ethnográfust, akinek tanszéken aligha lett volna módjában megmentenie a pásztorélet emlékeit.

Nem véték a tanítványi hűség ellen, amikor tárgyilagosan megállapítom, hogy Herman Ottó nem született egyetemi tanszékre. Ha megvan nálunk is a porosz és a cári orosz minta, amely az akadémikusoknak előadási jogot biztosít az egyetemen, fájlalnunk kellene, hogy Herman Ottó nem volt akadémikus. Mert minden egyetem csak nyer, ha lángelmék saját kutatásaik eredményeiről katedráról számolhatnak be. Rendszeres oktatásra, tanárképzésre, modern laboratóriumi munkába való bevezetésre azonban nem vált volna be Herman Ottó.

Mégis olyan iskolája van, amilyent kevés professor hagyott maga után. Tanítványait azonban nem annyira az élő szó közvetlenségével, mint inkább írásaival nevelte.

Érdekes kérdése a művelődéstörténelemnek,

kikutatni: hogyan kapcsolódnak egymásba az egymást követő nemzedékek.

Ebből a szemszögből nézve Herman Ottó pályáját, azt kell megállapítanom, hogy ő mesterek nélkül lett mesterré. Petényit, akinek madártani kutatásait folytatta, már csak jegyzeteiből és leveleiből ismerte. Brassai Sámuelnek inkább általánosságban, mint részletekben volt tanítványa. Pókmunkája, norvégiai útleírása, madaraskönyvei és dolgozatai, elsősorban azonban ethnográfiai alkotásai egyéniségének emanációi.

Neki azonban annál több a tanítványa.

Hogy pályájának első problémájával: a rovar-tannal kezdjem, az ő tanításán nevelkedtek Biró Lajos, akinek újguineai kutatóútját éppen Herman Ottó mozdította a leghathatósabban elő, azután Pungur Gyula, Lendl Adolf, aki norvégiai útjára is elkísérte, elsősorban azonban Lósy József, az első „magyar Brehm“ rovarkötetének átdolgozója.

Halászlati tanulmányainak zoológiai részét Vutskits György, Hankó Béla és Unger Emil folytatták.

A madártanban — intézete keretében — egész gárdát nevelt. Ennek élén Chernel István haladt, aki in ornithologicis felül is múlta mesterét. Neki köszönhetjük az első „magyar Brehm“ három pompás madárkötetét, a magyar madárvilág remek kézikönyvét: Magyarország madarait és — madártani vonatkozásaiban — fölveszi a versenyt Norvégiáról írott könyve is: „Utazás Norvégia végvidékére“. Ő lépett később Herman Ottó örökébe is és a magyar ornithológiának komoly vesztesége,



hogy csak oly igen-igen rövid időt tölthetett a Madártani Intézet élén. Mellette Csörgey Titusz és Schenk Jakab folytatták a leghívebben Herman Ottó munkáját. Csörgey rendezte sajtó alá Petényi irodalmi hagyatékának madártani részét és ő vette a kezébe a madárvédelem nemzetgazdaságilag fontos kérdését is. Schenk Jakab mesterének kedvenc problémáját: a madárvonulás kérdését vizsgálta kísérletileg. Herman Ottó ornithológusgárdájához tartozott Greschik Jenő is, aki azonban csakhamar a mikroszkópi anatómia kérdéseibe merült el: olyan kérdéskomplexumba, amely merőben idegen volt Herman Ottó számára. Jellemző azonban mindig fiatalos gondolkodására, hogy messzemenőleg támogatta azokat a kutatási irányokat is, amelyek közelebbről soha sem érdekelték, amelyeknek jelentőségét azonban ösztönösen megérezte és átérezte. E sorok írója is elsősorban Herman Ottónak köszönheti, hogy belevághatott a madárpaleontológia elhanyagolt ugarába.

A tárgyi néprajz magyar művelői egytől-egyig Herman Ottó tanítványai. Győrffy István és Madarassy László az ő példáján lelkesültek, amikor ősfoglalkozási kutatásaikba vágtak. Az ő nyomdokain haladt a fiatalon kidőlt ifj. Jankó János is. Malonyay Dezső nagy lángolással, de kevesebb hozzáértéssel megkezdett hatalmas kiadványsorozata a magyar nép művészetéről is Herman Ottó szellemében indult meg. Bátky Zsigmond és Szilády Zoltán írásain is megérik az öregúr hatása.

Tanítványainak vallották azonban magukat Apáthy István, aki pedig egészen más vizeken evezett, azután Méhely Lajos, Bedőházy János, akinek egy időben mentora is volt, a madárvédelemben Máday Izidor, a tudományos írásművészetben Leidenfrost Gyula, a magyar élet hangulatos mozzanatainak megörökítésében öreg hajdu Móricz Pál, az író.

Herman Ottó művészi gárdát is nevelt. Ő maga is mesterien kezelte a tollat és ecsetet, még büszkébb volt azonban Koszkol Jenőre és Vezényi Elemérré, akik pásztoréleti munkáit illusztrálták, Nécsey Istvánra és különösen Csörgéy Tituszra, akiknek a magyar madárképek hoszú sorát köszönhetjük.

Íme: egy magyar tudós élete, aki a mostoha egyéni sors ezernyi vesszőcsapása alatt görnyedve is megmutatta: mire képes egyetlen egyén. Aki megvetette a magyar zoológiai irodalom alapjait: megírta Magyarország pókfaunáját, feldolgozta a magyar vizek halait, a magyar róna és hegyvidék madarait, aki szepességi szász létére fölfedezte a magyarság ősfoglalkozásait és megvetette a magyar ethnográfia tárgyi alapjait. Aki példát mutatott az egyéni igénytelenségre és puritánizmusra, aki géplakatosból fölküzdötte magát törvényhozóvá, országszerte ismert és világszerte tisztelt tudóssá. Aki szívének utolsó dobbanásáig a munka embere volt. És aki tanszék nélkül is iskolát nevelt.



---

---

# H e r m a n O t t ó í r á s a i :

---

---

- Magyarország pókfaunája.* I. kötet, 19 + 119 lap, II. kötet, 5 + 100 lap, III. kötet, 19 + 394 lap. Budapest, 1876—79, 10 táblával. TTTKV.\*
- A magyar halászat könyve,* I. kötet, 15 + 552 lap, II. kötet, 553—860 lap. Budapest, 1887. 300 képpel, 12 műlappal, 9 kőnyomatú táblával. TTTKV.
- A halgazdaság rövid foglalatja.* 7 + 198 lap. Budapest, 1888. 43 képpel. TTTKV.
- Petényi János Salamon, a magyar tudományos madártan meg-  
alapítója.* Életkép. Budapest, 1891. 128 lap, 1 arckép, 1 szí-  
nes tábla, németül is.
- Úti rajzok és természeti képek.* Összegyűjtötte Révy Ferenc.  
136 lap. Budapest, 1888.
- Az északi madárhegyek tájáról.* 8 + 572 lap, 75 képpel, 1 tér-  
képpel, 3 színes táblával. Budapest, 1893. TTTKV.
- Az Ösfoglalkozások. Halászat és pásztorélet.* Különlenyomat  
Matlekovits Sándor: Az ezredéves kiállítás eredményei, 5.  
kötetéből. 3 + 120 lap, 57 táblával. Budapest, 1898.
- A magyar ösfoglalkozások köréből.* Különlenyomat a Termés-  
zettudományi Közöny 31. (1899) kötetéből. 96 lap, 61 kép-  
pel, 2 színes műlappal. Budapest, 1899.
- A madarak hasznáról és káráról.* I. kiadás, 280 lap, 100 képpel,  
1901, II. kiadás, 326 lap, 105 képpel, 1904, III. kiadás, 398  
lap, 138 képpel, 4 táblával, 1908, IV. kiadás, 1912 (németül  
Nutzen und Schaden der Vögel címen, 332 lapon, 1903-ban,  
angolul Birds useful and harmful címen, 384 lapon, 1904-ben  
jelent meg).

---

\* TTTKV. = Természettudományi Társulat Könyvkiadó  
Vállalata.

- A magyar nép arca és jelleme.* 209 lap, 11 táblával és 45 szövegrajzzal. Budapest, 1902. TTTKV.
- Az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország.* 226 lap. Budapest, 1907 (angol kiadása *The international Convention for the Protection of Birds concluded 1902 and Hungary* címen jelent meg 246 lapon, 1907-ben).
- A magyarok nagy ösfoglalkozása.* Előtanulmányok. 23 + 409 lap, 3 műmelléklettel, 8 táblával és 43 szöveggel. Budapest, 1909.
- A magyar pásztorok nyelvkincse.* 14 + 798 lap, 3 képpel és 3 szövegrajzzal. Budapest, 1914.

Cikkeinek zöme a következő folyóiratokban és lapokban jelent meg 1870—1914 között:

*Természettudományi Közlöny*, 1875—1914, pókászat, rovarstan, madártan, halászat, néprajz.

*Aquila*, a Madártani Intézet folyóirata, ornithológiai cikkek, 1893—1914.

*Magyar Nyelv*, 1905—1924, néprajz.

*Vasárnapi Ujság*, *Magyarország és a Nagyvilág*, *Fővárosi Lapok*, *Budapesti Hírlap*, *Budapesti Szemle*, *Függetlenség*, *Egyetértés*, *Magyar Polgár* (Kolozsvár), *Bolond Istók*, *Borszem Jankó*, úti rajzok, tárcák, politikai és vegyes tárgyú cikkek, humor.

Írásainak teljes jegyzékét lásd: *Lambrecht Kálmán: Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora.* Budapest, Biró Miklós kiadása, 1920, 258 lap, 36 képpel.



---

---

# T a r t a l o m j e g y z é k

---

---

<i>Előhang</i> .....	5
<i>Küzdelmes ifjúság</i> .....	7
<i>Az első biztos révben</i> .....	24
<i>Úton-útszélén</i> .....	37
<i>Magyarország pókfaunája</i> .....	46
<i>A Nemzeti Múzeumban</i> .....	66
<i>Herman Ottó — Az előadó</i> .....	73
<i>A magyar halászat könyve</i> .....	83
<i>Kerítő halászat</i> .....	93
<i>A kullogó</i> .....	95
<i>A pöndörös</i> .....	99
<i>A szigonyos</i> .....	102
<i>A kutyfogató</i> .....	104
<i>Jeges halászat</i> .....	107
<i>A látott hal</i> .....	115
<i>A tonnára</i> .....	120
<i>A régi képviselőházban</i> .....	129
<i>A hámosi völgyben</i> .....	152
<i>Az északi madárhegyek tájain</i> .....	174
<i>A Borsodi Bükk ősembere</i> .....	199
<i>Az ősi magyar pásztorélet emlékei</i> .....	211
<i>A cserény</i> .....	220
<i>A vasaló</i> .....	221
<i>Tilinkó-mérés</i> .....	228
<i>A magyar pásztor</i> .....	229
<i>Az élet alkonyán</i> .....	239
<i>A magyar jellem</i> .....	242
<i>Herman Ottó iskolája</i> .....	254
<i>Herman Ottó írásai</i> .....	261

Az irodalom, a művészet, a magyar kultúra, történelem és általános műveltség terjesztésének szolgálatában áll a

## „MAGYAR KÖNYVBARÁTOK”

A több részletben fizethető évi **20 pengő előfizetés** ellenében négy változatos tartalmú, nagyértékű, művészi kötésű munkát és az irodalmi eseményekről állandó tájékoztatást nyújtó

## MAGYAR KÖNYVBARÁTOK DIARIUMÁT

adja tagjainak. Eddig 85 kötet jelent meg. Meg nem felelő munka kicserélhető. — Kiadja a

## KÖNYVBARÁTOK KIS KÖNYVEIT

Kérjen részletes tájékoztatót a  
**KIR. MAGY. EGYETEMI NYOMDA  
KÖNYVESBOLTJÁTÓL**

BUDAPEST IV, KOSSUTH LAJOS-UTCA 18  
Levélcím: Bp. IV, póstafiók 242. Tel.: 89-5-40













